Hrvoje Hrvatić

Pregled Opće povijesti
Srednjega i Novoga vijeka

Zagreb 1934

Pregled
Opće povijesti
Srednjega i Novoga vijeka
(za narod)

Napisao:

Hrvoje Hrvatić

Zagreb 1934.

PREDGOVOR.

»Svi su ljudi od naravi znatiželjni«, veli čuveni filozof Aristotel. Drugi mudrac povijest nazivlje filozofijom u primjerima, a Diodor kaže, da je ona metropola mudrosti. Uistinu što može čovjeka više zanimati negoli vesele i tužne zgode velike obitelji čovječanstva, kojeg je on član. Samo ako čovjek dobre volje traži u prošlosti vjerodostojno zasvjedočene istine, istina će ga osloboditi od mnogih zala; istorija će mu tada biti »magistra vitae et lux veritatis (učiteljica života i svijetlo istine)« po riječima Cicerona (De Oratore 1. II. c. 9).

Ipak je danas časna prošlost zbog niskog samoljublja tako iskrivljena, te se čini, kako piše Leo XIII., »da je istorijska znanost urota ljudi protiv istine«. (Gledaj dolje navedeno Pismo o Povijesti). Našemu narodu ne dopuštaju teške prilike, da bi mogao dugim školovanjem crpsti iz ove riznice mudrosti starih. Stoga sam pokušao podati mu mali pregled događaja o kršćanskim narodima, od kako ih je Providnost usrećila blagom naukom Spasenja. Ovim bo narodima dugujemo mnogobrojna materijalna i duhovna dobra, što ih mi — njihovi potomci — uživamo.

PREGLED OPĆE POVIJESTI
srednjega i novoga vijeka.

Načelo: »Piscu povijesti neka bude prije svega na pameti ovo: temeljni je zakon povijesti, da se ne usudi kazati išta, što je lažno; ili nešto zašutjeti, što je istinito.« Cicero, de Oratore 2, 15. — Isto načelo usvaja papa Leo XIII. u klasičnome pismu: O historijskoj znanosti 18. VIII. 1883.

Pojam: »Povijest je znanost, koja proučaje konkretna djelovanja, prilike i promjene čovječanstva, što imaju neku socijalnu važnost, te ispituje njihove uzroke i posljedice, a obazire se osobito na razvoj (usavršivanje) čovječanstva«. A. Feder S. I.

Kratice: Pregled HSS. znači: Pregled povijesti Hrvata, Srba, Slovenaca (od istog pisca)

g. = godina
† = umro
sred. = srednji
vj. = vijek
kat. = katolički

UVOD U SREDNJI I NOVI VIJEK.

Od Kristova rođenja do seobe naroda (375).

Stanje kulturnoga grčko-rimskog svijeta u doba rođenja Kristova riše nam rimski mudrac Seneka: »Sve je puno zločina i opačina, kojih više počinjaju nego, što bi se moglo izliječiti. Upravo se silno natječu u zloćama. Svaki se dan griješi većom požudom, a stidljivost biva manja. Opačine su postale javne i u svim srcima zavladale. Kreposti više uopće nema . . .«

Tako je bilo u rimsko-grčkom kulturnom svijetu, premda je tada njihova prosvjeta u knjizi i umijeću dosegla svoj vrhunac. Posljedice tih opačina bijahu mnoge bolesti, samoubojstva, opća propast obitelji i rimskog naroda. Grci su pak već u zadnjim stoljećima prije Krista radi svojih opačina propali. Konačno rimsko carstvo nije više imalo sinova, koji će ga braniti; stoga je postalo plijenom barbarskih naroda.

Uzrok tih zala bješe u tom, što su ljudi zaboravili na Stvoritelja, izvor svake istine i dobra, pa su zapali u veliku tamu i iskvarenost. Svijet je doživio bankrot (propast)

1. **u vjeri.** Poganski bogovi jesu plod mašte ili bajoslovni ljudi, moćni u krepostima, ali i u opačinama. Pogani su najradije pričali o opačinama bogova; tako da su im oni postali učiteljima u zloći.

2. u **filozofiji** zdvojili su, da će ikada naći istinu u najvažnijima pitanjima čovječjega života: odakle je čovjek i zašto je na svijetu? Zašto mora toliko trpjeti? Što će biti s dušom nakon smrti i t. d.

3. u **ćudoređu** zavladala je skrajnja pokvarenost. Ova se posebice pokazivala u trostrukoj ljagi poganstva: a) u r o p s t v u. Silnici su oteli slobodu naj-

većem dijelu ljudi (u rimskoj državi bilo je oko 100,000.000 ljudi, a od tih oko 60,000.000 robova). Njih su gospodari neiskazanom okrutnošću izrabljivali za najteže poslove, po volji ih mučili i ubijali. Izvježbani su robovi-gladiatori u areni jedan drugog ubijali, a prosti i odlični svijet, senat i carevi uživahu u tom zvjerskom mrcvarenju.

Rimsku djecu, buduće gospodare svijeta, odgajali su iskvareni i nečovječni robovi. Obitelji su bile nesretne radi nevjere među mužem i ženom, koji su se često i lako rastavljali; nisu imali ljubavi ni štovanja prema djeci, nego su ih mnogoputa poput suvišne mačadi izlagali šumskoj zvjeradi. Napokon je svijet dospio u opći očaj, koji se pokazivao u mnogim samoubojstvima, što su ih filozofi svojom naukom umnažali. Svijet je uviđao, kako je radi grijeha, a bez Boga, neizrecivo nesretan. Stoga su u vrijeme Augustovo, kako pišu Vergil, Tacit i Svetonije, ljudi općenito očekivali — prema Sibilskim knjigama (poganska proročanstva), Spasitelja, koji će doći iz židovske zemlje, svijet osloboditi od grijeha i s Bogom ga pomiriti.

Povijest pak jamči, da se je za vlade cara Augusta, oko g. 748/9. po sagrađenju Rima, u Judeji rodio **Isus Krist.** Da je on očekivani Spasitelj, dokazao je svojim svetim životom, uzvišenom naukom i čudesima, što ih je sam činio, i što ih kroz 19 vjekova u njegovo ime čine njegovi sveci. Danas su najčuvenija čudesa, što se zbivaju u Lurdu (Francuska). Svi Kristovi protivnici kao bezvjerci (racionaliste), koji ga imalo poznaju, ispovijedaju, da je Isus »naukom, svetošću i čudesima najveći čovjek, što je hodao po zemlji. On jedini bez premca u historiji svijeta.« Ovako pišu Renan, Strauss i drugi. Isus je svojom naukom bez ikakva oružja i drugih ljudskih sredstava svladao nebrojene i goleme zapreke (rimsku vlast, strahovite ljudske strasti i t. d.) i očistio svijet od pogan-

skih opačina u srcima sviju, koji su htjeli da po njegovoj nauci urede svoj život.

»Vjera o istinitom, dobrom i lijepom Bogu; vjera istine, ufanja i ljubavi donese ufanje i ljubav svijetu. Oduševljenje obuze narode. Ona pobijedi silu i zaslijepljenost, i ako njezini ratnici nisu prolijevali tuđu već vlastitu krv. Hramove, kazališta, slike bogova, knjige, pa i sami narod prekrije (za seobe naroda) mrak smrti. Na Istoku se učvrstiše Slaveni, a Zapad raskomadaše Germani. Sad Crkva stade obraćati te sjeverne divljake, koji su bili u pogibelji da u blatu poganskih opačina rimskoga svijeta izgube svoju duševnu snagu. Ona uči njihove poglavice, da poštivaju ljudska prava. Crkva poboljšava stanje nižega naroda i pripravlja put, da se dokine ropstvo. Napokon uspije teški posao. Cijela se Evropa obrati, gusarenje se istrijebi, mir se uspostavi na Oceanu.« (Weiss)

Rimska vlast kuša da uništi kršćanstvo.

Kristova nauka izazvala je radi svoje svetosti i uzvišenosti protiv sebe strasti pogana, napose njihovih silnika i vladara. Oni nisu mogli podnositi, što im je kršćanstvo kratilo niska uživanja, a osobito, što kršćani nisu htjeli carevima iskazivati božanskih časti. Prvi je ustao da progoni Kristove sljedbenike okrutni car **Neron** (54—68). On ih okrivi radi požara grada Rima te ih dade veliko mnoštvo poubijati — među njima sv. Petra i Pavla (67).

T i t o g. 70. svlada ustanak Židova, njihov hram bude uništen, a velik dio naroda prodan u roblje. Tako se ispunilo proroštvo Danijelovo (glava 9; i Isusovo! Luka, glava 21). Car **Domicijan** (81—96.) nastavi borbu Neronovu protiv kršćana, koja nije posve prestala niti za T r a j a n a (98—117), kao niti za H a d r i j a n a (117—38) i Antonina Pija

(138—161). Progone je obnovio Marko Aurelije (161—80. — 50 mučenika u Lionu) i Septimije Sever (193—211). Decije (249—51.) izdade zakone, koji su imali posve zatrti Kristovu vjeru u rimskoj državi; nju su progonili carevi Gallo i Valerijan (253—60. — sv. Lovro mučenik).

Dioklecijan (284—305.), nahuckan od sucara Galerija, izdao je (303—4.) četiri ukaza, a zadnjim je naredio; neka se poubijaju svi kršćani u državi, ako ne će da žrtvuju bogovima. U ovom je progonstvu mnogo tisuća vjernika svake dobi i staleža u groznim mukama dalo svoj život za Krista i pravdu. Nisu ih naime mučili radi kakvih zločina, nego jedino poradi svete nauke Isusove. Neslavno djelo Dioklecijanovo nije uspjelo, pa se on odrekao carske krune (305). Još je prolijevao nevinu krv car Galerije i njegov preokrutni sucar Daza (do 313).

Konstantin Vel. (313—337.), vladar Zapada i Licinije vladar Istoka proglase »**Milanskim ediktom**« (313. godine) kršćane ravnopravnim ostalim građanima.

Sam je Bog mogao učiniti čudo, da stotine tisuća kršćanskih mučenika, od kojih mnogi bijahu djeca, slabi starci ili ženske, rado pretrpe nebrojene i najgroznije muke, i samu smrt za Isusa i njegovu nauku, ne radi časti ili kakvih svjetskih dobara, premda su im često nuđali visoke časti i mnoga dobra, ako se odreku vjere Isusove. Mučenici se nisu branili niti su mrzili svojih krvnika, nego im dobro činili i s ljubavlju se za njih molili, trpjeli su pak svijesno i slobodno; stoga ih se ne može smatrati fanaticima. Mučenike se ne može usporediti s vojnicima,jer ovi idu u boj radi plijena ili da ih ne bi ubili.

Katakombe su podzemni hodnici u blizini nekih gradova (najviše ih ima u Rimu — 54 — oko 880 km u duljinu), gdje su se kršćani zaklanjali u vrijeme progonstva. U njima je pokopano stotine tisuća sv. mučenika i drugih vjernika.

Na saboru u Niceji (g. 325.) svečano je ispovjedilo cijelo kršćanstvo na usta kojih 300 biskupa kao temeljni članak svoje vjere, da je »**Isus Krist pravi Bog**«. Car Julijan Apostata (361—363.) jest posljednji rimski vladar, koji se drznuo, da uništi Kristovu vjeru, a da uskrisi poganstvo. On je to kušao postići, ne toliko prolijevanjem krvi nego više duhovnim oružjem, napose znanošću, pa je kršćanima zabranio škole, oduzeo im prava i državnu pomoć. Nego i on je poput drugih progonitelja žalosno svršio.

S R E D N J I   V I J E K (375—1492).

Opća mu je značajka: Novi narodi osvoje rimsko carstvo i primaju kršćanstvo. Crkva odgaja narode, koji stvaraju nove države.

S r e d n j i   v i j e k običavaju nazivati vrijeme od g. 375. — početak seobe naroda — ili od g. 476., kada je zbačen zadnji rimski car Romulo — do g. 1492., kad je otkrivena Amerika. Ovaj vijek možemo podijeliti na 4 periode.

I. od 375. do 751., kada zavladaju Karlovići u Franačkoj.

II. od 751. do 1096. (početak krstaških ratova).

III. od 1096. do 1270. (trajanje istih ratova).

IV. od 1270. do 1492. — prijelaz u novi vijek.

I. PERIODA (375—721.).

Germanski i slavenski narodi poplave zapadne pokrajine rimskoga carstva i nastane se u njima.

Huni, okrutni mongolski narod, provale (375.) u Rusiju, potisnu Alane, zatim Istočne i Zapadne Gote. **Atila** (oko g. 445.) gospodar Huna sa sjedištem u madžarskoj nizini, grozno pljačka rimske pokrajine. — G. 451. bude pobijeđen na K a t a l a u n s k o m p o l j u na Marni u Galiji od Rimljana i Zap. Gota; a 452. udari na Italiju i razori Akvileju. Ali sv. Leo Vel. papa spasi Rim i Zapad sklonivši ga na povratak. Atila umre 453., a Huna nestade.

1. **Germani** dolaze od 4. vj. iz krajeva sjeverno od Dunava i Rajne. Dijele se na plemena, župe, rodove i satnije. Na čelu plemena stoji kralj ili vojvoda; imaju sabor, krvnu osvetu i ordalije (božji sud). D r u š t v o sačinjavaju plemići, slobodni ljudi, slobodnjaci (oslobođeni robovi) i robovi. Glavno zanimanje bio im rat i lov. Dobre su im strane vjernost i gostoljubivost, a zle: bijes, podmuklost, piće i igra. Svi slobodni služe kao vojnici.

V j e r a : Glavni su im bogovi Wodan (Odin), Ziu i Donar, a božice: Frigg, žena Odinova, Freya i Hel. Njima se mole i žrtvuju im životinje. Svećenici su ugledni. Vjruju u besmrtni život junaka u Walhalli (raj).

Kat. Crkva sačuva staru kulturu te ju oplemenjenu predade novim barbarskim narodima; prosvjetljuje ih kršćanstvom oslobodivši ih tame vječnim istinama iz groznih opačina i tako stvara evropsku prosvjetu. Pomalo se razvijaju novi evropski narodi.

G. 379—395. rimskim carstvom vlada plemeniti, umni i hrabri kršćanski car **Teodozije Vel.** On još jednom spasi carstvo od divljih naroda, zada smrtni udarac poganstvu, kršć. vjeru učini državnom.

G. 392. car zabrani poganske žrtve. Prinukan pak od sv. Ambrozija čini javnu pokoru radi krvoprolića nad buntovnicima Soluna. Carstvo razdijeli na zapadni i istočni dio. Prvi dobije sin mu H o n o r i j e, a Istok A r k a d i j e. Glavni gradovi su: Carigrad na istoku; Milan, zatim Ravena na zapadu. Rim ostaje duhovno sjedište svijeta.

U rimskom carstvu vojska se sastoji više od barbara nego li od Rimljana. Ljudi su bili slobodni ili kmetovi, vezani za zemlju. Crkva i kršćanski zakoni već su gotovo ukinuli ropstvo, tu neizrecivu ljagu poganstva. Slobodni senatori bijahu bogataši ili nosioci visokih služba. Posvuda vlada u to doba silna bijeda i opća propast. U Italiji pogine za seobe naroda do milijun ljudi.

Zapadni Goti, po vjeri arijanci, poharaju Balkan, unište vojsku cara Valensa kod Drinopolja (378.), na daljnom putu razore mnoge kršćanske crkve i

druge spomenike, pa i u našim zemljama; zatim provale pod Alarikom u Italiju — g. 410. oplijene Rim, zauzmu Akvitaniju i skoro cijelu Španiju, gdje osnuju svoju državu.

Svevi, Alani i **Vandali** opustoše Galiju i nastane se u Hispaniji (409).

Burgundi zaposjednu istočni, a Franci sjeverni dio Galije.

G. 429. arijanski Vandali osvoje sjev. Afriku i tu utemelje vlastitu državu (do g. 534). Ovdje strahovito progone katolike i na tisuće ih okrutno poubijaju. — G. 455. grozno opustoše Rim (vandalizam). Djelomično spasi ga papa Leo Veliki.

G. 449. Germanski **Angli i Sasi** prijeđu u Britaniju. Dio keltskih Bretona preseli se u Armoriku, koja po njima dobije ime Bretanja.

Odoakar, vođa germanskih Herula, svrgne Romula Augustula, zadnjega rimskoga cara na zapadu (476); pa sam vlada u ime istoč. cara Zenona. Svojim vojnicima dade trećinu italske zemlje; ali zamalo car pošalje na njega Teodorika sa arijanskim Istočnim Gotima.

Teodorik ubije na vjeru Odoakara te zavlada Italijom i Provansom (od g. 493—526). Najprije upravlja mudro, pomagan učenim rimskim katolicima Kasiodorom i Boetijem. Kasiodor je osnivao samostane i pomoću njih puno radio za prosvjetu. Teodorik je potkraj života postao prema Rimljanima — katolicima — okrutan. Papu Ivana I. (523—26.) baci u tamnicu, gdje umrije kao mučenik, kralj se također okaljao krvlju čestitog Boetija.

2. Franci pod Merovinzima.

G. 481—511. **Klodvig,** kralj Salijskih Franaka uništi državu Siagrijevu u Galiji (486); zatim pobijedi Alemane na Rajni, pošto se u bitci zavjetovao, da će, ako pobijedi, primiti kršćanstvo. Sv. Remigije biskup pokrsti njega i 3000 njegovih bojovnika sa obiteljima. Tako moćni i daroviti Franci, jedini od germanskih plemena, poprime od početka čisto kršćanstvo kat. vjere. Klodvig pomalo nametne gospodstvo malne cijeloj Galiji. Pariz mu je glavni grad.

Njegovi sinovi i nasljednici dijelili su državu i zatirali se u krvavim borbama. Oni osvoje Tiringiju i Burgundiju. Klotar I. i II. (oko g. 600.) opet ujedine Franačku. Okrutne borbe u kraljevskoj obitelji traju i nadalje. Galija je u to vrijeme vrlo nesretna, jer su barbarstvo i smutnje preotele mah. Kat. Crkva upotrijebi svoj veliki ugled da čini dobro, podiže ćudoređe i štiti potlačene. Slabiji se daju pod zaštitu velikaša u ovo doba, kada je vladalo samo okrutno nasilje. Država se razdijeli na istočni dio — Austraziju i zapadni dio — Neustraziju.

3. Slaveni — njihova najstarija povijest i život u poganstvu.

Drevni pisci, koji govore o Slavenima jesu: Jordan, Prokopije, Menandar, Maurikije (u 6. vj.). Stari arapski pisci (9—11. vj.), car Konstantin Porfirogenet u 10. vj. i razni drugi.

Slaveni isprva dolaze pod imenom Veneta, a u 6. vj. pod imenom Slavena i Anta.

Najranije susrećemo Slavene u nizini između Karpata, Baltičkoga i Crnoga Mora. Bili su veoma mnogobrojni. Odavde se podijele na 1. Zapadne Slavene (Poljaci, Česi, Slovaci i Polapski Slaveni). 2. Na Istočne (Ruska plemena i Ukrajinci). 3. Na Južne (Bugari, Hrvati, Srbi i Slovenci).

Slaveni su isprva služili Hunima i Germanima. S ovima pomalo kretahu prema Dunavu, gdje ih nalazimo već u 6. vj. Tu padoše pod vlast Avara (u 7. i 8. vj.). U pradomovini govorahu jednim istim jezikom.

Život starih Slavena bijaše vrlo siromašan. U šumovitim i močvarnim ravnicama žive oni kao lovci, pčelari, stočari i ratari. Slaveni nemaju veće države, nego na čelu pojedinih plemena stoje knezovi. »Ne trpe, da njima vlada jedan čovjek, već se pokoravaju izabranim starješinama (demokracija). Visoki su i jaki. Nečisti su; ali nisu opaki«, veli o njima Prokopije. K tome bijahu nesložni i bez vođe, ali zato lukavi.

Slaveni nemaju veće države, nego na čelu pojedinih plemena stoje knezovi. »Ne trpe, da njima vlada jedan čovjek, već se pokoravaju izabranim starješinama (demokracija). Visoki su i jaki. Nečisti su; ali nisu opaki«, veli o njima Prokopije. K tome bijahu nesložni i bez vođe, ali zato lukavi.

Vjera Slavena: Vjeruju u razne bogove i duhove, dobre i zle. Vrhovnog dobrog boga časte kao gospodara neba i zemlje; kod Rusa zove se on Perun ili Svarog-bog svjetlosti; a u Polapskih Slavena Svetovit. On ima ženu i djecu. Isti nosi ime Sunce ili Dažbog. Veles je bog stoke; Stribog daje kišu i vjetar. Vesna ili Lada — božica je proljeća. Ovima žrtvuju ljude!!! životinje i druge predmete. Spomenuti bogovi svijetla bore se sa bogovima tame. To su Černi bog i Morana — božica smrti. Niži su bogovi vile, vukodlaci i t. d. Hramova niti idola nemaju; nego ih časte na bregovima i u šumama; imaju i svećenika.

Rusi i Polapski Slaveni znali bi na čast pokojnicima, na pr. odličnicima, ubijati ljude. Svetkuju ljetni i zimski suncovrat i druge dane. Vjerovali su u vječnu nagradu za dobre, a vječnu kaznu za opake. Dobri ljudi kao i bogovi uživaju u drugom životu samo tjelesna veselja. Mrtve ukopavaju u zemlju ili ih spaljuju. Pri ukopu časte mrtvaca igrom (trizna) i gozbom (daća, strava). »Slaveni cijelom prirodnom vjerom pokazuju svoje okrutno ćudoređe«, piše učeni protukatolik Nodilo.

Porodična je zajednica u Slavena mnogobrojna. Njome upravlja domaćin. Svaki član mora raditi. Više kuća, što potječu od jednog pradjeda, zovu b r a t s t v o. Ovo ima zajedničko prezime i imanje.

P l e m e je nastalo od više bratstva; njegova se postojbina zove župa sa središtem u gradu, a županom na čelu. Stari Slaveni u nevolji birahu vojvodu (kneza). Imali su velikih gradova sa razvijenom trgovinom (na pr. Kijev). Među njima postoji krvna osveta i smrtna kazna za razne zločine.

Poganski Slaveni nisu bili miroljubiv narod nego poput ostalih pogana vrlo okrutni te bez srca protivnike robe, plijene, ubijaju, kožu deru, na kolac nabijaju i t. d. Novca nemaju nego trguju izmjenjujući predmete.

Društveno se dijele na p l e m i ć e (bojari) i slobodne ljude, zatim kmetove (smerd) i robove. S ovim postupaju dosta čovječno. U jelu i piću vrlo su neumjereni. Slavensku gostoljubivost prema strancima uvelike slave stari pisci; a tako i njihovu ljubav prema pjesmi i glazbi.

Slaveni cijene svetost, vjernost i nerazrješivost ženidbene veze, premda je u njih i poligamija raširena. Žena je uopće mnogo čašćena. Slavom, koja se zove postrižnja, stupa dijete prvi put u javni život.

Stari pisci donose vijesti, da su Slaveni razuzdani, da ubijaju nesposobne starce i t. d.

4. Istočno carstvo i Južni Slaveni.

Kršćanski Istok od 4—9. vj. razdiru vjerske borbe raznih sljedba (arijanci, eutihijani, nestorijanci, monotelete i druge). Carevi su slabi; k tome moraju plaćati danak Hunima zatim Avarima. Sposobniji je Justin (518—27.), koga pomaza za cara papa Ivan I.

Justinijan I. (527—565.) radi, kako bi obnovio rimsko carstvo. Vojvoda Belizar mu pobijedi Perzijance, uništi Vandale u Africi (534.) i ratuje sa uspjehom proti Istoč. Gotima u Italiji; njihovu državu uništi njegov nasljednik Narzes (553.), k tome car dobije dio španjolske obale. Justinijan dokine pogansku visoku školu u Ateni, jer bješe nesposobna da živi (529.), isto tako konzulat; nadalje dade složiti rimske zakone u: corpus juris civilis romani (rimski zakonik). Ovaj prožet kršćanskim duhom posta temeljem za sve kulturne narode. Car sagradi divnu crkvu sv. Sofije (Bož. Mudrosti-Spasitelja), razne druge građevine i još 25 crkvi. Njegova žena opaka Teodora progoni pape i katolike. Car također širi kršćanstvo. Narod pak trpi od ratova i prevelikih poreza. Protiv Slavena podiže na Dunavu tvrđave.

Car **Heraklije** (610—641), svladavši suparnika Foku, protjera Perzijance iz bizantijskih pokrajina; potom skrši njihova kralja Kosroa II., koji je ratovao protiv kršćanskog Boga i odnio Križ Gospodinov iz Jeruzalema, gdje je spalio sve crkve. Heraklije spasi carstvo od propasti; sv. Križ vrati s najvećim slavljem u Jeruzalem. Ovaj car pozove protiv Avara Hrvate i Srbe, koji tom zgodom zauzmu današnju domovinu.

Konstantin IV. Pogonat (668—675.) odbije Arape od Carigrada pomoću grčke vatre.

Seoba Juž. Slavena — gledaj: Pregled povj. HSS.

Leo Izaurijski (717—741.) sposoban general, ali neuk i silnik; i on spasi Carigrad od Arapa, ukine kmetstvo, uredi upravu u vojsci, poreze, sve centralizira i uvede vojničku razdiobu države na temate; potom zapodjene borbu protiv štovanja sv. slika i kipova, kao da je to idolopoklonstvo. Bezbroj njih dade u cijeloj državi uništiti. Narod se toga radi bunio, a car uguši bune u krvi. Ovo Kipoborstvo spada među najokrutnija progonstva kat. Crkve.

Još gore je kipoborstvo provodio **Konstantin** V. **Kopronim,** sin Leonov (741—775.); slično Leo IV. i Leo V. (813—820.), koji tjera Bugare. Borbu dokrajči 7. opći koncil u Niceji (g. 787.) za carice Irene; i sabor g. 842. za carice Teodore.

5. Italija.

G. 568. krenu **Longobardi** pod kraljem Alboinom iz Panonije, gdje su uništili državu Gepida. Alboin je ubio njihova kralja, pa je iz njegove lubanje pio vino. Langobardi dođu u Italiju i gotovo cijelu zaposjednu; razdijele je na 36 dukata (vojvodina); Pavija služi im kao glavni grad. Italci kao katolici neizrecivo su trpjeli od okrutnih barbara. Branili su ih golemim žrtvama pape osobito:

Sv. **Grgur** Vel. (590—604). On je pisao mnogo odličnih djela; priveo je na katoličku vjeru arijanske Langobarde, uz pomoć Teodolinde, bavarske vojvodkinje, a žene kralja Autarija; isto tako Zap. Gote; poganske Angle i Sase usreći Isusovom vjerom preko 40 misionara, što ih je papa k njima opremio; nadalje uredi bogoslužje, napose divno Gregorijansko pjevanje. Grgur je veliki um

pokazao i u političkim odnosima prema raznim narodima; očinski se skrbio za bijedni puk, plaćao goleme novce, da ga spase od Langobarda; zatim za siromahe Rima, Italije i drugih zemalja. Narod ga štovao kao svoga oca i spasitelja.

Crkva od 4—6. vj. pobijedi poganstvo, koje se ponešto sačuvalo na selima (pagus = selo, odatle pagani). Za stoljetnih navala barbara Crkva štiti pobijeđeni rimski svijet pred divljim pobjednicima; ona svojim ugledom pomaže potlačene narode, koji nepojmljivo trpe u to doba općega nasilja.

Monaštvo: Mnoge tisuće slijedeći poziv Kristov ostavljahu svijet i svjetska dobra te polažahu u pustinju, da žive jedino Bogu i vječnim dobrima (sv. Pavao i sv. Antun pustinjaci u 4. vj.). Mnogi su od njih živjeli pod zajedničkim poglavarom (abas = otac). Njihov su život uredili po stalnim pravilima sv. Pakomije († 348.) i sv. Bazlije († 379.) na Istoku; a na Zapadu sv. Benedikto († 543). Njegov red osnuje u Evropi na stotine samostana, u kojima se sačuvao najveći dio starih knjiga; a Benediktinci postaše učiteljima evropskim narodima u svemu znanju, književnosti i umijeću (u graditeljstvu, obrađivanju polja, osnivanju gradova i t. d.). Od ovih su primili divlji germanski i slavenski narodi nebrojene blagodati kršćanske vjere i prosvjete; naučili se radu i urednom životu. Oni su ih kroz stoljeća poput majke odgajali, kako bi bratski mogli živjeti kao članovi jedne velike obitelji.

6. Arapi. Muhamed (570—632).

Arapi su do 7. vj. prebivali kao nomadska poganska plemena u Arabiji. Vjersko im središte bješe Kaba (sv. kamen) u Meci. Muhamed siroče, bavio se trgovinom i oženio se bogatom udovicom Katidžom. Upoznavši kršćansku i jevrejsku vjeru, poče naviještati kao prorok novu vjeru u jednoga Boga; stoga morade bježati u Medinu (622.— Hedžra, jest početak islamske ere).

God. 630. zauzme sa pristašama Meku i uništi poganske idole; zatim je pomalo politički i vjerski ujedinio arapska plemena i postao njihovom glavom. Njegova vjera zove se Islam (predanje Bogu); a pristaše — muslimani t. j. Bogu predani. Nakon smrti Muhamedove popisaše njegovu nauku u sv. knjizi — Koran. Suna sadržaje usmeno naučavanje Muhamedovo. On uči vječnu plaću i kaznu (raj i pakao). Glavne su oznake islama: vjera u jednog Boga i njegovoga proroka Muhameda; molitva, post, milostinja, pranje, uzdržavanje od vina i nekih jela, napokon putovanje u Meku. Oni svetkuju petak. Život ljudski je od Boga preodređen; islam dopušta mnogoženstvo, ropstvo i sveti rat.

Nasljednici Muhamedovi — Kalifi zvani — Abu Bekr, Omar, Otman, Ali (632—61.) osvoje Perziju, Siriju, Palestinu i sjev. Afriku. Dva zadnja poginu u građanskim ratovima.

Omejevići (661—750.) prenesu sjedište u Damask. G. 711. unište državu Zap. Gota u Španiji, koja je dozrela za propast radi nesloge i pokvarenosti. Samo najsjeverniji dio ostade kršćanima, koji odavle u 800. god. junačkoj borbi vojuju — za krst časni i slobodu zlatnu — svoje domovine.

Abasovići (750—1258.) vladaju iz Bagdada. Čuven je ljubitelj znanosti Harun al Rašid, prijatelj Karla Vel., komu je poslao prijateljske darove. U 10. vj. pretvore se vođe mameluka (turskih vojnika) u gospodare kalifa. Ovi ostanu samo duhovnom glavom islama.

Arapska se država brzo raspade na: 1. Emirat (kneževinu) u Španiji, koji osnuje **Abderahman** (755.) **Abderahman** III. (oko 900.) prozva se kalifom.

2. Emirat u Africi, kojim vladaju **Fatimovići** u 9. i 10. vj. — Arapi i afrički gusari haraju po otocima i obalama Sredozemnoga mora osobito u juž. i sred. Itliji; ugnijezde se na Siciliji (830). Oni su kroz cijeli srednji vijek odvodili na milijune kršćana u okrutno ropstvo. Kršćani su osnovali posebne duhovne redove za otkup robova. Članovi su njihovi zavjetom obećali, da će sami ostati u ropstvu, ako ih drukčije ne bi mogli izbaviti. Tim su načinom otkupili tijekom stoljeća oko 900.000 sužnjeva.

Kalifat u Španiji (755—1031.) raspao se na više emirata. U 10. vj. cvate u njemu trgovina, umjetnost, graditeljstvo i znanost — i to najviše u Kordovi

Arapska kultura mnogo je slavljena, a cvate od 9. do 11. vijeka. Daroviti Arapi lako su primali tečevine drugih naroda (indijske brojeve, grčko-sirsku astronomiju i filozofiju, koju pokvare panteizmom. Najljepših umijeća: eposa i drame nemaju; pa ni kiparstva ni slikarstva. Sami nisu stvorili novih znanosti. Sposobni su trgovci te imaju puno srednjih i visokih škola; ali one cvatu kratko. Firdusi, najveći istočni epski pjesnik, porijetlom je Perzijanac. Mnogo rade u matematici i geografiji, astronomiji i graditeljstvu. Ovaj je pokret najviše bujao u Kordovi, Granadi, Kairu, Bagdadu i Damasku. Klasične grčko-rimske prosvjete nisu poznavali, a kršćansku su prezirali.

II. PERIODA (721—1096.).

Počeci Slavenskih država. Prevlast njemačke države na zapadu — zapadno rimsko carstvo.

1. Posljednji Merovinzi u Franačkoj posve su nemoćni; svu vlast imali su majordomi (upravitelji dvora). Konačno prevlada onaj od Austrazije — **Pipin Mali** od Heristala. Ovi su išli zatim da Galiju ujedine, a raširu državu i kat. vjeru. Majorodom Karlo Martel suzbije Arape kod Poatjera (Poitier 732). Tako spasi kršćanstvo i kulturu Evrope od uništenja.

Njegov sin **Pipin Mali (Pobožni)** imajući već potpunu vlast u cijeloj Franačkoj dade se od velikaša proglasiti, a od pape Stjepana II. pomazati za kralja (752.). On obnovi i uredi državu te uvelike pomaže širenje Kristove vjere. Svoje uspjehe ima da zahvali Crkvi, papama i sv. Bonifaciju, apostolu germanskih plemena. Pred smrt podijeli državu među 2 sina. Ali ju naskoro opet ujedini

Karlo Veliki (768—814). On je najslavniji vladar sred. vijeka. Vodio je 53 vojne; 4 protiv ratobornih i okrutnih Sasa, koji žestoko progone kršćane. Karlo ih sve pokori; zatim 2 protiv Langobarda; 2 na Arape u Španiji; 2 na Avare u Panoniji (791. i 795—799). Ovima uništi državu. Karlo također zauzme Bavarsku te pokori Polapske Slavene: Ljutice, Bodrice i Čehe.

Osim toga pod Karlovu vlast dođu Slovenci i Hrvati. Za obranu države osnuje Marke (Krajine): Španjolsku, Dansku i Avarsku. Karlova država siže od Oceana i Danske do srednje Odre, od srednjeg Dunava i Vrbasa do Gariljana u Italiji i Ebra u Španiji.

2. Langobardi i Crkvena država.

Langobardi nisu mogli da se stope s Latinima. U 7. vijeku trpe oni od građanskih ratova. Najbolje je vladao Luitprando (712—744). — Kralj **Aistulfo** (750—6.) naumi vjerolomno osvojiti cijelu Italiju i Rim. Papa **Stjepan** II., napušten od istoč. cara, traži pomoć u Pipina Malog. Ovaj svlada Langobarde, a neke od Eksarhata otete zemlje dade papi kao baštinu sv. Petra položivši ključeve otetih gradova na njegov grob u Rimu. Papa podijeli Pipinu časni naslov: Rimski patricij t. j. zaštitnik Rimske Crkve.

Tako je osnovana **Crkvena država** (754—6.), koja traje do 1870., a 1929. bi uspostavljena ugovorom Pija XI. s Italijom. G. 773. morao je papa Hadrijan zatražiti pomoć od Karla Vel. protiv Deziderija, koji je otimao posjed sv. Petra. Karlo pobijedi Langobarde, te im oduzme državu. G. 774. uspostavi crkvenu državu, a papa ga imenova rimskim patricijem. Karlo Vel. učini kraljem Italije sina Pipina. Tim je konačno Rimski biskup priznat suverenim (neovisnim) gospodarom u srednjoj Italiji, a pripadao mu: Rimski dukat, Pentapolis i Eksarhat.

Karlo je pružio po drugi put pomoć papi **Leonu** III. protiv njegovih neprijatelja; a ovaj Karla pomaza i okruni za **rimskoga cara** na Božić (g. 800.) i proglasi ga patricijem s glavnom zadaćom, da bude zaštitnikom kat. Crkve. Papa je to učinio kao glava kršćanstva i kao jedini zakoniti knez preostalog dijela rimskoga carstva na Zapadu.

Car je stupio u prijateljske veze sa kalifom u Bagdadu Harun al Rašidom, koji priznade Karla gospodarom kršćanskih svetišta u Jeruzalemu.

Karlo je velik kao vojskovođa, zakonodavac i državnik, širitelj znanosti, vjere Isusove i opće prosvjete; zato izdaje mnoge zakone (Kapitulari), kojima osobito pomaže Crkvi odgajati dobre svećenike

i redovnike te osnivati mnoge škole kod svih samostana i biskupskih crkvi. Sam se puno bavi znanošću vjerskom i profanom. Uz njega žive glasoviti učenjaci: Einhard (pisac njegova života), opat Alkuin, najsposobniji carev savjetnik i glava visoke škole na kraljevu dvoru, a kasnije u Toursu. On je velik učenjak i pisac († 804), zatim Pavao đakon, pjesnik i plodan pisac: Povijesti Langobarda. Slično radi Paulin, patrijarh u Akvileji. Karlo također daje zidati mnoge umjetničke građevine kao stolnu crkvu u Ahenu i druge.

Car je državu razdijelio na grofovije. Missi dominici (carski poslanici) nadgledaju upravu. Na saborima izdaje zakone uz savjet biskupa, opata i velikaša. Karlo stoluje najviše u Ahenu, gdje je i pokopan u stolnoj crkvi (27. I. 814.) Ovaj slavni vladar poradi velikih zasluga za čovječanstvo i kršćanstvo zaslužuje naslov: Veliki.

Ljudevit I. **Pobožni** (814—840.) naslijedi svoga oca. On je dobar, ali slab za vladu; njegovi sinovi vode rat protiv svoga oca, jer im za života razdijeli državu; a oni diobom bijahu nezadovoljni. Za te borbe umre Ljudevit. Iza njegove smrti nastanu u kraljevstvu još veći neredi.

Njegovi sinovi Lotar, Karlo Ćelavi i Ljudevit II. nastave međusobnu borbu; no ugovorom u Verdunu (843.) podijele, posredovanjem biskupa, državu. Ljudevit dobije istoč. dio s desne strane Rajne (Njemačku); Karlo zap. dio (Franciju), a Lotar srednji dio sa Italijom i carsko dostojanstvo. Iz ove diobe razvila se tri naroda: francuski, talijanski i njemački.

Car Lotar je promicao škole, a život svršio u samostanu.

Naslijedio ga **Ljudevit** II. (855—875.), koji suzbija Arape, otme im Barij (pomoću hrvatske mornarice 871).

Car Karlo III. **Debeli** opet ujedini carstvo (881—888.), ali mora se boriti sa Normanima, s kojima sklopi sramotan mir. Njemački knezovi svrgnu ga, a izaberu **Arnulfa** (887—899). Ovaj vojuje na Normane, protjera ih iz Njemačke, a protiv moravskog kneza Svatopluka pozva Madžare.

U Francuskoj za nesposobnih vladara preotmu mah velikaši (Odo, vojvoda Francije), s kojima se bore Karlo IV. Bezazleni i drugi Karlovići. — G. 987. posta ovdje kraljem sposobni Hugo Capet, gospodar Francije, čija se loza održi do g. 1328.

3. Zapadni i istočni Slaveni.

Moravljani i Slovaci kao i Česi doseliše se u 6. vj. **Mojmir** (oko 830.), prvi je poznati knez u Moravskoj. On pokori druge vojvode. Pribina i sin mu Kocelj osnuju državu oko Blatnoga Jezera i šire ondje kršćanstvo. Mojmira svrgne Ljudevit Njemački, a knezom postavi sinovca mu Rastislava. Ovaj s uspjehom suzbija Franke. Od grčkoga cara izmoli misijonare vješte slavenskom jeziku.

Car mu otpremi sv. braću **Ćirila** i **Metoda,** grčke monahe, koji bijahu već čuveni apostoli i učenjaci. Sv. Ćiril je izumio slavenska pismena; a oba pomalo prevedu gotovo cijelo sv. Pismo i crkvene knjige na slavenski jezik. U Moravsku stignu g. 863. Ovdje su uspješno širili sv. vjeru i vršili službu Božju na slavenskom jeziku. — G. 867. pođu u Rim, da bi papa odobrio njihov rad i da bi od njega kao glave kršćanstva dobili potvrdu svoje vlasti i apostolskog rada. Ondje umre sv. Ćiril (14. II. 869.); a Metod se vrati — poslan od pape kao nadbiskup Slavena u Moravskoj i Panoniji, gdje je mnogo radio i trpio od protivnika za sv. vjeru. Umro je (6. IV. 885). Oba apostola spadaju među najveće svece Crkve i muževe povijesti.

Sv. Braća svojim radom osnuju slavensku knjigu i vas duševni život; spase slavensku narodnost i uvedu Slavene među prosvijetljene narode. Oni su priznavali papu za nasljednika sv. Petra — to jest da je on najviši učitelj i sudac kršćanske vjere i upravitelj Crkve; zato ga zovu Apostolik: koji ima istu vlast kao sv. Petar apostol. U tom su duhu odgojili mnoge učenike. Oko 200 njihovih učenika protjera Svatopluk, nasljednik Rastislavov. On je svoga strica izdao Nijemcima i sam postao knezom (871—894.), zavladao je također Koceljevom državom, Češkom i Šlezijom i odrvao se caru Arnulfu. Ali car pozva u pomoć Madžare, koji domalo unište Moravsku (oko 900).

Česi spominju se u 7. vj. kao podanici Avara. Pod knezom **Samom** (627—658.) stresu njihov jaram, a isto tako vlast Franaka. Samo je vladao Moravskom, alpskim i lužičkim Slavenima. To je prva slavenska država; ali se ona poslije njegove smrti raspala.

Pleme Čeha okupi oko sebe druga plemena u Češkoj, a priznali su gospodstvo Karla Vel. Knez **Borživoj** primi od sv. Metoda krštenje (874.), dok još prije njega bijahu pokršteni neki knezovi (845). On stoji pod vlašću Svatopluka.

Sv. **Većeslav** (921—929.) plaća Nijemcima danak. Bio je to knez blag i pravedan te širio vjeru Kristovu. Urešen odličnim krepostima čini narodu mnogo dobra. On padne kao žrtva poganskoga bijesa od ruke Boleslava Groznog, svoga brata, koji ga je i naslijedio. Tako je sv. Većeslav kao djevac, apostol i mučenik postao glavni zaštitnik Čeha.

Boleslav I. (929—967.) rasprostranio svoju državu na istok u Poljsku i Moravsku. Za Boleslava II. država se održi na visini; za njega je

papa osnovao u Pragu biskupiju (972.), koju naskoro proslavi sv. Vojtjeh apostolskim radom i mučeničkom smrću. Iza toga Češka propada.

Iznova ju podigne **Bržetislav** I. (1034—1055). Ovaj osvaja zapadnu Poljsku, odakle prenese tijelo sv. Vojtjeha u Prag. Ali ga potisne natrag car Henrik III. U Češku uvede seniorat. Po tome zemljom vlada najstariji član, a ostali dobivaju pojedine kneževine. Ova je uredba urodila mnogim borbama za prijestolje.

Kneza Vratislava II. prizna car Henrik IV. neovisnim dopustivši mu, da se — samo za svoju osobu — okruni kraljevskom krunom (1086).

4. Polapski Slaveni.

Ovi su zapremili već od IV. vijeka krajeve na Labi i dalje na istok preko Odre. Glavna plemena zvala se: Ljutici, Bodrici, Srbi i Pomorani. Njima je pripadao otok Rujana sa hramom boga Svetovita. Ova su plemena do 17. vijeka izumrla ili su ponijemčena, a sačuvalo se tek nešto Srba u Lužici (oko 160.000), od Pomorana pak oko 100.000 Kašuba.

Polapski Slaveni bijahu pokorni Karlu Vel., a iza njega Ljudevitu I. Ovi Slaveni okrutno se među sobom gložili, a franačkog cara zvali za suca. Isto tako krvave ratove vode s njima Ljudevit Njemački, Henrik I., Otoni i Konrad II. (9—11. vj.). Bezbrojne žrtve doprinijeli su oni u tim borbama za svoju slobodu. Ali su morali propasti, jer su bili prekomjerno okrutni i kršćanstvo mrzili, koje su im Nijemci, njihovi ugnjetavači, silom nametali.

Oko g. 1100. **Henrik,** vojvoda Bodrica, ujedini pod svojom vlašću Ljutice i Bodrice, no odmah se zatim razdvojiše. Nijemci osvoje u 12. i 13. vj. njihove zemlje, a narod postade njemačkim kmetom.

Lužički Srbi, koji se sačuvali od propasti, zahvaljuju svoj spas kršćanstvu. Apostol Pomorana postao je sv. **Oton,** biskup Bamberga. On je kao papin legat s uspjehom radio, te blagošću i čudesima Pomorane predobivao za kršćanstvo (oko 1124—8). I ovi Slaveni duguju svoju duševnu i materijalnu kulturu Crkvi, a najviše katoličkim monasima. Monah i slavenski biskup Kristijan obratio je mnoge Slavene u Pomorju i Prusiji. Na njegovo posredovanje vrlo se zauzeo za ove Slavene Inocencije III. tražeći od njihovih knezova, neka s narodom blago postupaju (1212).

Poljaci stupaju u povijest istom oko g. 950. Glavna su plemena bila: Poljaci, Šlezani, Kujavci i Mazovci. Prvi je njihov knez **Mječislav** (kršten 967). Tako se počelo širiti i među njima sv. Evanđelje. Mječislav priznaje gospodstvo Nijemaca. Njegova žena Dubravka kći je Boleslava I. češkog.

Boleslav Hrabri (992—1025.) veoma je povećao državu. Oton III. i papa Silvestar II. uzdignu ga na kraljevsku čast. On osvoji Češku, Crvenu Rusiju, Pomorane i Šlezane, a vlada mudro i pravedno pa je jedan od najvećih vladara svoga vijeka. Iza njegove smrti trle su zemlju nutarnje borbe. Kršćanstvo, a time i zemlju od anarhije spasi Kazimir (oko 1050). **Boleslav Smjeli** (1058—81.) od Grgura VII. priznat za kralja bijaše blag, a zatim okrutan; dapače ubije sv. Stanislava biskupa (1079.); osim toga vodi mnoge ratove. Kralj je žalosno svršio u progonstvu.

5. Ruska plemena

napredovala su prvih stoljeća srednjeg vijeka prema istoku i sjeveru velike ruske nizine. Poznatija njihova imena bijahu: Poljani oko Kijeva, Drev-

ljani, Sjeverani, Krivići, Vjatići i Hrvati. Ova plemena življahu u razdoru.

Oko g. **862.** četa Normana pod vođom Rjurikom zavlada Slavenima oko Novgoroda. Rjurik i njegovi nasljednici pripojiše sebi i druga plemena, koja se po njemu prozovu Rusima; a sami se Normani poslavene. Knez Oleg nastani se u Kijevu. On, a iza njega Igor (912—45.) stanu udarati na sam Carigrad. **Sv. Olga,** prva krštena kneginja (957.), unapređuje kršćanstvo; a njezin sin poganin Svjatoslav osvoji Bugarsku; ali je doskora izgubi a sam plati glavom. Sv. Olga je tražila katoličke svećenike sa zapada za Ruse, jer se od njih nadala većoj nesebičnosti nego li od Grka.

Sv. Vladimir (980—1015.) još više proširi svoju vlast. On se pokrsti i oženi grčkom carevnom Anom; zatim uništi poganske bogove i naredi, da se Rusima propovijeda Evanđelje. Velikim je marom uvađao škole, gradio brojne crkve, dijelio milostinju i činio mnogo dobra. I on je gojio prijateljske odnose s Rimskom Crkvom te je primao i slao papi poslanike. Kat. Crkva slavi ga (kao i sv. Olgu) kao sveca (15. VII.), a njegove sinove sv. Borisa i Glebu kao mučenike (2. V.). Vladimir je Karlo Vel. za Ruse. Pred smrt zemlju razdijeli među sinove, odakle potekoše mnogi ratovi.

Njegov sin **Jaroslav** (1019—1054.) svlada braću, a državu ujedini. On je ljubitelj knjige i radi za kršćanstvo, uređuje Crkvu i gradi samostane; osim toga dade prevesti na ruski jezik sv. Evanđelje. Mnoge njegove veze s kat. Crkvom pokazuju, da je i on bio katolik. Od njega potječe zakonik: Ruskaja pravda. Na nesreću Jaroslav uvede seniorat, radi čega se država jako pocijepa i oslabi.

Čestiti mu sin **Izjaslav** (1054—1078.), prognan od braće, opet zadobije prijesto pomoću pape Grgura VII., kome se obratio za pomoć i stavio Rusiju pod zaštitu sv. Petra. Buntovnicima je od srca oprostio.

Stanje Rusije do 11. vijeka.

Stari ruski knezovi vladali su sa svojim vijećem — zvanim družina. U zemlji je procvala trgovina, napose s Carigradom. Ruska je plemena ujedinilo kršćanstvo, najviše pomoću slavenske knjige, koju su unijeli svećenici iz Bugarske, pozvani od Jaroslava. On je osnovao glavne škole u Kijevu i Novgorodu.

Monasi Pečerskoga manastira kod Kijeva prepisuju i prevađaju knjige. Tu je Nestor sastavio kroniku: Pervonačalnuju letopis (oko 1100). U to je doba nastalo čuveno Ostromirovo evanđelje. Od 11. vj. Grci sprečavaju, da ne bi Rusi dobili svojih biskupa, stoga kroz 5 vjekova dobivaju Grke za biskupe, koji klevetama šire veliku mržnju na kat. Crkvu. Rusi ipak u to doba štuju katoličke svece.

6. Prve države Južnih Slavena.

Gledaj, Pregled HSS.

Bugari su bili narod vrlo okrutan i ratoboran. Došavši iz Azije u današnju domovinu (oko g. 680.). strahovito su harali po bizantijskim pokrajinama i udarali na sam Carigrad (na pr. knez Krum oko 800).

Prvi je primio kršćansku vjeru knez **Boris** (Mihajlo 852—888). Bugare su pokrstili od papa poslani rimski svećenici i biskupi. Boris je živio Bogu odano, te je od naroda štovan kao svetac. Ovaj kasnije radi politike okrene papi leđa i odluči se za grčku Crkvu. Od pape sv. Nikole Vel. molio je i dobio divne upute u 106 odgovora za vjerski i sveukupni život svoga naroda, što ih je sam tražio.

Borisa je naslijedio sin mu **Simeon** (893—927). Ovaj je u dugome ratu gotovo uništio bizantijsku državu, a Bugarsku učinio najjačom silom na Balkanu. Molio je i dobio carsku krunu od pape Ivana X; dakako da je papu priznavao glavom bugarske Crkve i posve ju odijelio od grčke. Simeon je pokorio i Srbe, te se s njima priklonio kat. Crkvi. On je sa učenicima sv. Ćirila i Metoda, koji su radili u kat. duhu, mnogo učinio, da je u Bugarskoj prije nego u ostalih Slavena procvala slavenska crkvena knjiga i doživjela upravo zlatno doba.

Sam je Simeon mnogo prevodio grčke sv. Oce. S njime se natjecali drugi pisci: biskup Konstantin, monah Grigorij i Ivan Eksarh. Tada je u Bugarskoj radilo oko 3000 monaha. Simeonov zbornik iz te dobe jest zbirka sveopćega znanja. Odavle se raširila slavenska knjiga u Rusiju i k ostalim Juž. Slavenima. Iza njega stala je bugarska država i knjiga propadati.

Sin mu **Petar** isto je tako priznat od pape carem. Za njega naučava u zemlji Bogumil svoje krivovjerje — to je smjesa kršćanstva i poganstva.

G. 963. osnuje boljar **Šišman** u Makedoniji zapadno-bugarsku državu. Ovu je uvelike razmakao i ojačao sin mu **Samuel** (976—1014.) sa stolicom u Ohridi, također od pape okrunjen carskom krunom. Ovu su pape davale samo katoličkim vladarima; papinom je privolom utemeljio patrijaršiju u Ohridi. U 40 god. borbi s Bizantom konačno bude svladan od Vasilija II., koji postane gospodarom Bugarske zasluživši barbarski naslov: Ubojica Bugara (1018). Bugarska Crkva i narod budu predani na milost i nemilost nesnosnoj grčkoj tiraniji.

7. **Normani** su germanska plemena, koja se počela seliti iz Skandinavije i Danske u 8. i 9. vj. Vikinzi idu na zapad, a Varjazi na istok Evrope.

Bijahu to vanredno smion i ratoboran narod. Pod svojim vođom smjelo plove preko mora i uz rijeke, zalijeću se u Englesku, Francusku, Njemačku i druge zemlje; a svuda zadaju strah i trepet, grozno pustoše, plijene i ubijaju. Bili su strašan bič za Evropu, dok ih nije kršćanstvo pretvorilo u jaganjce. U 9. vj. osvoje Island, obale Grönlanda, a zalijeću se čak na obale sjev. Amerike. Primivši u 9. i 10. vj. vjeru Isusovu unapređuju je u tim zemljama.

Oko g. 1000. Normani osnuju u Danskoj, Norveškoj i Švedskoj velike države, u kojima početkom 11. vj. cvate kršćanski život. Olaf sveti II., norveški kralj († 1030.) puno radi za vjeru Isusovu.

Varjazi pod Rurikom utemelje rusku državu (862). Vikinzi pod Rolom osvoje u Francuskoj Normandiju. Tu poprime kršćanstvo (912.), a s vremenom i francuski jezik i pretoče se u Francuze.

Ovi Normani pod Vilimom Osvajačem zavladaju Engleskom (1066). Nadalje normanske čete nametnu svoje gospodstvo Juž. Italiji (oko 1030.), a Siciliju otmu Arapima.

Niz ruske rijeke Varjazi dospješe u 11. vj. čak u Carigrad, gdje su postali careva tjelesna straža. U Juž. Italiji poprime arapsko-italsku kulturu i postadoše papinim saveznicima. Nikola II. dade im ove zemlje u leno (1059.), a oni su junački branili pape od nasrtaja Nijemaca.

Normani su imali neobično velik dar za pjesmu i priču. Na Islandu sastave zbirku junačkih pjesama i priča (oko 1100.), a zovu je Edda starija. Nešto kasnije nastane Edda mlađa. Smjeli sjevernjaci proslavili se kao glavni pokretači križarskih vojna, zatim kao graditelji velebnih gotskih crkvi, velikih tvrđa i samostana. Polet i snagu za ova djela najviše im davala Rimska Crkva, koju su vrlo zavoljeli i nastupili kao njezini prvi pobornici i branitelji.

8. Engleska do 11. vj.

Starosjediocima keltskim Britima ugrabiše pomalo od 5. vj. vlast Anglosasi, koji Britaniji dadoše svoje ime. Ovi svoje obraćenje na kršćanstvo i svu prosvjetu imaju da zahvale papi sv. Grguru Vel; ovaj im je naime poslao biskupa sv. Augustina i 40 monaha, da ih prosvijetle Isusovom naukom (596). Time oni stupe u kolo kulturnih naroda. Anglosasi žive po običajima ostalih Germana. S početka su podijeljeni na 7 kraljestava. Briti uzmakoše u Vales.

Ekbert je prvi kralj, koji je ujedinio (oko g. 830.) Anglosase (rex Anglorum) i suzbio Dance. Još je više slavan **Alfred Vel.** (871—900.), muž velikog znanja i iskustva. On uredi vojsku i brodovlje, kojim brani zemlju od Normana, nadalje stvara mudre zakone te podiže mnoge i za sve obvezatne škole. Sam prevađa djela sv. Otaca i piše nova. Alfred je prvi pisac u prozi. Još je više unaprijedio zemlju sv. Dunstan, biskup i glavni kraljev ministar kroz 50 godina († 988). Ovaj uredi dobre zakone, brojne škole, samostane i brodovlje, kojim je nadvisio same Normane; on je odgojio i okrunio vrsnog kralja sv. Eduarda (975—8.), ali ovaj nažalost pogine od zavjere svoje maćehe.

Za Etelreda II. (oko 1000 g.) Danci iznova zadaju Engleskoj velike jade. Kralj dade stoga poubijati Dance u zemlji (danska večer god. 1002). Ali ovi su se grozno osvećivali pod kraljem Svenom, dok ju 1013. ne zauzmu.

Kanut Vel., sin Svenov, vlada Engleskom, Danskom i Norveškom. On hodočasti u Rim na grob sv. Petra i druga svetišta. Tako je činio i Karlo Vel., Alfred Vel. i mnogi drugi vladari sred. vj. **Sv. Eduard Priznavalac** (1043—1066.) zadnji je kralj anglosaske krvi. Bio je plemenit vladar i velik dobrotvor naroda.

G. 1066. **Vilim Osvajač,** vojvoda Normandije, razbije kod Hastingsa velikaša Haralda, koji je sebi svojatao Englesku. Vilim (1066—1087.) upravlja državom mudro; a pomaže ga učeni Lafranko, nadbiskup Kanterburski. Kralj se puno brinuo za svećenstvo i prosvjetu. U zemlji vlada normansko plemstvo i francuski jezik, a narod anglosaski živi po svojim običajima. Krajem sred. vijeka sliju se oba dijela u jedan narod sa jednim jezikom. Vilim dade radi poreza popisati svu zemlju.

9. Madžari do 11. vj. —

divlji azijski narod, došli su u Podunavlje (oko g. 900). Pod vođom Arpadom unište veliku Moravsku. Žive kao lovci i ribari, pljačkaju kršćanske zemlje: sjev. Italiju, Njemačku i druge — sve, dok ih nije porazio Henrik I. (933.) i skršio Oton I. pod Augsburgom (955). Iza toga se primire i prime kršćanstvo pod knezom sv. **Stjepanom.** (998—1038.). Ovaj ga uvelike promicao, uredio biskupije, samostane i škole, a narodu činio mnogo dobra.

Od pape **Silvestra** II. Stjepan dobije krunu i naslov: apostolski kralj. Kršćanstvo je Madžare spasilo od propasti i privelo u red prosvijetljenih naroda. Za Stjepanovih nasljednika (Petra, Andrije i Bele) država trpi od unutarnjih borba, što ih osobito prouzrokuje poganska stranka; a neko vrijeme moraju priznavati njemačku vlast.

10. U Italiji se

od 9. vijeka bore o carsku krunu razni velikaši.

U Njemačkoj

vladaju plemenski vojvode za kraljeva Ljudevita Djeteta i Konrada I. (oko g. 900).

Kraljevi iz **Saske** kuće. **Henrik** I. (919—36.) obnovi i preuredi državu, zatim suzbija Polapske Slavene i Dance; skrši Madžare kod Unstrute (933.), a Njemačku osigura od njihovih navala.

Sv. Većeslav Češki plaća mu danak. Henrika naslijedi sin **Oto** I. Vel. (936—73). Ovaj stvori Krajine proti Slavenima i u njima osnuje neke biskupije. Na Italiju vodi 3 vojne. Na 3. okruni ga papa Ivan XII. za rimskoga cara (962). God. 955. satre Madžare pod Augsburgom i proti njima obnovi istočnu Krajinu (Marku). Oto je pomagao kat. Crkvu; a ona njega pomaže protiv samovoljnih velikaša i ujedno odgaja germanska plemena. Oto je Njemačku ujedinio i veoma podigao, svladavši ustanke raznih vojvoda, te je procvala u materijalnom i duhovnom životu.

Oto II. (973—983.), oženjen je grčkom carevnom Teofanom; bio je vrlo naobražen; i njemu se valjalo boriti s velikašima. Car pregne da obnovi rimsko carstvo. Čehe i Poljake prisili na pokornost; no tjerajući Grke i Arape iz Juž. Italije nastrada od Arapa. Malo zatim umre u Rimu, te bude pokopan u crkvi sv. Petra.

Oto III. (983—1002.) bješe neobično darovit i naobražen; odgojitelj mu bio učeni Gerbert, koji ga kao papa **Silvestar** II. okruni carskom krunom. Potom obojica naume organizirati veliko carstvo na obranu Evrope od azijskih naroda, kojemu će Rim biti središte. Car se okruži istočnjačkim sjajem, a Nijemce zapostavlja Talijanima. Papinom privolom prizna samostalnost Poljskoj Crkvi, a kneza Boljeslava kraljem. Oto, plemeniti i kreposni mladić, zakloni se pred smrt u samostan, gdje umre u velikoj skrušenosti.

Carem postade **Henrik** II. **Sveti.** (1002—24.), vojvoda bavarski. Kako Crkva njemu tako on Crkvi puno ide na ruku, stoga se revno brinuo za čestite biskupe i svećenike. Česku obrani od Boljeslava Poljskoga; u Italiji steče langobardsku krunu. Rimsku Crkvu štiti protiv silnika, dapače prizna se vazalom sv. Petra i potvrdi joj stečeni posjed. S papom je mnogo poradio, da vjerski i ćudoredno obnovi svijet, napose svećenstvo. Njemački je narod sačuvao od rasula.

Konrad II. (1024—39.) pobijedi vojvode, koji se dižu na njega, zatim baštini Burgundiju i osvoji Lužicu; ali uzmakne pred sv. Stjepanom iz Ugarske; on se oslanja protiv velikaša na niže plemstvo. Njegovo krunisanje u Rimu (1027.) za cara počaste Kanut Vel. danski i Rudolf od Burgundije.

Henrik III. (1039—56.) primi zakletvu vjernosti od Češke i Ugarske; sam oprosti nanesene si uvrede i zabrani osvećivanja u svojoj državi. U Italiji plemići i građani vode u to vrijeme međusobne borbe. U Rimu političke stranke podigoše na papinsku stolicu nezakonito dva pape. Henrik siđe u Italiju te u sporazumu sa zakonitim papom Grgurom VI. sazove sabor u Sutri (1046). Grgur se radi mira odreče papinske časti; a sabor izabere na prijedlog Henrikov Klementa II., koji ga okruni carskom krunom. Car dobije od sabora pravo da predlaže kandidata za papu. On je 4 puta predložio dostojna čovjeka za to dostojanstvo.

Za **Henrika** IV. (1056—1106.) s početka vlada majka mu Agneza. Kasnije se na njega dižu knezovi, a najviše Sasi; stoga je car s njima postupao vrlo okrutno.

11. Borba s papom Grgurom VII.

Grgur VII. (1073—85.) potječe od niska roda, a odgojen je u manastiru; neko vrijeme živi u Cluny-u (Klinji u Francuskoj); odlučan je, vanredno podu-

zetan i sveta života. Od g. 1049. bješe desna ruka više papa u radu za preporod kat. Crkve. Kao papa bio je svijestan dužnosti, da kao duhovni otac kršćanstva i namjesnik Kristov mora sve učiniti za vječno dobro povjerenih naroda; i da sv. Crkva, kako veli, majka naša, bude slobodna i čista. Zato prije svega pregne, kako će preporoditi svećenstvo; toga radi traži, neka se provode crkv. zakoni proti simoniji (kupovanje duh. časti za novac), i protiv onih, koji ne će, da žive u celibatu (beženstvu). Nadalje zabrani laičku investituru t. j. podjeljivanje crkvenih služba od svjetskih knezova. Ta su 3 zla ljuto tištila Crkvu u Italiji, Njemačkoj i Francuskoj.

U raznim zemljama knezovi su davali duhovne službe svojim često nedostojnim slugama. Mnogi biskupi i svećenici bili su tek oruđe političkih strasti. Zakonita crkvena vlast nije mogla toga podnositi, ako je htjela, da kršćanstvo ne padne u staru pogansku iskvarenost. S druge opet strane premnogi knezovi, napose Henrik IV., u pohlepi za gospodstvom i uživanjem, htjeli su Crkvu učiniti ropkinjom svoje niske politike. K tome je Henrik bio preko mjere okrutan i nemoralan vladar. Papa ga opomene, neka se kani tih mana, nek otpusti opake savjetnike i ne prodaje crkvenih služba nevrijednim slugama. Car ne posluša nego prisili neke od svojih biskupa, da papu skinu; toga radi a i zbog mnogih drugih zlodjela Grgur izopći cara iz Crkve. Nakon toga po međunarodnom kršćanskom pravu Henrik nije više smio biti kraljem.

I njemački knezovi svrgnu Henrika, pa izaberu drugoga vladara. Papa sve učini, ne bili došlo do izmirenja. Henrik pođe u italski grad Kanosu, gdje lakom javnom pokorom izmoli od pape odrešenje; ali odmah iza toga nastavi svoja zlodjela i nasilja; dapače postavi protupapu i zauzme Rim; odavle bude

od Normana protjeran. Grgur ipak morade u progonstvo i umre u Salernu (1085). Njegove zadnje riječi jesu izraz neopisivih trpljenja radi pravde: »Ljubio sam pravdu, a mrzio nepravdu; zato umirem u progonstvu«.

Grgur je podlegao; ali je njegov duh pobijedio, jer je njegovim nasljednicima dao snage, da Crkvi izvojšte svetost i slobodu, bez koje ona ne može da svijet vodi k vječnome spasenju.

Grgur VII. — kao i ostali pape — poznavali su nauku Isusovu, da knezovi imaju svoju vlast — ne od pape — nego od Boga; a papa ima pravo suditi kršćanskome kralju kao i svakome vjerniku: ratione peccati t. j., kada se radi o stvarima vjere i ćudoređa. On je kao glava Crkve mogao i kraljeve iz nje izopćiti. Izopćeni pak to tadašnjim državnim i međunarodnim zakonima nije smio obnašati nikakove javne službe. O tome bijahu uvjereni svi kršćanski narodi.

Svako drugo tumačenje papine pohlepe za gospodstvom nad svijetom osniva se na neznanju ili na zlobi protivnika i čini nepravdu duhovnome ocu kršćanstva, koji je golemim dobrima zadužio narode. Ta zar nisu nasljednici sv. Petra nebrojeno puta izvojevali pogaženoj pravdi i nevinosti pobjedu nad prostim nasiljem. To priznaju i protivnici papa kao na pr. Gregorovius, kada zove Grgura VII. »sjajnom zvijezdom sred. vj. i nadčovječnim značajem, prema kojemu je Napoleon samo barbarin« (Rom im Mittelalter, IV. s. 197).

12. Bizantijsko carstvo (od 7—11. vj).

Na njegovom dvoru se često odigravaju krvave tragedije — spletke i umorstva — od 109 careva (395—1453.) samo su 34 umrla naravnom smrću. Država od 7. vj. neprestano ratuje sa Arapima, Bu-

garima, Rusima i drugim narodima. Nasiljem je **Vasilije** I. (867—86.) doveo na prijestolje novu **Makedonsku** porodicu ubivši cara pijanicu **Mihajla** III. (842—67). Vasilije dade preraditi Justinijanov zakonik na grčki jezik. Njegovi su nasljednici slabi.

Konstantin VII. Porfirogenet čuven je pisac povijesti, donosi također vijesti o Juž. Slavenima, ali je kao vladar bio slabić.

Crkveni raskol među grčkom i zapad. Crkvom

uzrokovan je stoljetnim nesuglasicama. U grčkom svijetu nicala su kroz vjekove mnoga krivovjerja, osuđena na općim crkvenim saborima (325, 381, 431, 451, 553, 680, 787.), kojima su ravnale pape kao vrhovni učitelji kršćanstva. — Svih 7 prvih sabora držani su na istoku, a osudili su istočna krivovjerja. Carigradski patrijarsi sve su učinili, e bi postali ravni nasljednicima sv. Petra. K tome je rascjepu mnogo doprinio različni jezik i običaji. Glavni je pak uzrok, što su grčki carevi htjeli vršiti gospodstvo u Crkvi, te su radi toga postavljali za biskupe i patrijarhe ljude, koji će biti ovisni o caru; a bilo im nesnosno pokoravati se vjerskoj glavi, koja bijaše od njih neovisna.

Za cara Mihajla III. bude F o c i j e (857.) pomoću dvora kao laik postavljen za patrijarha; a zakoniti patrijar sv. Ignacije protjeran. Zatim kušaju predobiti papu da to potvrdi. Ali papa N i k o l a I. prema crkv. zakonu izopći Focija. Nato ovaj pregne da za se predobije cijeli Istok proti Rimske Crkve, koju stane bijediti radi krivovjerja. On dapače proglasi papu svrgnutim. Malo kasnije car Vasilije protjera Focija, a s papom se izmiri. Napokon opći sabor Crkve u Carigradu potvrdi papinu osudu protiv Focija (869).

Focije je opet došao carevom pomoću na patrijarsku stolicu; ponovno je izopćen od pape I v a n a VIII. (872-82). Konačno protjeran od cara Leona VI. umre u progonstvu (891).

Zauvijek je odcijepio grčku Crkvu od Rimske, patrijar M i h a j l o K e r u l a r i j e (god. 1053). Na kratko vrijeme priznaše Grci papino poglavarstvo za latinskoga carstva (1204—61.), zatim na saboru u L y o n u (1274.) i u F i r e n c i (1439).

Na nesreću mržnja na kat. Crkvu bješe među Grcima odviše raspirena. Tobožnja krivovjerja papa i nauka Filioque služila je Fociju i drugim istočnjacima tek kao povod za rascjep. Svakome, tko imalo poznaje povijest kršćanstva, jasno je, da je I s t o k i Z a p a d sve do Focija držao p a p e za n a s l j e d n i k e s v. P e t r a i temelj, s kojim Kristova Crkva stoji i pada. Ovu su vjeru ispovijedali stotine istočnih biskupa — pojedince i na 7 općih sabora stare Crkve, koji su držani među samim Grcima; isto tako mnogi grčki sv. Oci, ti najučeniji i najsvetiji predstavnici kršćanstva — kao sv. Ivan Krizostom, († 407.), Atanazije († 373.) i Ćiril Aleksandrijski († 444.) prvi je patrijar carigradski, a drugi aleksandrijski, zatim veliki učenjak grčki i mučenik sv. Maksim († 662).

Pape su znanstveno, pozivajući se na učenje sv. Pisma i sv. Otaca, velikim marom branili kršćanske istine, vlast i dužnost, što su je imali nasljednici sv. Petra da kao od Krista postavljena glava i temelj Crkve čuvaju kršćansku vjeru i čast Rimokatoličke Crkve. Protiv Focija to su činili veliki pape sv. Nikola, Hadrijan II. i Ivan VIII. — Ovi su bili uisto vrijeme branitelji Slavena, njihove prosvjete i samostalnosti; a proti Kerulariju ustaje sv. Leo IX. (1048—54).

III. PERIODA.

Križarski ratovi (1096—1270).

1. Kršćani su kroz sva stoljeća pohađali sveta mjesta u Palestini. Za njih su to bila neizrecive svetinje, jer ih je Isus Krist posvetio svojim Božanskim krepostima i naukom, čudesima, otkupiteljskom krvlju i smrću.

Kada su g. 637. islamski Arapi oteli ove krajeve, znatno otešćaše njihovo čašćenje. A kada g. 969. sv. Zemljom zavladaju Fatimovići, kršćani moradoše podnositi još više nasilja. Sve je to za njih bila golema sramota i nepravda.

Radi tih uzroka katolički narodi s najvećim zanosom skoče na noge da opet dobiju nepravedno oteto im blago; zatim da operu sramotu nanesenu kršćanstvu, posebice ubijanjem mnogih vjernika i mnogobrojnim svetogrđima na njihovim svetinjama. Na to ih je također nukala zahvalnost prema Spasitelju i nužda, e bi spasili Evropu od poplave azijskih naroda, napose Seldžuka, koji zavladaše Palestinom (1084). Napokon se katolici nadali, da će obranom Istoka opet ujediniti zapadnu i istočnu Crkvu.

U 7 velikih i mnogo manjih ratova polažahu na daleki Istok kroz 200 godina milijuni ljudi, a do 2 milijuna žrtvovalo je svoj život za uzvišenu stvar: čast Božju i najveća kršćanska dobra. Glavna sila, koja je vodila taj pokret, sjedinjivala kršćane i davala im mnoga sredstva (desetinu od crkvenih dobara i t. d.), bila je Crkva: pape, biskupi i svećenici. Ovi su milijuni bolje znali, zašto trpe, nego li današnji plitki liberalci, koji hule (na križarske vojne), što ne razumiju. Mnogi knezovi, vitezovi i narod zanosno je prinosio nadčovječne žrtve za čast Božju, obranu Kristove vjere i za spasenje svoje duše. Neke su

gonili na Istok niski razlozi, ali većini su ipak za herojska pregaranja ulijevali snagu plemeniti ideali za Božju čast.

2. Tijek križarskih vojna. Prva (1096—99).

Oko g. 1050. azijski narodi snova zaprijetiše Evropi. Hodočasnici tada u većem broju pohađahu sv. Grob. — Oko 1090. trpe oni na sv. mjestima nove zločine od inovjeraca, koji nedostojno pogrđuju kršćanske svetinje.

Papa **Urban** II. na crkv. saborima, osobito u Clermontu (1095.) oduševi nepregledni narod, te je ovaj klicao: »Bog to hoće!« i spremio se na oslobođenje sv. Zemlje. Svi su prišili križ na svoje odijelo, radi čega se prozvali — križarima. Prve čete bjehu nesređeno mnoštvo pod Petrom Amjenskim. Ove neprijatelji raspršе na putu kroz Malu Aziju. —

G. 1096. prva uređena vojska krene iz Francuske pod braćom Gotfridom Bouillonskim (Bujonski) i Baludinom i drugim vođama (preko 100000), sjajno pobijede islamsku vojsku kod Dorilea, osvoje Antiohiju; a našavši sv. Sulicu steku novu pobjedu (1098). Uz mnoge poteškoće zauzmu Jeruzalem (1099. 15. VII.); s nova poraze neprijatelja kod Askalona.

Nato kršćani osnuju Kraljevinu Jeruzalem i još tri države. Gotfrid Bujonski uze ime: Zaštitnik sv. Groba.

II. **Križarska vojna** (1147—9.) pod francuskim kraljem Ljudevitom VII. i njemačkim Konradom III., za koju ima najviše zasluga veliki govornik, sv. Bernardo, nije uspjela radi premoćnih neprijatelja i izdaje palestinskih kršćanskih barona.

III. **Križarsku vojnu** (1189—92.) povedu njemačko-rimski car Fridrih Barbarosa, i francuski kralj Filip August i engleski Rihard

Lavljega srca. Barbarosa porazi sultana od Ikonija, ali se utopi u valovima Kalikadna u Ciliciji. Kršćani osvoje Akkon (1191.) i Cipar. No radi nesloge nisu imali većega uspjeha protiv Saladina, egipatskoga sultana, koji bješe osvojio Jeruzalem (1187). Ovaj u sklopljenom miru s kraljem Rihardom ustupi kršćanima dio obale Palestine i dopusti im, da smiju pohađati sv. mjesta.

IV. **Križarsku vojnu** sabrao je Inocencije III. (1202—4). Križari, sklonjeni od sebičnih Mlečana, osvoje za njih Zadar, a za skinutoga cara Izaka Angela — Carigrad; oboje na veliku žalost papinu. Radi vjerolomnosti Grka utemelje križari ovdje pod Balduinom Flandrijskim Latinsko carstvo (1204—261.) da bi lakše mogli predobiti sv. Zemlju. Katolički patrijarha u Carigradu vezao je istočnu i katoličku Crkvu. Mnogo su krivi daljnjemu neuspjehu Križara Mlečani, jer su više tražili trgovinu nego opće dobro kršćanstva.

Zanosna je vojna od g. 1212., na koju se diglo do 35.000 djece. No jedne prisile, da se vrate, a do 15.000 francuske djece prodadoše bezdušni trgovci u roblje.

Za V. **Kržirasku vojnu** puno radi Inocencije III. i četvrti Lateranski sabor (1215.) Svećenstvo žrtvuje za nju silna sredstva. Kršćani zauzmu Damietu, ključ Egipta. Ali, jer im ne htjede pomoći vjerolomni car Fridrih II., konačno nije uspjela. Tako ni druga vojna g. 1227. Jedino je Fridrih II. isposlovao za kršćane Jeruzalem i još neka sv. mjesta (1229).

VI. i VII. **Križarska vojna.** Jeruzalem izgube kršćani porazom kod Gaze (1244). Opći koncil u Lionu (1245.) mogao je sklonuti samo sv. Ljudevita IX., francuskog kralja, te je on osvojio Damietu (1247); ali kasnije bude zarobljen, te se je-

dva sam iskupio. On je digao novu vojnu (1270); i to najprije na Tunis. Nažalost kralj umrije od kuge; a vojska se vrati kući.

Križarski ratovi nisu uspjeli 1.) radi nesloge kršćana. 2.) jer nisu slušali papa. 3.) Grci bjehu više uz Turke nego proti njima.

G. 1291. osvoje fanatični Mameluci Akkon, a kršćani moradoše zauvijek ostaviti sv. Zemlju.

Viteški red Ivanovaca povuče se na Rod, (1309.), odakle je lavskim junaštvom branio Evropu od Turaka; isto je učinio od 1530. s Malte (Malteški vitezovi, koji postoje još i danas).

Ipak se ova borba isplatila radi dobrih posljedica: 1.) Ugled papa i kat. Crkve na opće dobro vanredno je porastao; jer su pape kroz 200 godina zato vrlo mnogo radili. 2.) Isto je tako ojačao smisao za požrtvovnost, za velika djela i za jedinstvo kršćanskih naroda. 3.) Katol. vjera raširila se sve do u Kinu. 4.) Procvala je trgovina, obrt, znanost, knjiga i umijeće osobito u Španjolskoj, Italiji i u Njemačkoj; u ovoj je zemlji doživjela zlatno doba. 5.) Podignute su u tom zanosu na tisuće najdivnijih građevina — gotskih Crkvi. 6.) Vitezovi pak okrenuše želju za borbom na uzvišeniji predmet; tako se razvili duhovni Redovi na obranu slabih i nevinih od nasilnika. 7.) Dio Armenaca i Maronita sjedinio se s kat. Crkvom. 8.) Evropa je spasena za više vjekova od poplave azijskih naroda napose Grčko carstvo.

Latinsko carstvo u Carigradu još više raspiri mržnju Grka na kat. Latine. Iza njegove propasti preostale su ipak samostalne grčke državice u Epiru, Trapezuntu i Nikeji. Nikejski car Mihajlo VIII. Paleolog otme pomoću Genovežana Latinima Carigrad (1261.) Njegova porodica vlada ondje do 1.453.

Juž. Slaveni i Ugarska.
Gledaj spomenuti Pregled HSS.

3. **Bugarskoj** vrate samostalnost koncem 12. vj. braća **Ivan i Petar Asjan.** Još ju više podignuo **Kalojan** (1190—207.), koji je izmolio od Inocencija III. carski vijenac i stupio u katoličku Crkvu. Papa je dao bugarskoj Crkvi samostalnost i patrijara, koji je Kalojana svečano okrunio (1.204). Inocencije sve moguće učini, kako bi izmirio Kalojana s latinskim carem u Carigradu Balduinom. Kalojan ovoga potuče i poče osvajati grčke zemlje; ali ga nenadana pokosi smrt. On je ostao do smrti vjeran papi.

Ivan Asjan II. (1218—41.) snova uzdigne državu do velikoga sjaja raširivši ju na jug i na sjever. Bio je to blag vladar. I on se obratio na papu, da bi dobio od njega krunu, te je bar neko vrijeme bio s Rimom u vjerskom jedinstvu. Gradio je crkve i samostane; a u zemlji je cvala trgovina, koju najviše goje Dubrovčani.

Iza njega Bugarsku razdiru domaći nemiri; vladari pogibaju od ubojničke ruke, dok ne zavladaju oko 1.300. iz Vidina na Dunavu dijelom Bugarske despoti Šišman i Mihajlo. Bugarskom gospodare neko vrijeme Tatari. Njih protjera Todor Svetoslav (1295—322.).

Zatim postane carem **Mihajlo,** despot vidinski (1323—30.), koji zaglavi u bici kod Velbužda. U to vrijeme haraju u zemlji grozni ratovi.

Ivan Aleksander, nećak Mihajlov (1331—65.) ratuje s Grcima; a Turci svake godine pustoše jadnu zemlju.

Još su više propadale duše bugarskog naroda radi nećudorednog kvarenja mnogih krivovjeraca; naročito su bogumili razorno djelovali puna 4 vjeka.

Zlo je došlo do vrhunca u 14. vj. Crkva budući odcijepljena od svoje glave — pape — nije imala snage da spasi narod.

Ivan Aleksander predade zapadni dio (Vidinsku oblast) sinu Sracimiru; a ostalo Šišmanu III. Ovaj je doživio propast Bugarske, kada ju pokoriše Turci (1393.) Bugarska bješe — kao Bosna i Srbija — gnjila i zrela za propast. Turci su postupali sa kršćanskim svetinjama i plemstvom kao i u Bosni; prve su uništili, a plemiće, u koliko nijesu izginuli, prognaše.

Pape 13. vj. Grgur IX. (1227—41.), Inocent IV. (1243—54.) i Nikola IV. (1288—92.) živo se zauzimali, kako bi Bugare zadržali u jedinstvu s kat. Crkvom. Tako bi oni sačuvali na visini vjeru i moral, koji je duboko pao osob. na dvoru, i ne bi podlegli tiranstvu grčke Crkve. Ova je isisavala narod ne manje nego Turci. A i od narodnih neprijatelja lakše bi se obranili pomoću katoličkog svijeta. Ali protivnici unije laćali se najgorih sredstava, da unište veze Bugara s Rimskom Crkvom.

Od 1450. Grci malne sasma unište i slavenski jezik u bugarskoj Crkvi, koju su podložili metropolitu u Ohridu; a patrijaršiju ukinu.

Patrijar Joakinije III. bio se već prije sjedinio na saboru u Carigradu (1277). s Rimskom Crkvom; dapače je Bugarska carica Marija pozivala Turke protiv svoga strica grčkoga cara Mihajla VIII. zato, što se ovaj sjedinio s papom (1274.) i spletkari svim silama proti uniji.

G. 1.365. osam bosanskih Franjevaca privedu u kratko vrijeme 200 tisuća Bugara u jedinstvo s kat. Crkvom. Petorica su od njih zasvjedočili kat. istinu svojom krvlju, ubijeni od fanatika u Vidinu (1369. 12. II.).

4. Češka pod Přemislovićima (u 12—13 vj.).

Češka je od 12. vj. trpjela od unutarnjih borba, naročito radi prijestolja. Vladislav I. dobije od cara Fridrika I. (1158.) kraljevski naslov. Isti car pro-

glasi Moravsku markgrofijom. Ali Češka je postala nasljednom kraljevinom tek onda, kada je Inocencije III. 1203. Pržemisla Otokara I. (1197—230.) dao okruniti za kralja. Tako je Češka stekla potpunu neovisnost. Kralj je u borbi, što ju radi imanja zapodjeo s Crkvom, popustio. Sina Većeslava okruni (g. 1228.), a kćer mu Agneza umre na glasu svetosti kao redovnica sv. Klare (1282). Slavni vladar obilno pomaže Franjevce i Dominikance.

Većeslav I. (1230—53.) pokazao se kao vladar radin, hrabar i naobražen. Tatare odbije od Češke; zato oni opustoše Moravsku. Kasnije živi lakoumno.

5. Rusija (od 12. vj.).

Od mnogih kneževina počela se isticati Moskva, dok nisu njezini knezovi u 15. vj. bezobzirnom politikom sebi prikupili razne kneževine. Inače cijelo to vrijeme (12.—15. vj.) knezovi vode među sobom ogorčene borbe za prevlast. U početku 12. vj. glavnu ulogu igra kneževina Kijev. Njezin veliki knez Vladimir Monomah (1113—25.) uspješno suzbija Kumane (Polovce). Od njega imamo glasovito: Poučenije. Kijev je stradao od Kumana; a 1240. unište ga Mongoli.

Velikim knezom postane Andrija Bogoljupski, gospodar Suzdalski (1169.) Njega ubiše radi velike okrutnosti, kojom je htio provesti apsolutizam.

Na zapadu podigla se kneževina Halič (Galicija i Vladimirija — po gradu Vladimiru). Za kneza Danila (1205—64.) trpi mnogo od nemira i vanjskih neprijatelja. Danilo zatraži i dobije od Inocenta IV. pomoć i kraljevsku krunu (1254). Papa pozva

kršćanski svijet na križarsku vojnu protiv groznih Tatara. Ali, kad ovaj nije poslušao, Danilo prekine sklopljenu vjersku uniju s papom.

Veliki Novgorod sa 300.000 građana i silnim bogatstvom izašao je na glas kao ugledna republika s demokratskom vladom poput slobodnih gradova na zapadu. Njime upravljaju birani činovnici — vijeće i knez. Nego krvave stranačke borbe učiniše ga plijenom moskovskih knezova (1378). U borbama sa Švedima ove potuče Aleksandar Nevski, isto je tako porazio viteški red mačonoša (1242). Ovaj veliki knez Suzdalski i novgorodski kao i otac mu Jaroslav II. (1238—47.), potaknuti od pape Inocenta IV., stupe u jedinstvo s kat. Crkvom.

6. Pape i carevi.

Kada je Grgur VII. izopćio Henrika IV., njemački knezovi izaberu proti volji papinoj Rudolfa Švapskoga kraljem. Njih dvojica vode rat među sobom, dok Rudolf ne pogine. Henrik nastavi borbu sa suparnicima. Vlastiti sinovi carevi ustanu na opakoga oca. Ovoga zarobi nevjerni sin mu Henrik V., te ga prisili, da se odrekne krune. Car Henrik V. (1106—25.), premda je zadobio prijestolje pomoću papine stranke, ipak provodi i nadalje borbu za investituru nasiljima protiv Crkve.

U duhu Grgura VII. rade za čistoću i slobodu Crkve njegovi nasljednici Urban II. (1089—99) i Paskal II. (1099—1118.). I Henriku V. valjalo se boriti s velikašima.

G. 1122. izmiri se car, ostavljen od svojih, s energičnim papom **Kalikstom II.** (1119—24.) i sklope **Vormski konkordat.** Po ovome biskupi i opati biti će slobodno birani od same Crkve. Car neće davati crkvenih časti sa prstenom i štapom, nego će samo

kraljevska prava i dobra prije njihova posvećenja podjeljivati žezlom.

S Henrikom V. izumre Salijska kuća. Carem bude izabran **Lotar III.** (1125—37.), vojvoda Saski. Papa ga potvrdi i okruni carskom krunom (1133). Novi car učini danskoga kralja svojim vazalom. Lotar se također morao ogledati s protivnicima u svojoj kraljevini. Car je stekao zasluga šireći kršćanstvo među Polapskim Slavenima.

Štaufovci (1138—268.) Konrad III. (1138—1152.) ima proti sebi Velfovce (Henrika Ohologa). Sasku dade Albrehtu Medvjedu; sudjeluje u 2. križarskoj vojni (1147—49).

Fridrih I. Barbarosa (1152—90). Danska mu je podložna. God. 1154. bude okrunjen od pape u Rimu. Austriji udijeli osobite povlastice. Vladislavu Češkom udijeli kraljevsku čast. Fridrih je težio da bude gospodarom svijeta te je bezobzirno gazio prava Crkve; stoga dade izbrati tri nazovipape proti umnome Aleksandru III. Šest puta siđe s vojskom u Italiju, da ondje ojača svoju moć; uspjelo mu je razoriti Milan (1162.) Italija spasi svoju slobodu porazivši cara, koji je palio i rušio, zaslugom papinom kod Legnana (Lenjana 1176). Ova i druge nesreće sklonuše silnika, te se izmiri sa Aliksandrom III. U Mlecima poljubi ponosni car pred narodom papi noge; a ovaj ga sa suzama zagrli i uvede u crkvu (1177). Papa je na 11. općem saboru u Rimu (1179.) mnogo dobra odredio; posebno je važna odredba, po kojoj su za izbor novoga pape potrebni glasovi od 2/3 kardinala.

Car je nadalje bio okrunjen za kralja Burgundije; pokorio je moćnoga Henrika Lava. Isto tako priznaše ga lombardijski gradovi. Sina Henrika oženi s baštinicom Sicilije i okruni ga kraljem Italije. Na saboru »Kristovu« uzeo je Fridrik s velikim sjajem sv. Križ (1188). Na trećoj križarskoj vojni porazi Turke, no malo zatim utopi se u rijeci Salefu.

Henrik VI. (1190—96.) žudi još više od oca za vladom nad Istokom i Zapadom. Papi je oteo Siciliju, gdje je počinjao nečuvena nasilja, a slično i u Njemačkoj; ovdje svlada svoje protivnike. Prije smrti pomirio se s papom. Takav okrutnik doživi tek 32 godine.

U Njemačkoj nasta iza toga borba za prijesto između Otona IV. i Fridriha II., sina Henrikova. Ovaj osta pobjednikom zaslugom svoga skrbnika i moćnog zaštitnika Inocencija III.

Fridrih (1215—50.) bješe naobražen; ali vjerolomnošću i mnogim nasiljima slovi kao ponajveći dušmanin kat. Crkve u sred. vijeku. Car je sanjao, kako će osnovati svjetsko carstvo. Radi njegovih opačina papa ga dva puta izopćio iz Crkve. Mnogo je ratovao sa protivnicima; na oca se digao vlastiti sin Henrik, kralj Sicilije. U porodici bio je Fridrik nesretan. Napokon ga ostaviše pristaše, kada ga je iznova izopćio Lionski crkv. sabor (1245.), a ujedno bude poražen od protivnika. Umre izmiren s Crkvom (1250). Njegov sin Konrad IV. pođe ubrzo za ocem, a tijelo mu izgori na odru (1254). Ovaj ostavi papu za skrbnika svomu sinu Konradinu. No i on bude pobijeđen i pogubljen, premda se papa za njega vrlo zauzeo, od okrutnog Karla Anžu, kad je pokušao da opet predobije Siciliju. Tako žalosno svrši porodica Hohenstaufovaca (1268). Sada u Njemačkoj ustanu tri protu-kralja. Tek Rihard Kornvalski održao se u jednom dijelu (do 1272). Uistinu je zavladalo bezvlađe, naprotiv u zemlji procvate u to vrijeme savez moćnih gradova: Hanza.

IV. PERIODA (1270—1492.)

Nazadovanje sredovječnog života. Borba među monarhijom i knezovima, plemstvom i gradovima. Tursko gospodstvo u Evropi. Novi duševni pokreti.

1. Njemački kraljevi iz raznih kuća. Car **Rudolf** grof **Habsburški** (1273—91.), izabran od knezova, učini kraj bezvlađu, od kojega je Njemačka neizrecivo trpjela. Sam se izmirio s Crkvom i radio njenom pomoću, kako bi vratio nesretnoj zemlji mir. Radi austrijskih zemalja zapleo se u rat s kraljem Otokarom II. Ovaj bude konačno poražen i pogine na moravskom polju (1278). Rudolf dade Austriju, Štajersku i Kranjsku svojim sinovima; tako osnuje moć Habsburgovaca — napose u Austrijskim zemljama. Nadalje mnogo se bori s nasilnim velikašima; konačno uspostavi u državi mir porušiv mnoštvo razbojničkih gradina. Bio je štedljiv, dobroćudan, mudar i pravedan vladar; stoga od naroda obljubljen; k tome hrabar i uman političar.

Njemački su knezovi u 12. vj. osob. Albreht Medvjed i Henrik Lav (oko 1160.) osvojili zemlju Polapskih Slavena na Labi i Odri. Onamo su naseljivali Nijemce, a Slavene su zatirali ili pretvarali u kmetove. Ovi se po malo (do 16. vj.) ponijemčili.

2. Engleska — početak ustavnosti.

Vilim II. (od 1087.) isisava narod vojskom i teškim porezima, kako je to prije njega činio Vilim osvajač. U to je doba živio (1093—109.) Sv. Anzelmo, nadbiskup Canterburyjski, veliki branitelj svetosti i slobode kat. Crkve i osnivač skolastike.

Henrik I. (do 1135.) vlada tiranski i prisvoji Normandiju. Iza njega zemlja zapane u građanski rat.

Nasilni **Henrik II.** (1154—89.) iz kuće Plantagenet imao je polovinu Francuske, a žudio je, da kat. Crkva služi njegovoj samovolji; ali nju je junački branio proti okrutnome kralju nadbiskup sv. Toma Becket. Zato ga u samom svetištu ubiše kraljeve sluge, potaknuti od samoga silnika (1170). Kralj ipak morao opozvati protucrkvene zakone. On proširi vlast na Škotsku, Vales i Irsku. Radi njegova pokvarena života dignu se na oca vlastiti sinovi. Ocu je stoga od žalosti puklo srce; a sahrane ga u velikoj bijedi. **Rikard Lavljega srca** (1189—99.) povede od oca obećanu 3. križarsku vojnu. On se morao boriti s bratom Ivanom, koji se združio s francuskim kraljem Filipom II. Augustom. S ovim je Rikard vodio grozan ali neodlučan rat. Sam pogine u boju proti svojim podanicima. Premda je bio okrutan i pokvaren, ipak osta opjevan radi svoje hrabrosti, velikodušnosti i ljubavi prema pjesmi.

Ivan bez zemlje (1199—1216.) pogubi zakonitoga kralja svoga nećaka Artura. Stoga mu Filip August otme gotovo sve posjede u Francuskoj. Radi mnogih groznih zlodjela na biskupima, svojim podložnicima i zbog isisavanja podanika Inocent III. najprije udari Englesku interdiktom (zabrana bogoslužja), zatim ga izopći i proglasi svrgnutim. Bojeći se ustanka pokori se okrutni tiranin, papu prizna vrhovnim gospodarom Engleske sa dankom od 1000 maraka srebra. Napokon na nesnosnoga silnika svi ustanu, te on poražen kod Bouvines-a od francuskog kralja, izdade veliko pismo sloboština (magna charta libertatum 1215.), kojim zajamči Crkvi slobodan izbor biskupa, a plemstvu i podanicima mnoga prava. Ono posta temeljem engleskoga ustava. S nova pritisnuti baroni pozovu u pomoć francuskoga kralja.

Nasljednik mu **Henrik III.** (1216—1272.) trebaše mnogo novaca, koje mu je plemstvo jedva dopustilo

(parlamenat). I na njega ustanu baroni, jer se nestalni kralj dao ravnati od ljubimaca. Za Henrika i sina mu **Eduarda I.** (1272—1307.) razvio se engleski parlamenat u gornju i donju kuću. Ovaj dopušta poreze, a s vremenom stvara i zakone. Eduard pokori Vales i Škotsku.

3. Francuska pod Kapetovićima (987—1792.)

Francuzi stekoše najviše zasluga za kršćanstvo u borbi protiv azijskih naroda. Stoga su oni pomalo zadobili u Evropi prvenstvo. Kapetovići su vladali malim dijelom zemlje oko Pariza. Ostale pokrajine priznaju samo po imenu njihovo lensko gospodstvo. Kraljevina Arelat stoji do 13. vj. pod njemačkim vladarima. Ljudevit VI. (1108—37.) prvi se pokazao moćnim kraljem. On vlada snažno i pravedno. Slično gospodari Ljudevit VII. (do 1180.), koji ratuje sa Herikom II. engleskim kraljem i sudjeluje u 2. križarskoj vojni.

Filip II. August (1180—1223.) povećaje državu opakom politikom, i to najviše na račun engleskih posjeda u Francuskoj; istakao se pomažući gradove, visoku školu u Parizu i učestvovanjem u 3. palestinskoj vojni; velikaše je pritisnuo.

Ljudevit IX. Sveti (1226—70). Mjesto njega kraljuje s početka čestita i mudra majka Blanka. On sam upravlja jednako čvrsto i pravedno; izdaje mudre zakone, kazni nepoštene suce, uredi parlamenat kao sudište, a dvoboj zabrani. Prema Crkvi je bio pravedan te obilno pomagao siromahe i slabe. Prožet vjerom izbjegavao je rat i spremno se izmirio s engleskim i aragonskim kraljem. Tako ostavi sveti vladar uzornu i moćnu državu. Njegove križarske vojne (gledaj gore). Umre kao žrtva za opće dobro kršćanstva.

Filip III. (1270—1285.) razmakne državu na jugu do mora.

Posljednji križarski ratovi i njihov značaj (gledaj gore str. 41).

4. Italija — Polet gradova.

Venecija. Za barbarskih provala u sjevernu Italiju mnogi stanovnici pobjegnu na otoke oko ušća Pada, gdje se (oko 800.) počela razvijati današnja Venecija. Njezin upravitelj prozva se doge (dux). Grad je od 9. vj. trgovinom sve više ojačao. Do g. **1204.** priznaje vlast bizantijskoga cara. Trguje solju, oružjem, šumom i nekršćanskom okrutnošću prodaje ljude kao robove iz hrvatsko-slovenskih krajeva. Pomalo su Mlečani postali glavnim trgovcima u bizantijskome carstvu, od kojeg dobiše mnoge povlastice. U grad su donijeli tijelo sv. Marka i podigli mu predivnu crkvu. Tako je sv. Marko postao zaštitnikom slavne republike — Venecije.

Mlečani su najviše doprinijeli, te su križari osvojili grčko carstvo (1204.), pa su tada i do 15. vj. zavladali mnogim otocima, obalama i gradovima na istoku sredozemnoga mora (Levant), a i njegovom trgovinom. Iz Venecije Marko Polo, najveći putnik sred. vj; putuje čak u Kinu. Kao vojnici služili su im većinom Hrvati i Slovenci. Mlečani izađoše na glas kao majstori u isisavanju drugih naroda, poglavito Hrvata. U politici bijahu vrlo lukavi, vješti i bezobzirni.

Do g. 1297. vladaju dužd, plemići i narodna skupština. Te godine prisvojiše svu vlast plemići. On njih se sastoji Veliko vijeće, koje sačinjava vladu. Njegove odluke izvršava Malo vijeće.

Još postoji senat, a sastoji se također od plemića. Vijeće Desetorice čini sud za

sigurnost države. To je policija. Još je gora tajna policija — prava državna inkvizicija od tri člana (od 1454.), koja uživa neograničenu vlast. Ova se ne žaca pred povredom najsvetijih prava, kada se radi o koristi države, t. j. vladajuće stranke. Narod je živio zadovoljno. Njezini zastupnici kod drugih vladara kroz stoljeća slove kao najvještiji političari.

Od 14—15. vj. Mleci zavladaju velikim dijelom sjeverne Italije u svome zaleđu. Od 13—15. vode oni ogorčene ratove s Genovom za premoć na moru. U 15. vj. Venecija jest najbogatiji i najljepši grad na svijetu. Tada je imala 3300 brodova sa 36.000 mornara, a grad je brojio 300.000 stanovnika, stotine prekrasnih palača, niz muzeja sa tisućama klasičnih spomenika slikarstva, kiparstva, graditeljstva i pismenih spomenika za povijest raznih naroda. Ona je domovina mnogih velikih umjetnika, koji svojim djelima većinom veličaju katoličku vjeru (Tizian i t. d.).

U 16. i 17. vj. Turci joj pomalo oteše mnoge zemlje (Kipar, Kretu i t. d.). Otkrićem Amerike počne gubiti bogatu trgovinu. Radi novca je ona više puta Turcima izdala opće dobro kršćanstva. Zato je nečasno svršila. Ukine ju silnik Napoleon (1797).

Od drugih država glasovit je trgovački grad **Amalfi** (u Južnoj Italiji) u 11. i 12. vj.

Genova bijaše moćna republika šireći svoje gospodstvo na susjednom kopnu od 10—14. vj. Na moru došla je do najveće sile iza Venecije, s kojom vodi u 13—15. vj. ogorčene ratove. I na Istoku je Genova poput Mletaka dobila razne gradove i otoke, koje pomalo izgubi (do 16. vj). Tada pade pod španjolsku vlast. Sve do 18. vj. gospodari Korzikom; Genovežani pomogli su Grcima da opet osvoje Carigrad (1261). U 13. vj. unište moć republike Pize. Sam grad Genova dovinuo se velikog bogatstva; ali je mnogo stradao od unutarnjih borba.

Milan se podigao amo do u 13. vj.; i u njemu se borile razne stranke, dok nisu vlast zadobili pojedini vođe. G. 1395. Visconti steče čast vojvode. Oko 1450. zavlada obitelj Sforza. Lodovico Sforza pozva u pomoć francuskog kralja Karla VIII. Ovaj prodre sve do Napulja; ali talijanske vlasti stvore savez protiv njega i protjeraju Francuze iz Italije. Ljudevit XII. francuski ipak zavlada Milanom (1499).

Na sjeveru u zapadnim Alpama razvile se od 14. vj. države Savoja i Pijemont. **Firenca** se dovinula trgovinom velike moći i postala samostalnom republikom vladajući pokrajinom Toskanom. Nju su još više razdirale stranačke borbe, dok nije stala na čelo republici veoma bogata i ugledna obitelj —

Medici (1434—743.) Kozimo († 1464.) velikim bogatstvom i mudrom upravom činio je narodu mnogo dobra, podizao divne građevine, uvelike promicao umiječe i znanost skupljanjem klasičnih rukopisa; stoga dobije naslov: otac domovine. Natkrilio ga je unuk Lorenzo II. Magnifico (sjajni) mudrošću i sjajem, velikodušnošću i dobrotvornošću, promicanjem umijeća i znanosti († 1492).

Oko 1.500. obnavlja u ovom pokvarenom gradu ćudoređe vatrenim govorima dominikanac Jeronim Savonarola; ali od političkih protivnika bude spaljen na lomači (1498. 23. V.)

Kraljevina Napulj i Sicilija bijahu još uvijek papi vazalne države. Ovdje je zavladao od pape pozvan podmukli Karlo Anjou (Anžu 1266.), koji dade pogubiti posljednjega Štaufovca Konradina (1268).

Proti okrutnim Francuzima dignu Sicilijanci bunu i mnoge poubijaju (sicilska večernja 1282), a otok predadu Petru Aragonskome.

Anžuvinci ipak vladaju napuljskom kraljevinom (do 1481). Moćan je R o b e r t o I., mudri promicatelj znanosti (1309—43); a kraljica I v a n a je zloglasna (do 1382). Hrvatsko-ugarski kralj L j u d e v i t dođe s vojskom i osveti smrt svoga brata Andrije, muža Ivane, koga su zadavili. Strastvena žena bude ubijena od K a r l a D r a č k o g a, koga također umoriše u Budimu (1386). Nakon Anžuvinaca Napulj je zapao F e r d i n a n d a i nasljednike mu iz Aragonske kuće; pod ovom osta do rata sa španjolsku baštinu (1700); a Siciliju pripojiše državi Aragoniji.

5. Bizant (9—13. vj.)

Vasilije I., osnivač **Armenske** porodice (867—1056.) dokopao se carske krune umorstvom Mihajla III. Pijanice. On je bio bez izobrazbe, ali sposoban vladar. Njegovi su nasljednici slabi te se više bave knjigom; a vladaju razni vojskovođe.

Vasilije II. (963—1025). (Borbu careva sa Bugarima gledaj u njihovoj povijesti Simeona i Samuila).

Vasilije svlada suparnika Foku, uništi Bugare (1018. Ubojica Bugara). Obnovi državu od Istre do Eufrata. Mnogo se brine, e bi podignuo seljake i uredio poreze. Iza njega država naglo propada zbog takmenja činovnika i vojske. Normani potisnu Bizantince iz Italije, a Seldžuci iz Male Azije.

Ostalo gledaj kod 4. križarske vojne str. 42.

Bizantijska kultura ogleda se u zakonima. Ovu najviše širi Crkva. Monasi se posve izrodili, a i prosvjeta sve više prelazi u mrtvilo. Crkva je ropski ovisna o državi, zato nema života. Premnoge mane uvriježile se u narod. Neki plemeniti muževi bore se proti njima, no bez uspjeha. Većinom se prepisuju stare knjige i prave iz njih izvadci (enciklopedije).

Znatniji su pisci Focije u 9. vj., Konstantin VII. Porfirogenet u 10. vj.; Mihajlo Psel u 11. vj.; Ana Komnen u 12. vj. i drugi. Nadalje sastavljaju kronike.

U m j e t n o s t je ukočena i bez duha kao cijeli viši život. T r g o v i n a je još uvijek znatno razvijena. Od 10. vj. ova prijeđe u ruke Rusa, osob. Mlečana. Vojska je radi neprestanih ratova dobro uređena.

6. Društvene prilike na Zapadu (12.—13. vj.)

Na Zapadu se društvo dijelilo na plemiće, građane, vitezove i seljake. F e u d a l n o plemstvo razvilo se ponajviše u 11. i 12. vj. To su ljudi, koji se odlikovali u kraljevoj službi, pa stekli velike posjede i s njima mnoge kmetove. Zvali se vojvode, knezovi, grofovi, baruni i t. d. Dijele se na duhovni i svjetovni stalež. Njihovi podložnici zovu se v a z a l i, a imaju razne obveze prema svojim gospodarima (s e n i o r i m a), koji su dužni, da podložnike brane i uzdržavaju. Prava gospode zovu se feudalna prava, a popisana su u urbaru (knjiga). Kmet daje gospodaru daće u novcu, naravi i u radu (rabota).

G r a đ a n s t v o je procvalo kako u gore spomenutim italskim tako i u drugim evropskim, francuskim, nizozemskim i t. d. gradovima. Ono se neobično obogatilo, te se domoglo mnogih povlastica; bilo je naime ovisno tek o kralju i samo sobom upravljalo (slobodni radovi).

Gradovi sklapaju saveze na obranu svoje trgovine. Najviše je procvao u 13—15. vj. savez gradova (njih oko 60) u sjevernoj Njemačkoj, a zvao se H a n z a ; a bilo je i drugih saveza — tako na. pr. savez južno-njemačkih i savez s l a v e n s k i h polapskih gradova. Živa trgovina bujala je naročito za križarskih ratova. Takve saveze stvarahu i pojedini trgovci. Stalež trgovački organizovao se najprije u Italiji.

Trgovci na zaštitu svoje trgovine, a raznovrsni zanatlije zbog međusobnog pomaganja udružili se u posebna društva **cehovi** zvana. Ovi su po kršćanskim zakonima morali pošteno izrađivati i prodavati dobru robu. Tko se ogriješio o vjeru, ćudoređe ili varao, bio je izbačen iz ceha, a time izgubio kruh.

Novčarstvom se najviše bavili Lombarđani i Židovi. Radi nesnosnih kamata, a i praznovjerja naroda češće se dizale na Židove krvave bune, ali su ih pape i biskupi odlučno branili. Protjerane iz Španjolske papa primi u svoju državu. Židovi su slobodno živjeli po svojoj vjeri i bavili se poslovima — kršćani nisu smjeli primati kamata, a Židovi znali su ih uzimati do 200 i 300 po sto.

7. Viteštvo.

Nebrojeno mnoštvo muževa i žena, niskih i najodličnijih staleža ostavljali su u sred. vj. svijet, časti, bogatstvo i obitelj, te posvećivali po primjeru Kristovu svoj život samo Bogu, vježbanju kreposti, a nada sve dobrotvornosti prema ljudima. Drugi su pak nastojali, kako bi bar djelomično nasljedovali život ovih redovnika. To je bio ideal **vitezova.** Ovaj se stalež sastojao samo od plemenitih ljudi. Oni bi se zavjetovali, da će urediti svoj život prema vjeri Isusovoj; da ne će nikome činiti nepravde, da će pomagati i braniti sv. vjeru, slabe, sirote, udovice, žene i hodočasnike protiv svakoga nasilja; nadalje, da će uvijek istinu govoriti i biti vjerni zadanoj riječi.

Vitezovi su morali odlikovati se hrabrošću i vještinom u oružju, stoga su uživali birani odgoj: do 7. godine živjelo je dijete pod majčinom skrbi, koja ga brižno poučavala u kršćanskoj vjeri. Zatim bi se od 7—14. godine učilo na dvoru kojega viteza lijepom vladanju tako, da bi dvorio plemenite gospođe.

U toj periodi zvalo se plemče ili paž; a od 14—21. ono postaje momak, koji se vježba u oružju. Nakon ovakove priprave lakim udarcem mača svečano bi ga na oltaru proglasili vitezom, pošto se na to spremio postom i molitvom, sv. sakramentima i milostinjom. Tom zgodom dobio je tešku vitešku bojnu opravu.

Vjera je prožimala cijeli život vitezova; a njihovo lijepo vladanje, dobra i junačka djela bijahu mnogo opjevana. Oni su uz to uživali osobita prava. Biti vitez smatrali su i kraljevi čašću. Za vrijeme mira vježbaju se oni u viteškim igrama — turnirima. Svaki je vitez imao svoj znak — grb; stanovali su u kulama; i lovom se puno bavili. Junačke, plemenite žrtve za vjeru i krepost prinašali su stotine tisuća vitezova u križarskim vojnama. Bilo ih je, koji su živjeli na putovanjima tražeći, ne bi li se proslavili kakvim pustolovinama.

Od 14. vj. poče viteštvo propadati, čemu je pripomogla poraba vatrenog oružja. Od 10—16. vj. raširilo se ono po cijeloj Evropi. Vitešto je ponajljepša pojava u povijesti, jer je spojilo junaštvo sa kršćanskim krepostima, a ponajpače s vjerom, ljubavi i poniznošću.

Vitezovi su puno pjevali o ljubavi k Bogu, domovini i kreposnim gospođama. Takvi pjesnici poznati su pod imenom trubadura. Najviše su cvali u Juž. Francuskoj. Ovo pjesništvo gojili su na narodnom jeziku; a sve ostalo pisalo se na latinskom.

Bl. Gospa kao najuzvišenija žena bila je glavni predmet i svrha viteške poezije, što je nemalo doprinijelo, da se oplemeni odnošaj prema ženama. U gradovima se gajile posebne pjevačke škole.

Seljaci se dijelili na slobodne i kmetove. Kmetovi su vezani na zemlju, koju moraju obrađivati za svoje gospodare. Za križarskih vojna sinulo im je zlatno doba, jer je svaki kmet postao slobodan, koji je pomagao sv. djelo tih vojna.

Crkva je pomalo dokinula ropstvo, tu najveću rak-ranu poganstva. Kristova vjera naprotiv odmah od svoga početka traži, neka gospodar pravedno s robovima postupa kao sa svojom braćom; a oslobođenje robova preporučuje kao odlično djelo milosrđa. Same pape, svećenici i samostani davali su u tom najbolji primjer, jer često kupuju robove zato, da ih oslobode; osim toga traže, da se njima na obranu stvore zakoni. Ipak su i kroz sred. vj. proti volji Crkve bezdušni trgovci posebice Mlečani i Židovi tjerali ovaj nečovječji zanat. A nekršćanski narodi čine to do najnovijega doba.

Jednako je kat. Crkva i kmetove brižno štitila. Ovi bi se često naselili oko samostana i crkava, dobili slobodu i razvili kao grad.

8. Crkva i kršćanski narodi u sred. vijeku. Načela, koja su uređivala njihove odnošaje.

1.) Narodi smatrahu vjeru za najveće dobro; stoga ona mora vladati cijelim privatnim i javnim životom, koji je ujedno posvećivala. Svjetska je vlast imala Crkvu braniti, makar i silom, od surovih neprijatelja, ali nije smjela vjeru nasilno širiti.

2.) Po sredovječnom shvaćanju kršćanski narodi čine jednu veliku obitelj, koja ima za vjersku glavu papu; a za svjetovnog poglavicu rimskoga cara. Te dvije glave treba da se među sobom pomažu u radu za dobro svijeta. Svi kršćanski puci priznaju papu a.) čuvarom vjere i ćudoređa, b.) sucem, koji rješava razmirice među knezovima i narodima, c.) oni upravljaju zajedničkim pothvatima kršćana na pr. križarskim ratovima i t. d.

3.) Stoga su pape često prisilili knezove ili kraljeve, neka poštuju svetost ženidbe i zauzimali se za

progonjene žene (Nikola Vel. proti Lotaru II., Inocent III. proti Filipu Augustu). Osim toga pape su kao vrhovni suci neprestano radili, da se spriječe ratovi i sačuva mir među narodima; oni su uzimali u zaštitu slabije proti jačima; pa i proti samim kraljevima; tako su vrhovni pastiri kršćanstva spriječili na tisuće klanja. Inače su pape poznavale i priznavale nauku sv. Pisma, po kojoj vlast kraljeva potječe izravno od Boga, a ne od pape.

4.) Kralj, koji nije pravedno i očinski vladao, tako bijaše uvjereno javno mnijenje, gubio je pravo na kraljevstvo; a tim više, ako ga je papa radi njegovih zlačina izopćio; to je pak on mogao po priznanju svih kršćana. (Grgur VII. i Henrik IV.).

5.) Pape u borbi sa vladarima (Henrikom IV., Fridrikom Barbarosom, Fridrikom II., a.) spasile su Crkvu, da nije postala slijepim oruđem poganske politike, b.) oslobodili su Italiju i druge narode od despotizma njemačkih careva, koji ubija slobodan razvitak duševnog života u narodu, a sili ga, da služi hirovima vladara, c.) također spasiše crkvenu državu, kojoj duguje cijeli svijet neizreciva dobra (materijalna, prosvjetna i ćudoredna).

Inocent III. (1198—216.) bješe izvanredno učen i nadaren, čelik karakter, blag i ljubitelj pravde, k tome rođeni vladar. Obnovio je papinski dvor i crkvenu državu. Snažno je branio svetost ženidbe i prava Crkve. Nadalje je nastojao izmiriti mnoge vladare i odvratili ih od njihovih zlodjela. Aragonija i Engleska priznadu ga svojim vrhovnim gospodarom.

Inocent je završio svoje veličanstveno djelovanje, »kojim je napunio sjajnim djelima Rim i cijeli svijet«, 12. općim crkvenim saborom. Na ovome se našlo 412 biskupa, 800 vjerskih i svjetskih predstavnika. Sabor izdade niz zakona za dobro kršćanstva i za osvojenje sv. Zemlje.

Za istu svrhu mnogo su učinili opći crkv. sabori u Lyonu (1245. i 1274). Prvi je svrgnuo Fridrika II. radi mnogih zlodjela, a drugi sjedinio istočne kršćane s kat. Crkvom.

Bonifacije VIII. (1294—303.) veoma sposoban napose u crkv. pravu, zatim kao vladar, k tome vanredno savjestan; ali oklevetan kao malo koji papa. No najviše je pretrpio od lukavog i opakog Filipa Lijepog francuskog, premda mu je papa u mnogome išao na ruku i pomirio ga s engleskim kraljem. Filip je činio Crkvi premnoge nepravde, klevetama papu omrazio i pozvao svoj narod proti papi kao, da se on hoće Francuskoj nametnuti za gospodara. Bonifacije se oprao od te klevete i sve učinio, da sačuva mir s Filipom. Ali ovaj je odlučio najgorim klevetama i silom papu uništiti. Kraljeve pristaše napanu 84-godišnjeg starca i zaprijete mu se smrću, dok ga nije narod oslobodio. Malo iza toga pobožno umre veliki patnik Bonifacije. On je mnogo uradio za kat. Crkvu, znanost i učenost. U Rimu osnuje papinsko sveučilište.

U buli »Unam Sanctam« (jednu svetu Crkvu g. 1302.) Bonifacije uči, da se svi ljudi i svjetska vlast moraju u stvarima spasenja pokoravati papi, a ne traži gospodstvo nad kraljevima, kako to mnogi tvrde iz neznanja ili zle volje. Tako je gruba sila prividno pobijedila pravdu i krepost, ali je tek 14 godina prošlo i Filipov je rod iskorijenjen.

9. Katol. Redovi.

Katol. Redovi, ti najveći dobročinitelji čovječanstva, najznatniji iz ovoga vremena jesu: 1.) **Cistercite**, nastali g. 1098., imali su za svoga cvjetanja 1800 opatija; u isto vrijeme nastadoše strogi 2. **Kartuzijanci**; a malo kasnije 3. **Premostratenzi**; zatim 4. red presv. **Trojstva** i 5. bl. **Gospe Otkupiljice** — posljednja dva osnovana za oslobođenje zarobljenih kršćana; njihovi bi se članovi zavjetom obvezali da će sami ostati u ropstvu mjesto onog, koga ne bi mogli izbaviti. Oni su povratili na slobodu u sred. vj. oko 900.000 robova; znameniti su i 6. Karmelićani.

Prosjački Redovi t. j. oni, koji žive samo od milostinje, stekli su najviše zasluga za obnovu Crkve. To su **Franjevci, osnovani od** sv. Franje Asiškoga (1182—226). Ovaj mili i ljubezni svetac — pjesnik — živio je zanesen ne samo u Boga nego i u ljepote prirode; a ujedno je poznat kao vanredni ljubitelj trpljenja. Njegov red ubrzo posta od sviju najrašireniji i ponajzaslužniji za vjeru i prosvjetu. Ovaj red potvrdi Honorije III. (1223.) Isti je papa potvrdio red sv. Dominika, koji se također uvelike razgranao, te stekao golemih zasluga, a najviše za visoke crkvene znanosti; njemu pripadaju sv. Toma Akvinski i sv. Albert Vel. Oba reda imaju od početka i ženski ogranak.

Viteški duhovni Redovi organizirali se za vrijeme križarskih vojna. Oni sjediniše monaški život sa viteškim — lavsko junaštvo sa blagošću janjaca. Imali su poglavito da štite sv. Zemlju i hodočasnike te da njeguju bolesnike. Ujedinjivala su ih tri redovnička zavjeta, a dijele se na svećenike, braću i vitezove. Francuzi osnuju viteški red **Templara.** Njihov je znak bijeli plašt sa crvenim križem. Stekli su velikih zasluga za obranu sv. Zemlje. Ukine ih Klement V., prisiljen spletkama Filipa Lijepog (1312).

Još su više zaslužni za kršćanstvo **Ivanovci,** osnovani od Talijana. Oni nose crni plašt s bijelim križem; a brane kršćanstvo od Turaka nakon gubitka sv. Zemlje sa Cipra, a od g. 1310. sa Roda, od 1530. sa Malte. Jednako se proslavio **Njemački Red,** čiji je znak bijeli plašt s crnim križem, najprije na Istoku; zatim se dadoše (u 13. vj.) na poko-

renje i obraćenje Prusa. Iza ljutih borba uspjelo im je uz divsko junaštvo svladati okrutne pogane. Oba zadnja reda postoje još i danas.

10. Kat. Crkva i vjerske sljedbe.

Uza sve slaboće svojih predstavnika: crkveni učitelji (pape, biskupi i svećenici) su najbrižnije čuvali uzvišeni nauk Isusov. Razni su ljudi ustajali, da bi to blago krivim učenjem uništili. Najopasnije sekte bijahu 1. **Katari** ili **Albigenzi**, koji se raširili po mnogim krajevima Evrope, a najviše u Juž. Francuskoj i sjev. Italiji. Oni su počinjali na katolicima i njihovim svetinjama premnoga nasilja; k tome su zaprijetili da će uništiti vjeru i državu. »Da su oni pobijedili, nastala bi opća buna, a svijet bi pao u divljaštvo i pogansku pokvarenost.« Kada pape i Crkva nisu mogli da blagim sredstvima stanu na put njihovim zlodjelima, Inocent III. pozove proti njima svjetsku vlast. Iza teške borbe u Juž. Francuskoj (1209—29.) svlada ih Ljudevit IX. Sveti.

Inkvizicija zvao se crkveni sud, koji je sudio krivovjernicima. Kako su ovi radili svim mogućim sredstvima, e bi razorili svjetsku i crkvenu vlast i poredak! Crkva i država morale su radi svoje obrane kazniti ove rušitelje svakoga reda. Taj sud vršili su najprije biskupi, a kasnije u glavnom pape. Ovi su inkviziciju redovito povjeravali Dominikancima. Sudac je morao potražiti heretike i nastojati, ne bili ih na lijepi način priveo u Crkvu. Ako bi oni tvrdokorno ustrajali u krivovjerju, predao bi ih svjetskoj vlasti, neka ih kazni.

Papinska inkvizicija jedva je od 14. vj. naprijed koga osudila kao heretika. U glavnom je ona radila u južnim zemljama. Narod bješe uvjeren, da heretici, kao rušitelji društvenog poretka zaslužuju smrt. Do polovice 12. vj. samo je ogorčeni narod kaznio heretike; a istom tada uzeše ih paliti na lomači vladari; tek je sada Crkva počela nastojati, e bi ovo gonjenje svela na pravednu mjeru.

U ono je vrijeme država po svojim zakonima proglasila krivovjerstvo kao najteži zločin i prema tome kaznila ga, ako je samo netko od Crkve bio osuđen kao heretik. Dapače car Fridrik II. ustanovi za takove smrt na lomači; dok je Crkva tražila za njih blaže kazne. Uistinu je vrlo malo osuđenih bilo smrću kažnjeno na pr. u biskupiji Toulouse od 200 osuđenih (g. 1245—8.) nijedan nije poginuo. Sud je u ovoj stvari postupao jako oprezno i bio pod nadzorom pape i biskupa.

Inkvizicija u Španjolskoj postala je s vremenom državnim sudom; a išla je zatim, kako će spasiti narodu katoličku vjeru i narodnost od pogibelji, što im prijetila od prividno obraćenih Židova (Maranos) i Maura (Morisci). Da je ona progutala golemi broj žrtava, izmišljotina je zlobnih pisaca.

11. Znanost.

Znanost je doživjela zlatno doba u 11—13. vj. Tada je djelovalo mnoštvo najvećih umova, koji su ujedno napisali mnogobrojne knjige, sam sv. Toma Akvinski 26 štampanih svezaka. Ponajveći su Duns Skot, sv. Albert Vel. i najzaslužniji katolički učenjak sv. Toma Akvinski († 1274.), koji je u sebi sjedinio znanje svih starih pisaca. Oni su glavni zastupnici **Skolastike.** To je način kat. bogoslovne i mudroslovne znanosti, koji je u jedinstvo složio sve vjerske i umne istine, dokazivao ih pomoću silogizma, razredio ih, njihov pojam točno i jasno odredio; a za temelj umovanja uzeo aristotelovu filozofiju isključivši iz nje poganske blu-

dnje. Osim toga skolastika ide zatim, da što bolje spozna pojedine istine a nove otkrije.

M i s t i k a je pak gojenje duhovnoga života takvim načinom, kako će čovjek vježbanjem kreposti, osobito ljubavi prema Bogu, doći do što užega sjedinjenja s njime. Najveći je učitelj mistike s v. B e r n a r d († 1153.) »Koliko Boga ljubiš, toliko ćeš ga spoznati,« govorio je veliki svetac i divni govornik »doctor mellifluus«, osobiti promicatelj 2. križarske vojne i velik čudotvorac.

U to se vrijeme marno gojilo K a n o n s k o (crkveno) pravo. Ovo je znantveno uredio G r a t i a n (oko 1140.) u Bologni. Dopunili su ga G r g u r IX. (1227—41.) i B o n i f a c i j e VIII.

Kat. Crkva odgajala je narode u sred. vjeku; osobito je to činila po š k o l a m a. »Ona se svim naporom dala na vršenje te dužnosti; te u 13. vj. n i j e b i l o o p ć i n e, koja nebi imala škole«, piše nekatolik Tarsot. Svaki je svećenik morao biti učiteljem. Crkva nije ostavila bez učitelja niti djeteta zadnjega kmeta. Svaki od onih tisuća samostana držao je školu; a isto tako gotovo sve one bezbrojne crkve. Prosvjeta je prodrla općenito u sve slojeve naroda. Ovaj utjecaj Crkve zove bezvjerski učenjak Comte († 1858.) »neizmjerno blagotvornim«.

Kat. učenjaci, većinom redovnici, puno su istraživali p r i r o d n e z n a n o s t i, te su pronašli mnoge izume: razna pisma, (slavensko sv. Ćiril), satove, note i pjevanje (gregorijansko — danas nedostiživo), slikanje na staklu, razne lijekove, barut, kompas, magnet, očale, dalekozor i papir. Zamjerne su u tome uspjehe postigli redovnici R o g e r B a k o n i s v. A l b e r t V e l. (u 13. vj.) tako, da po priznanju protivnika »N o v i j e p r i r o d n e z n a n o s t i zahvaljuju svoj izvor kršćanskoj vjeri. Kršćan. pisci, da uzveličaju Boga iz njegova djela, uvijek su rado opisivali prirodu«, vele bezvjerac Du Boys Reymond i protestant A. Humboldt. Ovaj napredak zove protivnik Saint Simon »gorostasnim«.

Najviše škole — **sveučilišta** — osnovala je kat. Crkva, i to većinom pape, ili su bila pod njihovom upravom. Do konca 15. vj. podignuto je u Evropi 66 s v e u č i l i š t a. Najglasovitija su: pariško (Sorbona) i u Oksfordu — oba su imala po 30.000 đaka, a ono u Pragu 36.000 i 700 profesora. Nisu iz njih, dok bijahu pod nadzorom Crkve, izlazili širitelji bezvjerja i nemorala, što nište narode. Svećenici su osnovali i mnoge druge znanosti: o jezicima, zemljopisu i t. d.; poimence valja istaknuti mnogobrojne povjesničare — od Euzebija (u 4. vj.) do velikog Baronija (u 16. vj).

I d j e v o j k e su dolazile do velike naobrazbe; a odgajale se u mnogim ženskim samostanima.

12. Umjetnosti.

Kako je za prvih stoljeća srednjeg vijeka u graditeljstvu vladao ljupki **Romanski slog,** tako je od 11. vj. u kat. Evropi prevladao **Gotski slog.** U tom slogu podigli su na pr. u Francuskoj oko 30000, a u Španjolskoj do 70.000 crkvi; slično se radilo u svim katoličkim zemljama, u dizanju crkvi i tisuća drugih građevina. Gotska je crkva veličanstvena zgrada, u kojoj se svi dijelovi dižu vrlo visoko, a time uznose srce čovjeka k Vječnome. To čini veliko mnoštvo stupova i svodova, tornjeva, visokih i divno islikanih prozora. Cijeloj je zgradi kršć. vjera dala krila, te ona i neuke vjernike zanosi k Neizmjernome. Sve je to narod pravio s najvećim oduševljenjem u slavu presv. Žrtve. Nikada prije ni poslije nisu ljudi stvorili sličnih djela kao što su stolne crkve u R e i m s u, P a r i z u, K ö l n u, M i l a n u, O r v i e t u, B e č u, Z a g r e b u, T r o g i r u i tisuće drugih.

Kiparstvo je također bujno cvalo u tim crkvama; ona na pr. u Amjensu ima preko 10.000 slika i

kipova. Slikanje je na staklu ostalo do danas nedostiživo. Umjetnici od reda bijahu redovnici i ljudi iz naroda. Ovi su živjeli udruženi među sobom u cehove, čiji cjelokupni život bio prožet kat. vjerom.

»Prezreni sred. vijek« rodio je najvećega pjesnika svih vremena: To je Dante Alighieri († 1321.), koji posjeduje sve znanje svoje dobe, a ujedno djeluje kao uvjereni katolik i predstavnik katolicizma u pjesništvu. Za dobe križarskih vojna cvate narodna knjiga poglavito u Italiji, Španjolskoj; a u Njemačkoj doživjela je zlatno doba (veliki pjesnici Volfram Eschenbach (Ešenbah) i Valter Vogelveide (Fogelvaide).

13. Kat. Crkva i siromasi.

Najljepši ures kat. Crkve bijaše vazda njezina ljubav prema siromasima. Kao što je Isus sproveo svoj život samo čineći dobro, tako je skrb za sve trpeće uvijek bila najglavnija briga Crkve. Mnogobrojni crkveni sabori izdali su zakone, da se jedna trećina prihoda u svakoj biskupiji i župi ima davati sirotinji. Ona je bez prekida naviještala riječi svoga Osnivača: Štogod učinite najzadnjem čovjeku, učinili ste samome Bogu. Prema toj su nauci milijuni kršćana pomagali stradajuće u njihovim potrebama. U tome se isticali najviše pape, biskupi i samostani.

Inocencije III. dnevno je hranio 8.000 siromaha, a i nebrojene druge pomagao. Slično su radili i ostale pape. Mauricije, biskup u Rouenu, davao je tri četvrtine svojih prihoda sirotinji. Ovako čini tisuće drugih svetih biskupa. Samostan Riquier dnevice uzdržaje preko 400 siromaha. Tako djeluje stotine drugih samostana. Oni su mnogo puta prodavali predmete za službu Božju, da priskoče u pomoć nevoljnicima.

Pogani nisu poznavali **bolnica** niti **ubožnica**. Njih je iznašla kršć. ljubav; i to mnoge tisuće. Pojedini gradovi podigli su ih na stotine; sama je Firenca posjedovala 300 dobrotvornih zavoda. Za najstrašniju bolest **gubu** brinulo se samo u Francuskoj oko 2000 bolnica. Mnoge osobe, čak kneževskoga i kraljevskoga roda, rado su i dugo služile bijednicima. Tako je činila sv. Elizabeta († 1231.), kćer hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II., koja opskrbljivaše dnevno 900 siromaha, k tome utemelji 4 bolnice. I pojedinci bi sagradili velike bolnice (kralj Hildebert u 6. vj. u Lionu). Kršć. ljubav podizala je mnoge gostinjce za potrebe putnika, ludnice, nahodišta i t. d.

14. Širenje kršćanstva.

Crkva je kao na početku sred. vj. tako i u narednim stoljećima nastojala proširiti uzvišeni i blagi nauk Kristov za vječnu sreću ljudi. Ali su joj i u ovo doba nemalo smetali vlastiti sinovi: krivovjerci, opaki knezovi i kraljevi. Ipak su kršć. vjeru primili ostali narodi Evrope: Polapski Slaveni (bar djelomično), Prusi, Litavci i drugi. Franjevci i Dominikanci radili su u sjev. Africi; a još su veće uspjehe imali u Aziji, napose u Kini. Ovdje je pod Mongolima (oko g. 1300.) bujno procvalo kršćanstvo zaslugom Franjevca Ivana Monte Korvina i njegove redovničke braće. Vjeru Isusovu primili su ondje i razni članovi vladarske porodice. Korvino je preveo dijelove sv. Pisma na tatarski jezik. Papa ga je imenovao nadbiskupom Pekinga, gdje je širio kršć. vjeru i prosvjetu (oko 1290 — 1330).

Glavni uzroci, koji su pomagali, da se Kristova vjera rasprostrani bili su: 1.) Uzvišenost, ljepota i milosrdna čovjekoljubivost njegove nauke,

kojoj je glavna vlastitost navještati ljubav Božju prema ljudima i međusobnu ljubav — u prvom redu prema onim, koji trpe. 2.) Č u d e s a — t. j. očevidna djela svemogućega Boga u potvrdu kršć. vjere. Obično je to bilo časovito, ali trajno ozdravljenje teških bolesnika. Premnogi kat. sveci činili su — kao u početku kršćanstva tako i u ovom razdoblju — mnoga i velika čudesa. Na pr. sv. Bernardo i sv. Vinko Ferrer († 1419.). Ovaj je na stotine tisuća ljudi priveo na pokoru; a njegovo je propovijedanje Bog potvrdio obilnim čudesima. U tren je molitvom liječio mnoge najteže bolesnike; čak je i mrtve uskrisivao.

J u ž n i S l a v e n i i U g r i u 14. i 15. vj. (g l e d a j P r e g l e d HSS.)

15. Turci i Bizant (u 14—15. vj.).

Pleme Turaka doselilo se iz Turkestana i osnovalo državu u Maloj Aziji pod vođom O s m a n o m (1288—326.), od kojega su dobili ime O s m a n l i j e. Ondje su pristali uz islam. O r k a n otme Grcima neke pokrajine, a u Evropi Galipolje (1354.). Zatim još bolje uredi državu i stojeću vojsku. Turci su imali sposobnih vođa i osvajača, kojim je svako sredstvo za osvajanje bilo dobro. Sami provode život kao konjanici (spahije); a od zarobljene kršćanske djece, što ih odgajahu u islamu, stvorili su ratoborne janjičare (nove čete). I nadalje su osvajali, pokrajine grozno plijenili, a ljude odvodili u roblje pod M u r a t o m I. (1362-89). On zauzme D r i n o p o l j e (1363.) i T r a k i j u te ju naseli Turcima.

G. 1393. unište Bugarsku. Plemiće bi u osvojenoj zemlji, ako ne bi prešli na islam, ili poubijali ili poslali u progonstvo.

Bizant. O b n o v l j e n u b i z a n t i j s k u d r ž a v u (1261.) trle su nutarnje borbe i vanjski neprijatelji. Car M i h a j l o VIII. P a l e o l o g (1259—82.), da bi dobio pomoći, pristane na jedinstvo s kat. Crkvom (u Lionu 1274); ali to potraja tek kratko vrijeme. Kada su Turci pritisnuli Bizant, car I v a n VIII. sjedinio se sa više stotina grčkih biskupa i drugih predstavnika na saboru u Firenci s papom (1439.). Ovo bi jedinstvo zacijelo Grke spasilo od strašnoga ropstva turskog, ali je velik dio Grka silno mrzio katolike i volio tursko gospodstvo nego jedinstvo kršćanske ljubavi.

Već su odavno Bizantinci u međusobnom gloženju često jedan proti drugome pozivali Turke. Slijepa mržnja na zakonitu glavu kršćanstva i moralni trulež grčkog svijeta, u prvom redu lakomost, učinila ih nesposobnim, te nisu mogli za obranu domovine sakupiti nego tek nekoliko tisuća vojnika i 13 lađa; od toga su velik dio dobili od kat. Talijana.

Papa N i k o l a V. h e r o j s k i se trudio, da im kat. narodi priskoče u pomoć. Ali ovi nisu marili za Bizantince, pošto su mnogo puta iskusili njihovu mržnju i vjerolomnost.

G. 1453. opkoli Carigrad sa 260.000 momaka okrutni i vjerolomni M e h m e d II. (1451—81.) i zauzme ga (na Duhove 29. V.). Mnoge plemiće pogubi, a 60.000 ljudi odvede u roblje; brojne kršćanske svetinje budu obeščašćene, a golemo blago umijeća i znanja propade. Turci su od sada najjača sila u Evropi, a njezinim narodima, koji ne će da slušaju pape, svoga zajedničkoga Oca, spremaju nebrojene jade. Carigradski patrijari, koji se bahato dizahu protiv nasljednika sv. Petra, postaše za stoljeća ropske sluge azijatskih despota.

O s t a l o g l e d a j u i s t o r i j i J u ž. S l a v e n a.

Bugarska u 13—14. v j. (g l e d a j g o r e).

V l a š k a i M o l d a v s k a razvile se u 13. i 14. vijeku, isprva ratuje s Turcima, napokon priznadu Mehmeda II. vrhovnim gospodarom.

16. Zapadni i istočni Slaveni (u 13—15 vj.) stvaraju nacionalne države.

Češka: Přemisl II. Otokar (1253—78.), viteški vladar, već odprije bijaše vojvoda austrijski; k tome dobije Štajersku i Slovenske zemlje čak do Jadranskoga mora. U borbi sa Belom IV. pomaže ga papa Inocencije IV. Otokar osniva mnoge gradove, a u zemlji naseljuje Nijemce. Kako nije poslušao savjeta Grgura X, da bi priznao Rudolfa Habsburškog kraljem, bukne među ovima ponovni rat. Přemisl, ostavljen od velikaša, podlegne i pogine junački se boreći na Moravskom polju (1278.). Pokopaše ga u crkvi sv. Vida u Pragu. Otokar je poveo križarsku vojnu protiv poganskih Prusa i pomagao među njima kršćanstvo; za njega je također u Češkoj bujno cvala trgovina i rudarstvo.

Večeslav II. (1278—305.) živio je odan vjeri i znanosti, stoga je uvelike podupirao redovnike. S početka je zemlja trpjela od raznih zala i nereda; ali kasnije uvede red, pa u državi procvate blagostanje. G. 1300. posta i poljskim kraljem.

Sin mu V e ć e s l a v III. (1305—6.), zadnji Přemislović, pogine od urote. Iza slaboga H e n r i k a K o r u š k o g a (1307—10.) izaberu Česi za kralja I v a n a iz kuće L u k s e m b u r g (1310—46.), vladara hrabra, ali pustolovna. Za njega se Češka povećala Šlezijom i Gornjom Lužicom.

Karlo I. (IV.) Vel. — car rimski i kralj Češki (1345—78.) (gledaj dolje), odgojen od pape Klementa VI, bio je neobično izobražen, krepostan i prijatelj Crkvi. Pomoću svećenika izvanredno je mnogo uradio za procvat znanosti. G. 1348. osnuje u Pragu sveučilište, jedno od najslavnijih u Evropi; isto je tako puno učinio za umjetnost — sagradio je: divnu crkvu sv. Vida u Pragu, Tinsku crkvu i druge, kraljevske dvore, most na Vltavi, razne samostane na

pr. Emaus u Pragu, u koji pozva 80 hrvatskih Benediktinaca za obavljanje slavenske službe Božje. Osim toga je idealni kralj skupio i dragocjeno uresio mnoge moći svetaca. I za materijalni napredak, kao za gospodarstvo, puno je učinio. Ujedno se brižno skrbio za siromahe i za uzoran život svećenika. Zato ga narod prozove ocem domovine. Na njegovu želju papa osnuje u Pragu nadbiskupiju.

Karla je naslijedio **Večeslav IV.** (1378—419.) vladar veoma opak, koji među ostalim dade ubiti sv. I v a n a N e p o m u k a, jer mu ne htjede odati ispovjedne tajne njegove žene (1393). Za njega Češka naglo propada, a još više za husitskih ratova (gle s. 90.), što ih vodi brat mu car S i g i s m u n d, koga Česi priznadu svojim kraljem istom g. (1436—7).

Kralj **Albreht Austrijski** proživi tek od g. 1437—9. — Za sina mu L a d i s l a v a (1440—57.) upravlja državom J u r a j P o d j e b r a d s k i najprije kao namjesnik kraljev, zatim kao kralj (1458—71). On je kod svoga krunisanja prisegao papi da će husite privesti u katoličku Crkvu; ali vazda himbeni kralj pogazi tu zakletvu; radi toga i radi drugih nasilja izopći ga papa Pavao II. (1466). M a t i j a K o r v i n, na papin poziv osvoji Moravsku i proglasi se češkim kraljem; pri tome su ga pomagali češki katolici — protivnici Jurjevi. U Češkoj naslijedi Jurja — V l a d i s l a v P o l j s k i (1471—516.), ujedno kralj ugarsko-hrvatski, zatim sin mu L j u d e v i t II. (1516-26).

17. Poljska.

Od 12. vj. znatno je spala radi borba o prijesto vel. Kneza u Krakovu i radi dioba u više kneževina. Podiže ju K a z i m i r II. (1177—94.), koji pomoću svećenstva povrati red u zemlji. Mongoli ju više puta u to doba grozno pustoše. U Poljsku dosele se mnogi Nijemci i Židovi. Ona se dade papi u leno

oko 1300; a **Bonifacije** VIII. prizna ju kraljevinom (1295).

Vladislav Lokietek (1306—33.), a još više sin mu **Kazimir III. Vel.** (1333—70.) osiliše Poljsku. Ovaj, budući naobražen, promiče prosvjetu, osnuje sveučilište u Krakovu (1364.), nadalje osvoji Galiciju a za upravu izdade zakonik. Plemstvo i gradovi ojačaju. Rusinima u Galiciji ishodi patrijara; k tome ih skloni, da pristanu na uniju s katolicima. Za njega vlada u zemlji veliko blagostanje. Kralj se pomno brine za seljake. Naslijedi ga Ljudevit ugarsko-hrvatski (1370—82.), a zatim njegova kćer Hedviga. Ona se udade za Jagela, kneza od Litve, i tako privede njega (kao kršćanin nosi ime Vladislav) i njegovu zemlju na kršćanstvo.

S **Vladislavom** (1386—434.) zavlada kuća Jagelovića (1386—572). Ovaj sjedini Litvu s Poljskom, koju poveća Crvenom Rusijom; također porazi Njemački Red (Teutonce (1410.); osim toga živo se zauzima za prosvjetu; tako je krakovsko sveučilište podigao na 4 fakulteta i pozvao hrvatske glagoljaše iz Praga u Krakov, neka rade za uniju nesjedinjenih s Rimom. Poljska je od te dobe postala branikom kršćanstva protiv navala Tatara i Turaka.

Vladislav III. Varnečik (1434—44.) zadobije ugarsko-hrvatsku krunu. Za njega osili u Poljskoj visoko plemstvo. Poletni 16 godišnji vladar žrtvova mladi život u boju za vjeru Isusovu i slobodu narodâ kod Varne (1444).

Brat mu **Kazimir IV.** (1444—92.) odrešit je i naobražen, a oslanja se protiv višem na niže plemstvo. Za ovoga se uredio državni sabor. Moćni kralj zadade težak udarac Njemačkom Redu i dobije od njega zapadnu Prusku, a na Istočnu Prusku lensko pravo (1466). Najveća mu je dika sin sv. Kazimir, anđeoski mladić († 1484.)

G. 1498. Poljsku strašno pohara, ali u njoj i nastrada 70.000 Turaka. Kralj Aleksandar (1505.) na zahtjev velikaša proglasi zakon: Nihil novi t. j. ni jedan zakon ne vrijedi, ako ga složno ne primi kralj i sabor. To je bilo od goleme štete za opće dobro države.

Prosvjeta: Najstarija su djela poljske knjige latinske i pobožne pjesme; zatim junačke, a najbolje potječu od biskupa Buina i Stanislava Cioleka. Sve ostale nadvisuju himni Kristu i Mariji od Andrije Slupina. Pobožna kraljica Hedviga obnovi sveučilište u Krakovu, koje potvrdi Bonifacije IX. (1400). Na glasu je povjesničar za Poljake **Ivan Dlugoš**, svećenik; zatim filolog i filozof Gregorij iz Sanoka i »Zapamćenja janjičara« od Srbina Mihajla Konstantinovića. Poljska slava jesu veliki sveci: vojvotkinja Hedviga, kanonik Ivan Kancije, biskup Stanislav i spomenuti Kazimir. Ovaj najslavniji slavenski narod duguje svoju kulturu kat. Crkvi.

18. Mongoli ili **Tatari**, divlji narod iz središnje Azije provale u Rusiju i potuku Ruse i Polovce na rijeci Kalki (1224).

Njihov vladar Temudžin pokori velik dio sjeverne i srednje Azije (oko 1200). Nasljednik mu Oktaj (Ogotaj) pošalje na Evropu veliku vojsku Ova pod vođom Batuom grozno pustošeći osvoji cijelu rusku zemlju do Novgoroda, pa spalivši do 1000 mjesta, okrene na zapadnu Evropu. Na Donjoj Volgi Tatari osnuju državu Zlatnu ordiju (glavno mjesto Saraj). Odavle su Mongoli vladali Rusijom do g. 1480.

Mongoli su gospodarili sjevernom Azijom, Kinom, perzijskom državom, uništili Bagdad i arapsku kulturu (1258). Ova nepregledna država domala se raspade na više dijelova. Čuven je kan **Kublaj**, ponajbolji vladar Kine (1259—94). Uza sve divljaštvo imali su dobrih svojstava, neki smisao za prosvjetu

i poštivali su vjeru svojih podanika — napose katoličku. Na Kublajevu dvoru boravi, uz druge kat. misionare, mletački trgovac M a r k o P o l o (1272—93). On je prvi Evropljanin, koji je dosta vjerno opisao život Kineza. Malo iza njega učinio je isto franjevac O d e r i h o d P o r d e n o n e, pošto je proputovao juž. Aziju, Kinu i Tibet, gdje je pokrstio 20 000 pogana; a također opat H e t u m. Ali divlji Mongoli moradoše ubrzo podleći kulturnim narodima; ta upravljali su samo silom.

19. Rusi pod Mongolima.

Ovima plaćaju samo porez; u ostalom ih njihovi gospodari puštaju na miru. Pojedini ruski knezovi pomoću kana bezobzirno rade jedan protiv drugoga. Tako su knezovi Moskve pokorili ostale, kada se raspala kipčačka Z l a t n a o r d i j a. Pod barbarskim Mongolima ruska se plemena ujediniše; ali se i priviknuše na azijatski despotizam i batine, na pretvaranje i osvetu. Od ratničkih konjanika razvilo se gordo rusko plemstvo.

Ivan I. Kalita (1328—41.) mitom i puzanjem isposluje od kana, te postane velikim knezom Moskve, koju učini i središtem ruske Crkve. Odavle počnu oni prikupljati rusku zemlju. D i m i t r i j e D o n s k i porazi s velikom vojskom, što ju oduševio časni opat Sergije, na Donu Tatare (1380.); ali ovi ipak prisile Moskvu, neka im i nadalje plaća danak.

Vasilije III. (1425—62.) uvede vladarsko nasljedstvo po najstarijem sinu (primogenituru). On dade zatvoriti veoma učenoga i kreposnoga patrijara I z i d o r a, što se s ostalim grčkim biskupima sjedinio s katoličkom Crkvom na saboru u Firenci (1439.) Ovaj pobježe pred tiraninom pa umre u Rimu kao kardinal i bude pokopan u crkvi sv. Petra. Kijevski metropolite ostadoše u zajednici s papom (do 1517); kadno ih političkom silom odkidoše od Rima.

Ivan III. Vasiljević (1462—505.) nametne svoju vladu svim udjelnim kneževinama, Novgorodu i dijelu Litve. On više ne plaća danak Zlatnoj ordiji, koja se raspade (1480.), dapače kazanski kanat prizna Ivana svojim gospodarom. K r i m s k i k a n uništi Zlatnu ordiju, a g. 1502. nestade i ovoga kanata. Ivan se oženi Z o o m, baštinicom bizantijskog carstva — otac njezin Toma našao je utočište u pape, a ovaj mu je odgojio kćer. Ivan III. je obećao papi, da će se sjediniti sa kat. Crkvom, ali je pogazio riječ. Od sada se ruski gospodar smatra baštinikom grčkih careva, usvojio njihov grb i uveo prema bizantijskom uzoru despotsku vladu. Car je pozivao zapadne umjetnike, trgovce, obrtnike i t. d., koji u Moskvi grade crkve i palače. Ruski vladari postadoše neograničeni gospodari svojih podanika i njihove savjesti.

20. Nacijonalne države na zapadu (14—15 vj.) Francuska, Engleska i Španija.

Filip IV. Lijepi (1285—1314.) veoma ojača državu srećom, ali i velikom opakošću, pomažući napose gradove protiv velikaša, te ju razmakne na jugu i na sjeveru u Flandriji, koja se junački borila za svoju slobodu. Veliki papa B o n i f a c i j e VIII. zauzeo se za francuski narod, svećenstvo i Židove, koji bjehu ogorčeni zbog nesnosnih poreza, što ih kralj trebao za rat s Engleskom. Ali ih je papa i pomirio. Ipak kralj zapodjene ljutu borbu protiv Bonifacija, pri tome se služio nečuvenim nasiljima i klevetama; i po smrti ga je progonio htijući da se papa osudi kao heretik. Jednako je Filip postupao proti redu Templara, pa je ishodio — požudan za njegovim dobrima i vlašću — te je od pape bio g. 1312. dokinut.

Narod je s pravom gledao u Filipovoj smrti i triju njegovih sinova, koji vladaju tek do g. 1328., opako poput oca, kaznu Božju.

S njima izumre glavna loza Kapetovića; francuska kruna zapade **Filipa VI.** iz kuće **Valois** (Valoa — 1328—50). Eduard III. engleski, kao rođak, traži francusku krunu za se. Radi toga nasta među njima 100godišnji rat (1337—1453.), vođen sa velikim grozotama. Papi je uspjelo, da ih pomiri (1343). Pape su i kasnije neumorno nastojale, da dođe do mira. U novom ratu budu Francuzi od »Crnog princa«, sina Eduardova, strahovito poraženi kod Crecya (Kresi 1346). Tu pogine Ivan, kralj češki. Englezi osvoje dijelove Francuske, koja se ipak održala na jugoistoku. Kralj Ivan Dobri (1350—1364.) bi od Engleza zarobljen. Francuska je osim toga trpjela od mnogih bezakonja sa strane surovih vojnika, radi čega seljaci dizahu ustanke (jacqueri — žakeri — 1358).

Karlo V. (1364—80.) uspostavi pomoću svećenstva i plemstva mir u Francuskoj.

Crni Princ, sin Eduarda III., vladao je južnom Francuskom (Akvitanijom). On se proslavio višekratnim pobjedama nad Francuzima. Njihov pak junak bijaše vitez Bertrand du Guesclin. Ovaj otme Englezima većinu posjeda u Francuskoj.

Karlo VI. (1380—1422.) zapade zbog opaka života u bjesnilo. Pod njim je nesretna zemlja još više postala grozno razbojište. Velikaši se otimaju o vladu. Ivan Smjeli od Burgundije dade ubiti vojvodu Orleanskoga. Tada stanu mnogi dokazivati, da je slobodno ubiti tiranina. Tu je nauku osudio opći crkv. sabor u Konstancu (1415). Nisu je dakle 200 godina kasnije izmislili Isusovci. Narod je u zdvojnosti dizao bune; ali bi time zapao još u veće zlo.

Iza kako je uz neke prekide trajalo među Francuskom i Engleskom 40god. primirje, rat opet započe Henrik V. engleski, koji potuče Francuze kod Azincourta (1415). **Karlo VII.** (1422—1461.) izgubi najveći dio države; k tome je živio raskalašeno. Englezi ga opetovano poraze i opsjednu njegovu zadnju obranu Orleans. Francuska je imala postati plijenom Engleza.

Sv. Ivana Arška (Jeanne d' Arc), seljačko djevojče, poslana od Boga, spasi Francusku. Ona oslobodi Orleans i okruni Karla VII. u Reimsu (1429). Ivana je, noseći pred vojskom zastavu, i nadalje ju vodila od pobjede do pobjede, dok nisu Englezima preoteli najveći dio zemlje. Napokon junačku djevojku sami Burgunđani zarobe i predadu Englezima. Napuštena od nezahvalnoga kralja i optužena kao vještica bude spaljena na lomači od izdajničkih Francuza u Rouenu (30. V. 1431). Sv. Djevojka ostavila je potomstvu časnu uspomenu svojih kreposti, prem je opaki Voltaire pokušao, da ju zablati. Papa Benedikto XV. proglasi ju svetom (1920).

Vođeni njezinim duhom Francuzi otmu Englezima Pariz i ostalu zemlju osim Calaisa (Kalè).

Ljudevit XI. (1461—83.) drži pomoću poreza i vojske u Francuskoj red. Ovaj je vladar zbog zle savjesti strepio pred smrću pa se opkolio mnogim stražama. Jačao je državu okrutnošću i vjerolomnošću, huškanjem protivnika i pomaganjem nižih staleža. Iza pogibije Karla Smjeloga dobije Burgundiju (1477).

21. Engleska.

Proti raskošnome i od ljubimaca ovisnome **Eduardu II.** (1307—27.), nasljedniku Eduarda I., dižu bune. Pošto je od svoje žene doživio sramotan poraz, dokrajči svoj život u tamnici, grozno umoren od dvojice plemića.

Eduard III. (1327—77.) osvaja Francusku (gledaj gore) i gospodari Akvitanijom. Konačno umre ostavljen od svih, a nečasno sputan od jedne škrte dvorkinje. Za njega se parlamenat podijeli na gornju i donju kuću.

Za **Riharda II.** (1377—99.) i Henrika IV. (1399—1413.) vlada u glavnom s Francuzima primirje. Oni ipak promiču u Francuskoj velike nerede. Ali u Engleskoj preoteše mah veoma žalosne prilike. Rihard postade zbog nasilja posve omražen; napokon ga protivnici nadvladaju i umore. Henrik IV. pokori nakon žestoke borbe protiv sebe podignutu bunu; svećenstvu je pak išao na ruku.

Kraljevi Henrik V. i VI. ratuju s Francuskom.

Henrik VI. (1422—61.) iz kuće Lancaster, dao se voditi od ljubimaca. Protiv njega ustade Rikard, vojvoda od Yorka. Tako bukne 30god. rat među kućom Lancaster (crvena ruža) i kućom York (bijela ruža 1455—85), u kojem se protivnici groznim načinom na veliko klali. Prvih 20 godina prevlada kuća York. Ali i njezini članovi počnu među sobom okrutno bješnjeti. Napokon osta pobjednikom **Henrik VII.** Lancaster (1485—1509).

Za rata je izginuo najveći dio plemstva i do milijun ljudi; parlamenat je također izgubio ugled; a kralj stekao neograničenu vlast. Narod je od ratnih grozota neopisivo trpio.

22. Španjolska.
Borba kršćana sa islamskim svijetom na Pirenejskom poluotoku (8—13. vj.)

Dok su kršćanski puci na istoku svoju kolijevku stečenu neizrecivim žrtvama izgubili, španjolski su kršćani sve više potiskivali velikog neprijatelja, koji bijaše mnogobrojniji i sa više sredstava za obranu,

k tome pomagan srodnicima iz Afrike. Kršćanske državice, što su sa sjevera napredovale protiv Arapa, zvale se

a) **Asturija** (kasnije nazvana Leon) b) **Katalonija** i c) **Navara.** Zadnje dvije razvile se i tjerale Arape sa podnožja Pirineja. Prva se sjedinila sa d) **Aragonijom, Navara** je pak nastala u zemlji ratobornih Baska. Njezin kralj **Sancho III. Vel.** sjedini državu sa e) Kastilijom (1000—35).

Iza Kastilije najviše je porasla u 11. vj. **Aragonija.** Kralj **Alfons I.**, pobjeditelj u 29 bitaka, razmakne joj granice otevši Arapima jaku Zaragosu (1118).

Kastilija (od kasteli — utvrde) proširila se u 10 vj. velikim pobjedama nad Arapima (oko g. 1000). Car Ferdinand I., a još više sin mu **Alfons VI.**, osile ju ugrabivši Arapima kraj na rijeci Taju sa krasnim Toledom 1085).

G. 1086. sjedinjena golema vojska španjolskih i afričkih muslimana (Morabeti zvani) zadade težak udarac kršćanima kod Badajoza. Od njihovih glava slože velike gomile. Ovi Morabeti zagospodare cijelom južnom Španijom, ali nisu slomili junačke snage kršćana »za krst časni i slobodu zlatnu«, premda su i oni često bili među sobom nesložni. Iz 11. vj. slavan je kršćanski junak opjevani Rodrigo Diaz (**Cid Campeador** — mejdandžija).

Alfons VII. (oko g. 1150.) još žešće potiskuje Arape i sjedini sve kršćanske države osim Aragonije. Zaslugom Inocencija III. ujedinjeni vladari Kastilije, Aragonije i Navare unište Arape kod Navas de Toloza, kojih pane oko 100000 (1212). Od sada kršćani uživaju za dugo vremena mir.

Ferdinand III. Sveti (1230—52.) ujedini Leon sa Kastilijom; zatim oslobodi svu Španjolsku osim Granade, koja ga ipak morala priznati vrhovnim gospodarom. Aragonski kraljevi stekli su u 13. vj.

Kataloniju i Siciliju, osim toga su Arapima oduzeli zemlju do Valencije.

23. **Portugal** dobije kao leno francuski princ **Henrik** (g. 1095). Prvi kralj **Alfonzo I.** višeputa porazi Arape, otme im pomoću križara Lisabon, zemlju stavi pod zaštitu sv. Petra (pape).

A l e k s a n d e r III. prizna mu kraljevski naslov protiv Kastilije. On širi križarske redove. U 13. vj.. dobije zemlja današnji oblik. Portugizi su pomogli skršiti arapsko gospodstvo na Oceanu.

24. U 800godišnjoj borbi s Arapima osili španjolsko viteško plemstvo i gradovi, nadalje procvatu tri duhovna reda, koja steku velike zasluge za oslobođenje i duhovni život potlačenog naroda. Kralj se morao zakleti, da će vladati po kršćanskim zakonima; inače je gubio pravo na kraljevstvo.

Knjiga, z n a n o s t i p j e s n i š t v o uvelike se gojilo, u prvome redu u mnogim samostanima. U tu je svrhu svećenstvo rabilo svoje bogatstvo i veliki ugled. Španjolci otvoriše cvatuća sveučilišta. Ono u Salamanki, koje pomaže Ferdinand Sveti, bješe jedno od najvećih u Evropi. Iz toga vremena potječe do 20000 rukopisa. Kastiljski kralj A l f o n z o X. najpožrtvovnije potpomaže znanost; i sam mnogo piše i pjeva (tako 428 pjesama na čast Bl. Gospi).

Španjolski kraljevi ispovijedahu, da je njihova zemlja baština sv. Petra t. j. papa. Pape su opet svojim ugledom mnogo podupirali španjolski narod, naročito proti nasiljima i opakom životu plemića.

Katolička Crkva ujedinila je oprečna plemena u jedan narod. U Španjolskoj s l i k a r s t v o je bujno cvalo (jedan rukopis ima 1300 slika), zatim g r a d i t e l j s t v o, koje stvori u zemlji oko 70000 divnih gotičkih crkava, ne manje se u crkvama njegovalo k i p a r s t v o.

25. Doba otkrića.

1. Otkrića Portugiza.

Poticala, što su ljude mamila na daleke prekomorske puteve, bijahu 1) želja za i n d i j s k o m t r g o v i n o m i mirodijama. Svi putevi bjehu tada u rukama Turaka. Kako su u to doba usavršili lađe, busole i pomorske karte, Portugizi prvi se dadu na put oko Afrike. U tome je stekao trajnih zasluga princ H e n r i k B r o d i l a c († 1460), kojega je na to poticala najviše želja za širenjem kršćanstva. B a r t o l o m e j D i a z došao je do rta »Dobre Nade« (1486.), a V a s k o d a G a m a u I n d i j u (Kalikut 1498).

Ova slavna djela izveli su uz goleme poteškoće, a sve krepošću vjere i molitve. Portugizi u borbi s Arapima, što se zbog otkrića porodila, ostadoše gospodari indijske trgovine. K a b r a l otkrije za njih B r a z i l i j u (1500). U ist. Indiji i na otocima do Australije osnuju oni kolonijalno carstvo. Portugal je postao velikom pomorskom silom i najbogatijom zemljom u Evropi. Oko g. 1600. stanu ih bezobzirni Nizozemci istiskivati iz kolonija.

26. 2. Otkrića Španjolaca.

Talijan **Kristof Kolumbo,** pun znanja i srčanosti, pošao je na zapad, da za španjolskoga kralja otkrije »Novi svijet«. Oduševljen uzvišenim idealima htio je namaknuti sredstava za oslobođenje sv. Zemlje od Turaka i unijeti svijetlo Kristovo u nepoznate narode. Ali mu je najprije trebalo svladati goleme zapreke za ostvarenje velebnoga plana. Pri tome poslu najviše mu je pomogao Fratar Ivan Perez.

G. 1492. (12. X.) iskrcao se Kolumbo na jednom otoku sred. Amerike misleći da je došao u Indiju.

Još je tri puta »najveći junak Oceana« pošao u Ameriku. Umro je prokušan velikim patnjama (1506), koje je snosio junačkom strpljivošću.

Novi svijet je dobio ime po Talijanu Amerigu Vespućiju, koji ga je prvi opisao (1507). Nadalje iziđoše na glas kao konkvistadori (osvajači) i otkrivači: Balboa, prvi dospije na Tihi Ocean (1513). Veliki i plemeniti Ferdinand Kortez zauzme Mexiko (1519—21.), gdje je uništio državu Azteka. To je bio narod visoke materijalne, ali i okrutne vjerske kulture (na čast bogovima ubijali su na tisuće ljudi).

Pizzaro i Almagro osvoje u isto vrijeme bogati **Peru** i **Chile** (Čile). Razni su osvajači počinili mnoga nedjela na urođeničkim plemenima crvene rase sileći ih na teške poslove. Ali su također k njima došli na tisuće plemenitih vjerovjesnika noseći im svijetlo Evanđelja i sve plodove kršćanskoevropske prosvjete. Oni su bijedne divljake oslobađali od njihova divljaštva i opačina, te ih tako spasili od propasti.

Zemlju je prvi oplovio Magalhaes (Magaljen) na trošak Karla V. (1519—22). On je sam poginuo na Filipinima; ipak je jedna od tri njegove lađe sretno prispjela u Evropu.

Da nije došlo do krvoprolića radi otkrivenih zemalja, spriječio je papa Alexandar VI. svojom presudom (1493), kojom je odredio granicu između španjolskih i portugiskih posjeda.

Španjolci su zavladali svim otkrivenim zemljama u Americi osim Brazilije. Mnogi se onamo selili iz požude za obogaćivanjem. Stoga su urođenike silili na teški rad. U tu su svrhu također stali uvažati **Crnce** iz Afrike, pa su ih na milijune kupovali i prodavali (od 16. do 19. vj). Crkva se uvijek najbrižnije zauzimala za ove nesretne robove i štitila ih proti okrutnome izrabljivanju. Neumrle zasluge stekoše za njih biskup Las Cazas († 1566.) i Isusovac Petar Klaver († 1652).

Otkrića urodiše najzamašnijim posljedicama: 1. seljenjem nebrojenog svijeta u nove zemlje; 2. procvatom Španije i zapadnih naroda; 3. ljudi su dobili polet za stvaranje velikih djela u svim područjima znanja i umijeća; 3. Kat. Crkva je obilno nadoknadila ono, što je u Evropi izgubila, osim toga pronijela blago svijetlo vjere i kreposti među mnogobrojne divlje narode; 5. Evropa je zagospodarila svijetom i dobila brojne nove predmete za život i trgovinu: krumpir, duhan, kinin (ovaj su pronašli Isusovci) i druge; 6. poradi golemog obogaćivanja vladaju odsada javnim životom više bogataši nego li plemići po krvi.

Raspadanje Srednje Evrope.

27. Njemačka pod raznim dinastijama.

Iza cara Rudolfa I. izaberu njemački knezovi kraljem Adolfa Nasovskog (1292—98). Ovaj je radio tek za ojačanje svoje porodice; stoga je pritisnuo zemlju i Crkvu. Napokon pogine u boju s novoizabranim carem **Albrehtom Austrijskim** (1298—1308).

Albreht bijaše mudar političar te je znao u zemlji provesti red i pokoriti suparnike. S početka je bio proti Bonifaciju VIII; ali je kasnije držao s njime protiv Filipa IV. francuskog. Car pogine od sinovca Ivana (Ivan parricida — ubojica rođaka) i drugih zavjerenika. Naslijedi ga **Henrik VII. Luxemburgovac** (1308—13.) Ovaj izobraženi i velikodušni muž nastoji oko mira. Pozvan od Gibelina (carska stranka) siđe u Italiju da obnovi rimsko carstvo. Ovdje je zadobio lombardsku, a u Rimu carsku krunu. Ali se morao mnogo boriti s talijanskim protivnicima, pa je za te borbe i umro. Nijemci izaberu dva protukralja:

Ljudevita Bavarca (1314—47.) i **Fridrika Lijepog** Austrijskog (1314—30); posljedica toga bijaše strašan građanski rat.

Postanak Švajcarske.

Vojvoda **Leopold Habsburški** nastrada od 3 švajcarske općine kod Morgartena (1315). Ove su već prije (1291.) sklopile vječni savez i postale neposredno ovisne o kralju (Uri, Švic, Untervalden, 1297). Savezu se pridružili još neki gradovi. Novim pobjedama nad Habsburgovcima (1386. i 388.) osiguraju one svoju nezavisnost. Tako je osnovana slobodna **Švajcarska.** To je potvrdio car Maximilijan (1499); a druge države u Vestfalskom miru (1648).

Papa **Ivan** XXII. puno se trsi oko izmirenja spomenutih protukraljeva. Ljudevit, kako je bio nestalna značaja, dođe u sukob s papom. Ovaj ga radi zlodjela izopći i skine. Ljudevit je morao u ovom sukobu popustiti. Njemački knezovi odluče, da odsada bude onaj kralj, koga izabere većina knezova, bez obzira na papinu potvrdu (1338). Ljudevit je sa svojim opakim savjetnicima Crkvi zadao puno jada; dapače je postavio jednoga nazovi papu Nikolu.

Napokon knezovi napuste Ljudevita, koji nastrada u lovu, a kraljem izaberu **Karla IV.** (1346—78), sina češkoga kralja Ivana. To su oni učinili uz privolu pape, s kojim je novi kralj živio u najljepšem sporazumu. Karlo bješe neobično naobražen, govorio je više jezika i pisao važna djela. G. 1356. uredi **Zlatnom bulom** izbor njemačkoga kralja. Ovoga bira većinom glasova 7 knezova (4 svjetovna i 3 duhovna — nadbiskupi Mainza, Kölna i Triera). Karlo dva puta siđe u Rim, gdje ga je papa okrunio rimskim carem (1355). Svome rodu priskrbi razne zemlje. Budući vladar mudar i štedljiv puno je toga izveo za napredak svoje države, za trgovinu, znanosti itd. (Gledaj gore kod Češke!)

Od slavnog oca prijestolje je baštinio neslavni sin **Većeslav** (1378— 1400.), za koga se razbuktiše u Njemačkoj mnogi neredi i ratovi; sam se trudio oko mira. Švajcari poraze Leopolda Austrijskoga kod Sempaha (1386). Konačno knezovi skinuše Većeslava radi njegove nesposobnosti, budući da se izrodio u pijanicu i okrutnog tiranina.

Rupreht Falački (1400—10) hrabar je i dobar vladar; stoji vjerno uz zakonitog papu; ali bijaše odveć nemoćan naprama mnogim protivnicima.

Sigismund (1410—37.) iznajprije vojuje za brata Većeslava i druge suparnike, te je Njemačka tada imala 3 kralja. Sigismund je bio radin i vješt političar, no nepostojan, rastrošan i lakouman. Ipak se nemalo žrtvovao, e bi povratio državi i Crkvi žuđeni mir; nadalje gleda ojačati moć svoje kuće. Njegova križarska vojna nastrada od Turaka kod Nikopolja (1396). Znatno je zadužio Crkvu, što se mogao održati koncil u Konstancu (1415—18).

G. 1387. donijela mu ugarsko-hrvatsku krunu. Kao kralj češki vodi husitske ratove (gledaj niže!). G. 1433. okrunio ga Eugen IV. u Rimu carskom krunom. Car se sa Česima jedva izmirio, dok je u Njemačkoj još više izgubio carski ugled.

Od sada je carsko dostojanstvo prešlo trajno na Habsburgovce (1438—1806). Prvi od njih car **Albreht** II. (1438—39.) ujedno je kralj češki i ugarsko-hrvatski. Ovaj blagi i za mir radini vladar, umre na križarskoj vojni, što ju je digao na Turke.

Car **Fridrik** III. (1440—93.) dobroćudan je i miroljubiv, ali kao vladar malo sposoban; ipak brani carska prava i jača moć svoga roda. Njemačka pak država sve više propada. Radi nesloge Fridrik utanči s papom N i k o l o m V. ugovor (konkordat), uslijed čega nestade nekih opreka između pape i njemačkih knezova (1448.), a napusti nepokorni crkveni koncil u Bazelu. G. 1452. dobije Fridrik od

pape carsku krunu (zadnja krunidba u Rimu). U državi redaju se smutnje i bojevi mjesto, da bi se knezovi složili na zajedničku obranu protiv Turaka.

Vojvodina Burgundija sa Flandrijom razvila se između Njemačke i Francuske (od 14 vj.). Za Karla Smjeloga slovila je ona kao najbogatija zemlja u Evropi. Ovaj hrabri despot nastrada u boju sa Švajcarima; dapače je i glavom platio (1477). Njegova kći-baštinica Marija uda se za Maksimilijana, sina cara Fridrika III. Maksimilijan je po ugovorima sa Ugrima i Hrvatima imao također naslijediti njihovo kraljevstvo.

(Gradski savez — Hanza. Postanak Švajcarske, gledaj gore s. 86.)

28. Pape u Avinjonu (1307—1377.)

Politički ugled papa slabi.

Bonifaciju VIII. nije uspjelo skloniti Filipa Lijepoga, da prestane gaziti prava Crkve i naroda; dapače je ovaj silnik učinio pape donekle ovisnim o francuskim kraljevima. Papa **Klement** V. (1305—1314.) i njegovi nasljednici prenijeli su svoje sjedište u Avinjon. To je urodilo lošim posljedicama; jer je izgledalo, da su pape u upravi Crkve ovisni od francuske vlade. Ipak su ovi pape živjeli uzorno i mnogo toga izveli za opće dobro kršćanstva, mir među narodima i raširenje vjere Isusove u Africi i Aziji.

U Rimu i Italiji zaredali su u to vrijeme veliki neredi. Smutljivac Nikola Rienzi proglasi Rim republikom (1347). — G. 1348 harala je Evropom užasna kuga. U toj sveopćoj nevolji zasjala je ljubav katoličke Crkve i pape Klementa VI., koji prinose nadčovječne žrtve, kako bi olakšali stradanja nebrojenih patnika. Sveti papa Urban V. vrati se u grad sv. Petra (1367); ali samo na kratko. Trajno je to učinio odlični papa **Grgur** XI. (1377.), sklonjen od divne (radi mirovnoga upliva, što ga je djelima i spisima na svijet vršila) svetice Katarine Sienske († 1380).

Nakon smrti **Grgura** XI. (1378.) nastade najopasnije doba u nutarnjoj — 1900 godišnjoj povijesti kat. Crkve, jer su kroz 40 godina (1378—1417.) protiv zakonitoga pape u Rimu francuski kardinali birali protupapu. Kasnije postave još jednoga protupapu (1409). Ali opći crkveni sabor u Konstancu (1414—18.) svrgne 2 protupape, a zakoniti **Grgur** XII. sam se odreče. Koncil imenuje **Martina** V. (1417—31).

»Dok bi svaka svjetska država propala u takvoj krizi, tako je bila divna organizacija duhovnog kraljevstva i tako nerazoriva ustanova papinstva, da je ovaj najdublji od svih razdora samo dokazao nepobjedivost kat. Crkve«, veli protestant Gregorovius.

Sabor u **Konstancu** bijaše veličanstven; na njemu se je sabralo 18000 duhovnika (sa poslužbom); a u gradu do 100.000 ljudi. Novi nasljednik sv. Petra učeni i plemeniti Martin V. vrati papinstvu stari sjaj, uspostavi crkvenu državu i obnovi Rim.

Za vrijeme zapadnoga raskola stradao je ugled papa na veliku nesreću narodâ, među kojima nestaje kršćanske ljubavi, a raste mržnja (nacionalizam) na štetu vjere i općega mira. U Crkvi preotmu mah mnoga zla. Stoga su plemeniti duhovi nastojali Crkvu preporoditi u glavi i udovima — reformatio in capite et in membris.

Neki su počeli u to doba širiti nauku, da je crkveni sabor nad papom. Kako je ona nekršćanska, dokazao je crkveni sabor u Bazelu, koji nije mogao ništa čestita izvesti, pošto jedan dio sabora ustade protiv pape. Istom, kada ga je **Eugen** IV. (1431—47.) prenio u Firencu, postigao je sabor velikim žrtvama plemenitoga pape, da se Grci i gotovo cijeli kršćanski Istok sjedinio s kat. Crkvom, priznavši nasljedni-

ke sv. Petra svojom duhovnom glavom, kako je to ispovijedalo sve kršćanstvo za prvih 9 vjekova. Ali neki Grci šireći mržnju na kat. Zapad strašnim klevetama unište veliko djelo jedinstva.

Ivan Viklif († 1384.) učeni, no oholi engleski svećenik, podiže se proti Crkvi i državi naučavajući razne krive nauke: da čovjek nema slobodne volje, da se ne treba pokoravati niti svjetskome vladaru, ako je ovaj u smrtnome grijehu itd. Za njim se poveo češki svećenik **Ivan Hus.** Sabor u Konstancu osudi oba krivovjerca. Husa spali državna vlast, jer se nije htio pokoriti. To se nije dogodilo privolom pape. Hus je istina bio stroga života, ali ohol i silno tvrdoglav. Svojom naukom, iz koje slijedi komunizam, propast države i Crkve, nanio je češkome narodu nebrojena zla. Ta njome je prouzročio mnoge nerede i građanske ratove, od kojih je češki narod strahovito trpio.

Hus je ipak stjecao sve više pristaša, koji su kao i on najvećom drskošću udarali na papu i kat. Crkvu. Proti ovoj stanu husite zahtijevati sv. Pričest pod obadvije prilike; a za dokaz svoje vjere poput Vandala ubijati katolike, paliti, rušiti kat. crkve i samostane. Tako oni izazovu grozne husitske ratove, koje je vodio car Sigismund (1419—36). Husiti počinjahu neopisive grozote na katolicima, a oni im vraćahu milo za drago. Kako je ta nauka zaprijetila Crkvi i državi, pape i car Sigismund dizahu na husite križarske vojne (5 puta, 1419—36). Ali husitski vojvode Žiška, Prokop Veliki i Prokop Mali redom ih razbiju.

Crkva je husite predobila istom onda, kada je buknuo razdor između ljutih taborićana i pomirljivih kaležnjaka; ovi sklopiše s Crkvom mir u praškim ili bazelskim kompaktatima (1433). Iza toga budu taborićani svladani. Crkva je husite velikom strpljivošću dovela do konačnog mira g. 1485; premda su ga oni koji put prekršili. Jedan njihov dio, češka ili moravska braća, prime kasnije kalvinovo krivovjerje. Češka je u tim ratovima prekomjerno stradala, ali ne samo ona nego i susjedne zemlje, i to najviše od fanatičnih taborićana.

Kultura, društvo, život, umjetnost u 14—15. vj. gledaj gore, s 65 sl.

29. Izumi Srednjeg vijeka.

U srednjem vijeku obreli su mnogobrojne izume gotovo sami svećenici (redovnici): algebru i trigonometriju, usavršili decimalni račun, unaprijedili su raznovrsne zanate i umijeća: rudastvo i staklarstvo, graditeljstvo, mjerništvo i kemiju. Pronašli su papir i dalekozor, barut, satove i zvona, rezbarstvo u drvu i mjedi, zatim čelik, pločasto staklo i nedostiživo slikanje na staklu, pilu i tiskarstvo.

U 7—8 vj. čudovište je znanja i u matematici engleski monah sv. Beda, a biskup Vergilije uči, da je zemlja okrugla. Crkovnjaci Gvido (oko 1050.) sastavi skalu i pravila za glazbu, a Djoja otkrije magnet i iglu sjevernjaču, Spina očale. Sv. Albert Vel. († 1280.) pokazao je veleum ne samo u bogoslovlju i mudroslovlju, nego i u poznavanju prirode, otkrio cink, arzenik i mnogo drugo te postavio temelj modernim prirodnim znanostima, koje je prvi znanstveno obradio. Slične zasluge prirodne znanosti duguju Rogeru Bakonu, Franjevcu († 1292). Nikola Kuza, kardinal († 1464.) u 15. vj. dokazuje, da se zemlja okreće. Kanonik Nikola Kopernik († 1534) udari temelj cijeloj novoj astronomiji utvrdivši, kako nije zemlja nego sunce središte, oko kojega zemlja i planeti putuju. Svoje slavno djelo, što o tome radi, posvetio je papi Pavlu III.

NOVI VIJEK (OD G. 1492. NAPRIJED).

Novi vijek počinje od polovine 15. stoljeća (ili od g. 1492). Stvorili su ga razni veliki događaji. Glavni su oci: 1.) Otkriće Novoga svijeta. 2.) Humanizam i renesansa. 3.) Iznašašće štampe. 4.) Novi razvitak država i staleža. 5.) Postanak novih vjera.

Prvi dio od 1492. do Vestfalskoga mira (1648).
Drugi dio od 1648. do francuske revolucije (1789).
Treći dio najnovije doba iza francuske revolucije.

I. PERIODA (1492—1648.)

1. Renesansa i Humanizam.

Renesansa (renascor — preporoditi se) zove se preporod starogrčkog i rimskoga znanja i umijeća. Renesansa rodila se u Italiji, a traje od 14—16. vijeka. **Humanizam** je preporod grčko-rimske književnosti. Humanizam i renesansa podijeliše se u dvije struje: 1.) U poganskom, koja je nasljedovala ne samo lijepu staru knjigu i umijeće nego cijeli pokvareni javni i privatni život pogana te ništila kršćansku vjeru i krepost. 2.) Kršćanska je preuzela od starih samo ono, što je u knjizi i umijeću plemenito i time se služila, da slavi objavljenu vjeru i kreposti.

Pogansku iskvarenost slavili su glava humanista Ivan Boccaccio (Bokaćo († 1375.), Lorenco Valla († 1457). Ovome nije bilo u pisanju stalo do istine nego je najvećim bijesom udarao na kršć. kreposti i pape kao da su oni izvor sviju zala za Italiju. Nikola Macchiaveli († 1527.) (Makiaveli) učio je, da knezovi smiju gaziti svaku krepost i pravdu, ako je to korisno za unapređenje njihove vlasti. Franjo

Petrarca († 1374.), otac humanizma i veliki pjesnik, nije se posve otuđio od Crkve, s kojom se pomirili i Bokaćo, Makiaveli i mnogi drugi humaniste.

Crkva je, kako vazda tako i ovo vrijeme, mnogo cijenila i služila se lijepim tečevinama Grka i Rimljana u znanostima i umjetnostima. Ona ih je dapače sačuvala od propasti za seobe naroda. Mnogi su pape, biskupi i svećenici i u novije doba puno radili za njihov procvat. Najzaslužniji su od tih Grk i kardinal Bessarion († 1472.), koji je stekao veliko ime svojim radom za uniju Istoka s Rimom; zatim pape Eugen IV. (1431—47.), Nikola V. (1447—1455.) osnivač Vatikanske biblioteke, najdragocjenije na svijetu, Pije II., (1458—64) i Leo X. (1513—21). Ovaj je velikim žrtvama za humanizam sve ostale nadvisio. Poganstvu odani humaniste bjehu prekomjerno požudni za novcem i častima; a pape su ih time obilno zasićivali.

I narodna je knjiga u **Italiji** bujno cvala. Ariosto († 1533.) ispjeva klasični epos »Bijesni Roland«, koji nije bez poganskih mana. Još je znamenitiji epos »Oslobođeni Jeruzalem« stvorio Torkvato Tasso († 1595). Ovo je djelo čistog kršćanskog karaktera. Naročito Španjolci pokazaše, kako se dade spojiti ljubav klasičnoj ljepoti sa kršćanskom vjerom i krepostima. Najznatniji njihov humanista jest Luis Vives († 1540).

U **Francusku** je prešao humanizam iz Italije, pa je ne malo uticao na francusku knjigu; čuveni su pjesnik Marot († 1544.) i pisac Rabelais († 1553).

U **Njemačkoj** je širio ovaj pokret Enea Silvio Piccolomini (Pije II.), jedan od najučenijih ljudi svoje dobe († 1464.) Glasovit je odgojitelj Jakov Vimfeling († 1528.) i opat Ivan Trithemius († 1516.), nadalje brojni redovnici-svećenici kao vanredno učeni Dr. Ivan Eck († 1543.) i Ivan Reuchlin. Ovi i mnogi drugi učeni muževi spojili su krepostan život i crkvenu

znanost sa novom znanošću. Veoma je bio slavljen Erazmo Rotterdamski († 1536.) radi golemoga znanja, dok je uistinu bio tašt, častohlepan i podla karaktera; pa je, mjesto da sam sebe popravi, udarao na svećenstvo i klevetao Crkvu. Sam je pobjegao iz samostana, zlo živio i poganski pisao. Moralna propalica Ulrih Hutten i drugi mlađi humaniste žestoko su napadali na najsvetija dobra kršćanstva: Crkvu, svećenstvo, redovništvo i druge svetinje, napose u »Pismima neslavnih muževa«.

Dok su zastupnici poganske renesanse i humanizma uvelike širili nećudorednost i spremali bezvjerstvo, dotle su kat. muževi činili, prema nauci kršćanske vjere, neizrecivo puno dobra — u Italiji djeluju u 15. vj. 15 velikih svetaca-apostola iz reda Franjevaca, koji svijet oduševljuju za vječna dobra; isto toliko Dominikanaca, zatim mnogobrojni kat. redovi muški i ženski, dobrotvorna društva itd.; osim toga nepregledne tisuće remek-djela umijeća: crkve, slike, kipovi, dobrotvorni zavodi itd., što ih je u to vrijeme samo Italija porodila, svjedoče o živoj vjeri i visokom napretku naroda u prosvjeti.

Renesansa u Juž. Slavena. Hrvati su za prosvjetno djelovanje dobivali mnogo pobuda od kat. braće iz Italije; ta imali su svoje visoke škole u Loretu, Bolonji i Rimu, te su inače mnogi onamo polazili na nauke; tako su puno radili za prosvjetu i umjetnost u domovini. U tome se natjecalo svećenstvo sa svojim školama: Pavlini, Franjevci, Dominikanci i Isusovci. Neumrla djela ostaviše pjesnik Ivan Česmički († 1472.), Antun Vramec i Aleksander Kumulović D. I. (u 16. vijeku). Julije Glović († 1578), nedostiživi sitnoslikar, stvorio je u Rimu pod zaštitom papa upravo nebrojena djela. Na istome se polju odlikovali Andrija Medulić († 1582) i Ivan Dalmatin vajar (oko 1500), zatim brojni drugi književnici i umjetnici, prije svega iz grada Dubrovnika (gledaj povjest literature).

Renesansa u umjetnosti porodila se u Italiji, odakle napreduje od 14—16. vijeka po ostalim zemljama kat. Evrope. Njezin je početnik Giotto, (Đoto), slikar krasnih Madona († 1337). Ghiberti († 1455.) umjetnik »rajskih brončanih vrata« na krstionici u Firenci i Brunelleschi († 1446.), stvoritelj divne kupole stolne Crkve u istome gradu. Kat. Italija podala je svijetu u toj periodi na stotine velikih slikara, kipara i graditelja.

Sva ova umijeća u sebi sjedinjuju Michelangelo Buonarotti († 1564.), koji je stvorio kupolu sv. Petra — 100 m. nad zemlju podignutu, kip: žalosna Gospa (Piétà), kip Mojsijev, velebne slikarije itd. u Sikstinskoj kapeli, u papinskim dvorima u Vatikanu. Zatim sveopći genij Leonardo da Vinci (Vinći) († 1520), slikar nedostižive Isusove »Zadnje Večere« i Rafael Santi († 1520.), »kralj slikara«, i mnogobrojnih (Madona).

Nenatkriljiv je u ljupkom prikazivanju svetaca Fra Angeliko da Fiesole († 1455). Tizian veliki je predstavnik slikarske škole u Mlecima († 1576), čije je veličanstveno djelo »Assunta« (Uznesenje Marijino). U Nizozemskoj ostaviše potomstvu slavu u slikarstvu braća Van Eyck (15. vj.). U Njemačkoj pak Albreht Dürer († 1528). U Francuskoj izrađuje kipove Ivan Goujon († 1567.) i Pilon († 1590), a građevine Delorme († 1570).

Graditeljstvo je postiglo vrhunac u najvelebnijem djelu svih vremena — crkvi sv. Petra, izvedenom nad svečevim grobom u Rimu (1506—626.), što ju započeo Julije II., veliki promicatelj renesanse, a gradili ju genijalni majstori Bramante, Rafael, Mikelangelo, Maderna i mnogi drugi.

Na Španjolsku i Portugalsku djeluje ovaj pokret od 16. vj. i miješa se sa gotskim i arapskim stilom. Značajka mu je veliko bogatstvo ukrasa. Na Englesku utječe talijanska rene-

sansa krajem 16. vj., no u manjoj mjeri. Katolički su Poljaci poradi mnogih veza sa Italijom živo učestvovali u novom napretku. Zlatno doba stvoriše ondje veliki pjesnici Nikola Rej i kanonik Ivan Kochanovski († 1598); zatim njihov najveći govornik i pisac Isusovac Petar Skarga († 1612.), uzato muž sveta života i veliki apostol unije s pravoslavnima. Njihov je velikan Nikola Kopernik, kanonik. U Poljskoj cvalo također graditeljstvo (kraljevski dvor i kapela u Krakovu) i kiparstvo — stolna crkva ondje.

Procvat **nauka.** U doba renesanse znatno unapređuju liječništvo, otkriju optok krvi i anatomiju (Servet i Paracelsus u 16. vj.); isto tako astronomiju. Behaim napravi prvi globus (1492). Kanonik Nikola Kopernik († 1543.) dokazavši, da sunce miruje, a planeti oko njega putuju, postavi temelj modernoj astronomiji. Nove zakone o zvjezdama pronađoše Tycho Brahe i Ivan Kepler († 1630).

Papa Grgur XIII. († 1585.) dade ispraviti Julijev kalendar time, da su preskočili 10 dana (g. 1582.). Za ovo veoma važno djelo trebalo mu je svladati velike poteškoće, te ga po njemu zovemo Gregorijanski kalendar. Dalekozor i sitnozor našao je Nizozemac Jansen († 1590). Nadalje usavršene su matematične znanosti. Zakone prirode otkrivao je u Italiji Galileo Galilei († 1642. u miru s Crkvom). On je bio osuđen od crkvene vlasti, jer se dao na područje vjere, mjesto da istražuje sigurne dokaze za kretanje zemlje oko sunca; oni naime, što ih je našao, nisu baš sigurni. Gerhard Kremer napravio je prvu geografsku kartu i globus († 1594.), a Ortelius prvi geografski atlas († 1598). Redovnik Poncije našao je način za liječenje gluhonijemih. Isusovac Scheiner D. I. († 1650.) otkriva helioskop, sunčane pjege i druge obrete, a matematičar Cysat D. I. († 1657.) maglicu u Orionu. Atanazije Kircher D. I., veleumni pisac o matematičnim, jezičnim i prirodnim znanostima i osnovatelj znamenitog muzeja u Rimu († 1680.), nalazi skioptikon i druge izume. Grimaldi D. I., († 1663.) pronađe difrakciju svjetlosti, mjesečeve pjege, postavi temelj nauci o svjetlosti. Lama prvi uči slijepce čitati. Sva četvorica pripadaju istome redu Isusovaca (S. J.).

Pjesništvo izvan Italije doživjelo je »zlatno doba« u Španjolskoj. Ovdje stvoriše do 30000 drama, više nego svi narodi skupa, te su u tome postali učiteljima ostalom svijetu. Kao najplodniji slovi dramatičar Lope de Vega sa 1500 drama i 21,300.000 stihova (počeo je pjevati već u 5. godini). On je najveći pisac veselih igara (komedija), zanosno pjeva o Euharistiji. Umro je kao ponizni svećenik (1635). Calderon de la Barca ide među prve tragičare svijeta. I on pjeva zanosne komade o vjeri, koja ga diže nad samog Šekspira. Ostavio je do 185 drama: od tih 73 Tijelovske igre. Glavno mu je djelo »Postojani princ«, što radi o stradanju junaka radi vjere. Calderon je umro g. 1681. kao čedni redovnik.

Najveći je pisac romana Mihovil Cervantes. Njegov »Don Kwihote« (Kihot) izliječi španjolski narod od ludovanja za viteškim romanima. Ovaj plemeniti muž pisao je još mnogo sličnih djela († 1616). Mnogi su sastavili povijest Španije. U tim se djelima očituje ljubav kat. vjeri i domovini kao ni u jednoga drugoga naroda. Čuven je Mendoza († 1575). Isusovac Mariana († 1623) piše klasičnu »Povijest Španjolske«; slično Zurita († 1580) i brojni drugi muževi. Daroviti Španjolci ponosno pokazuju također na mnoštvo neobično plodnih pjesnika. Takav je veliki lirik Kvevede († 1645.) sa 48.000 štampanih stranica, što iznosi tek 1/20 njegovih djela, može se porediti samo sa Lopeom. Osim toga je

Španija dala vanredan broj velikih genija u bogoslovlju, mudroslovlju, crkvenom pravu, ascezi i drugim znanostima.

Isusovci Franjo Suarez († 1617.) jedan od najvećih duhova u povijesti — njegove knjige iznose 26 velikih svezaka, i De Lugo ostaviše klasična djela o općem pravu. Španjolci su nadalje uvelike gojili umjetnost kiparstvo i slikarstvo. Najveći im slikari bijahu Velaskvez († 1660.) i Murillo, slikar krasnih svetaca (Imacculata), stvorio je vrlo mnogo († 1682). Filip II. sagradi Escurial, koji ide u red najvelebnijih građevina svijeta. To je ujedno samostan, crkva, muzej, knjižnica itd. Sva ta prebogata španjolska umjetnost i književnost veliča kat. Crkvu i njezine svetinje — kao što i jest djelo njezinih sinova.

2. Reformacija (vjerska revolucija).

Tako zovu vjerski pokret u 16. vj., koji je otrgao od kat. Crkve velik dio Evrope. Tome pokretu dadoše ime reformacija t. j. obnova, jer su njezini početnici tobože htjeli, da Crkvi povrate prvotnu čistoću. U istinu bijahu začetnici vjerske bune ljudi po vjeri i ćudoređu najmanje sposobni, da kršćanstvo preporode. Uzroci otpadu od kat. Crkve bili su ovi: 1) Pao je ugled papinstvu. 2) Manjak znanja i razne mane u jednome dijelu svećenstva. 3) Zlokobno nastojanje humanista da bi obnovili poganstvo, a uništili kršćansku vjeru i ćudoređe. 4) Bunu protiv Crkve širili su knezovi i javne vlasti silom i varkom, ta po njoj su postajali gospodari duša svojih podanika i došli do bogatih crkvenih posjeda, koji su već odprije došli u ruke nesposobnih pastira (biskupa, opata). 5) Reformacija je laskala strastima ljudi. Crkvu su pak mogli reformirati samo zakoniti poglavari.

T. zv. **reformacija u Njemačkoj.** Glavni je početnik Martin Luther (1483—546). Najprije redovnik Augustinac, oholi i u duši razrovani propovjednik, ustane tobože proti zloporabi oprosta: ali u istinu on udara, do smrti prostački grdeći, na mnoge istine kat. Crkve, u prvom redu na njezinu glavu — papu, na celibat svećenika, sakramente itd. Toga radi Leo X. izopći nepokornog buntovnika (1520).

Luter je učio, da ne treba za spasenje dobrih djela: dapače ih čovjek ne može činiti, jer da je po grijehu posve pokvaren; nego dosta je, neka tvrdo vjeruje i bit će spasen; nadalje, da je vjera sadržana samo u sv. Pismu, a svatko je smije tumačiti, kako hoće.

Ova je nauka morala uroditi velikom iskvarenošću i pomalo bezvjerstvom — ta po njoj ne treba, dapače nije moguće ukrotiti živinske nagone u čovjeku, a najnesposobniji tumači Kristovu nauku, kako mu se svidi; konačno je iz nje slijedio prevrat na svim područjima ljudskog života: u filozofiji i društvenom poretku, nadalje nebrojene bune proti svakoj državnoj i vjerskoj vlasti, što nam pokazuje povijest već četiri stoljeća.

Car **Karlo V.** udari Lutera državnim progonom na saboru u Vormsu (1521.) ali ovaj, pomagan od knezova, širio je svoju nauku naročito iskrivljujući sv. Pismo. Njegovo propovijedanje o krivoj neobuzdanoj slobodi uzrokova staleški rat. Ustanu seljaci, silno huškani od Lutera i njegovih drugova, na Crkvu i stanu užasno harati, paliti i obeščašćivati kat. svetinje. Svladani od knezova bude ih poubijano preko 150.000, a 50.000 ih pobježe izvan domovine. Nato Luter, sam uzrok tolikih zala, da sebe opere, posebnim spisom draži knezove, neka ubijaju seljake »kao pse«. K tome mnogi duhovni knezovi, upravitelji crkvenih dobara, po ovoj nauci prisvoje sebi

crkvene kneževine. Tako Albert od Brandeburga Prusiju (1525). Drugi fanatici poruše nebrojene samostane, slike i kipove svetaca itd.

Pape i mnogi biskupi sve učine ne bili neizmjerno nesretnoj Njemačkoj povratili mir. Ali neki knezovi uglave međusobni savez, da će silom braniti Crkvi oteta imanja i svoju tiraniju (cezaropapizam) u novoj vjeri (Liga u Šmalkaldenu 1535). Novotari sami uzeše ime buntovnika = protestanti, a svoju vjeroispovijest iznesu na saboru u Augsburgu (1530).

Protestantski knezovi dignu bunu radi niskih interesa, ne samo protiv kat. Crkve, nego zametnu rat protiv svome caru prolivajući bratsku krv; oni dapače kao veleizdajnici traže pomoć od francuskih vladara, dok su u isto vrijeme Turci kršćanskim narodima zadavali neiskazane jade. Karlo V. porazi i zarobi glave buntovnika Fridrika Saskoga i Filipa Hesenskoga (1547); no cara izdade njegov saveznik protestant i lopov Mavro Saski, koji pomoću Henrika II. francuskoga pritisne svoga gospodara.

Borba se dokrajčila mirom u **Augsburgu** (1555). Tu protestanti dobiju slobodu; ali tako, da ne smiju otimati ona crkvena dobra, čiji upravitelji prijeđu na protestantizam (crkveni pridržaj — reservatum Ecclesiasticum). Po istome miru knezovi mogu prisiliti svoje podanike, da prime vjeru svoga gospodara (cuius regio, illius religio). To je dakako nekršćansko načelo. Tako je nova buntovna vjera razdijelila Nijemce na dva neprijateljska tabora, koja se među sobom gložila. Uslijed toga oni izgube prvenstvo u Evropi, što su ga imali u sred. vj.

Dok su u isto doba kat. narodi stvarali nebrojena djela na području knjige, umjetnosti i kršćanske ljubavi, protestantski Nijemci nisu gotovo ništa od toga izveli nego su bezbrojna uništili.

Tako zv. **reformaciju u Engleskoj** proveo je silom kralj **Henrik VIII.** (1509—47). Služio mu je u tome ropski parlamenat. Kralj zaluđen strašću za dvorkinjom Anom Boleyn, odbaci zakonitu ženu Katarinu. Papa je kao uvjek neustrašivo branio pogaženu nevinost i svetost ženidbe, pa nije ni pod koju cijenu htio razriješiti Henrikov brak. Luter se sam oženio i dopuštao mnogoženstvo. Zato se Henrik proglasi glavom crkve u Engleskoj (1534); što više pod smrtnu kaznu tražio je, da ga takovim imaju svi priznavati.

Ovaj veliki tiranin i krvolok — stvoritelj engleske vjere — uze šest žena; od tih dvije pogubi, a dvije potjera. Slično je postupao i sa podanicima, najgore pak sa katolicima, koje proglasi veleizdajicama. Veli se, da je pod njegovom strahovladom oko 72.000 ljudi osuđeno na smrt: među tima biskup F i š e r i kancelar učeni i veoma zaslužni Toma Morus: oba sveta muža i još 19 biskupa, 12 vojvoda itd. Henrik ukine preko 1.000 samostana, imutak im potratiše, a siromasi, kojima su samostani bili preko 9. stoljeća najveći dobročinitelji, učitelji i tješitelji, silno se umnožiše. U kat. dogme nije dirao.

Za malodobnoga kralja **Eduarda VI.** (1547—53.) mnogi navije170štaju u Engleskoj nove razorne vjere. Ona se još više udalji od kat. Crkve. Parlamenat dade popisati nove dogme u službenoj knjizi.

Marija Tudor, kći Henrika VIII. (1553—8.) uspostavi u zemlji kat. Crkvu. Novovjerci raspiruju bunu protiv plemenite kraljice; stoga ih dade oko 200 smaknuti. Zato ju protivnici prozvaše »krvavom«, a ne zovu Henrika VIII. niti njegovu kćer Elizabetu, koji su poubijali na tisuće nevinih radi vjere i kreposti!

U **Švajcarskoj** provodili su reformaciju silom građanske vlasti. Urodila je pak oskvrnjivanjem mnogih kat. svetinja i crkvi, ništenjem sv. slika itd., a narod je podivljao u vjeri i ćudoređu. Glavni je pokretač nove vjere nećudoredni i otpali kat. svećenik **Zvingli.** On ne pozna grijeha ni kajanja.

U Genevi je urodila nova vjera anarhijom i iskvarenošću. Ovdje je **Kalvin**, čovjek vrlo okrutan, uredio svoju crkvu, u kojoj je gospodario kao pravi tiranin. Njegova kruta nauka uči, da je Bog svakoga čovjeka unaprijed, bez obzira na njegova dobra ili zla djela osudio na vječnu sreću ili nesreću.

Ova se sljedba raširila u Francuskoj, gdje su nazvani **hugenoti;** zatim u Nizozemskoj i Škotskoj, pa preko Njemačke u Ugarsku. U ovoj je zemlji velik dio naroda pristao uz tu žalosnu nauku. U **Nizozemskoj,** koja od 1477. pripada Habsburgovcima, plemstvo prihvati ovu neobuzdanu vjeru, jer je bilo pohlepno za crkvenim imanjima i veoma zaduženo; a dio naroda pristade uz nju, jer je radi prevelikog bogatstva bio ćudoredno propao.

Poradi sličnih prilika prevladao je u 16. vj. kalvinizam također u Škotskoj. Tu je bijesni Ivan Knox dražio svjetinu, te su vandalski rušili kat. crkve i ostale svetinje. U Danskoj, Švedskoj i Norveškoj uveli su Luterovu vjeru vladari, da tako ojačaju svoju moć i bogatstvo. Narod je s početka branio kat. vjeru, ali mu pomalo silom i varkom narinuše novu. U Livonskoj i Poljskoj širili su luterovštinu poznatim nečasnim sredstvima njegovi učenici (u 16. vj.). U Poljskoj nastoje kraljevi, nada sve učeni biskup Hozije spasiti kat. vjeru. Ovaj pozove Isusovce (1569), koji ondje probude vjerski život i time spasu narodu djedovske svetinje.

Protestantizam je našao mnogo pristaša u austrijskim i češkim zemljama.

3. Habsburgovci u borbi s Francuskom za Italiju (1494—559).

Car **Maksimilijan** I. (1493—519.), radi viteške hrabrosti nazvan »posljednji vitez«, učvrsti moć svoga roda i to najviše ženidbama. Tako je dobio

bogatu Nizozemsku i pravo na Milan, a za sina Filipa Španjolsku. Osim toga nemalo je podigao carski ugled. Naredbom o vječnom miru ukine pravo rata među podložnicima, državu podijeli na 10 okružja. Raspre ima rješavati carski sud. Švajcarskoj morade priznati neodvisnost. Marno je gojio znanost i umjetnost.

Otimajući se za **Italiju,** gdje je u 15. vj. bogatstvo i umijeće zamjerno procvalo, Francuzi vode s njemačkim vladarima sedam ratova (1494—559).

Italija u novom vijeku.

Francuzi zadobiju (oko g. 1510.) premoć u gornjoj Italiji. Oni s papom Julijem II. (1503—13.), carem i Španijom sklope ligu u Cambrayu (1509.) proti Mlecima i pobijede ih; ali konačno nisu imali uspjeha. Mlečani se pomire s papom, carem i Španijom, pa se zatim ujedine u ligu protiv Francuza, čija je obijest postala svima nesnosna te ih poraze u strašnoj bitci kod Novare (1513.) i drugdje.

U mnogim bojevima toga vremena najviše se isticali nepobjedivi **Švajcari;** ipak uza sve lavsko junaštvo nemogoše oni svladati premoćne Francuze kod Marignana (1515.) Ovi zadržaše gospodstvo u gornjoj Italiji. Švajcari pak ugovore s Francuzima vječni mir.

Konačno je kraljevina **Napulj** ostala pod španjolskim Habsburgovcima (do 1715). Osvojenu vojvodinu Milan morao je Franjo I. francuski ustupiti Karlu V. U prvom je ratu Franjo I. bio zarobljen (1525). Francuski kraljevi počnu u ovoj borbi, na najveću sramotu i štetu kršćanstva, sklapati savez s Turcima i pozivati ih u pomoć protiv njemačkih vladara.

4. Francuska u 16. vijeku.

Francuski kralj **Franjo I.** (1515—47.), bijaše prijatelj znanosti i umjetnosti, ali lakouman i odan po-

ganskoj politici, osvoji Milan, porazivši sjajno Švajcare kod Marignana (Marinjana), zatim sklopi s njima vječni mir (1516.), a s papom konkordat, po kome je uredio prijateljski odnošaje s Crkvom i pustio joj slobodu na području vjere. Kralj je pak dobio povlasticu da predlaže biskupe. (Gledaj gore njegove ratove s Karlom V. za Italiju s. 103.)

Protestantizam i kalvinizam u Francuskoj.

Prvi je ondje našao manje pristaša; a mnogo više Kalvin. Velik dio plemstva priključio se hugenotima; dapače i neki članovi kraljevske kuće Burbon i admiral Coligny (Kolinji). Oni se ujedine u političku stranku, koja se silom nametala htijući doći do vlade, a na katolicima počinjala nebrojena nasilja. Tako već na prvom svome sastanku u Parizu (1559.) udare na katolike smrtnu kaznu.

Kao svoje neprijatelje hugenote progone Franjo I., a još više kralj **Henrik** II. († 1559). Napetost se konačno izvrgla u vjersko-građanske ratove. Katolici su organizirali ligu: a na čelu im bila porodica Gvizi (Gizi). Kraljica Katarina Medići, majka **Karla** IX. († 1574.) vladala je po načelu poganske politike, laćajući se nepoštenih sredstava, e bi zadržala vladu u svojoj ruci.

Hugenoti su svojom bezobzirnošću dali povod, te g. 1562. bukne prvi vjerski rat; a bilo ih je do g. 1598. osam. Obje stranke počinjale su u tim borbama velike grozote, a na Francusku navalile neizrecive jade. Hugenoti zovu u pomoć Elizabetu englesku ustupivši joj grad Le Havre, a katolici Filipa II. Katarina Medići u borbi za vlast s hugenotima ishodi od Karla IX., da se njihove vođe poubijaju. (Bartolova noć 1572.) Hugenota je tom zgodom zaglavilo nekoliko tisuća, jer su katolici bili ogorčeni radi njihovih nebrojenih nedjela. Za ovo političko djelo nepravedno bacaju krivnju na katoličku vjeru.

Nevrijedni kralj **Henrik** III. (1574—89.) dade pogubiti Henrika Gviza, glavu kat. lige; ali i sam zaglavi od urotnika. Sposobni vladar **Henrik** IV. (1589—610.) bude priznat od katolika istom, kada je svečano prešao na kat. vjeru. Ukazom u Nantesu (1598.) zajamči on hugenotima slobodu vjere, dapače im dopusti držati vlastitu vojsku u nekim gradovima, isto tako škole i druge povlasti.

5. Njemačka—Španjolska.

Car **Karlo** V., vlada Njemačkom (1519—556.), Španjolskom i njezinim kolonijama od Amerike do Filipina (1516—56.) Bio je to plemenit muž, urešen krepostima i naobražen; za svoje vlade nastoji spasiti kat. vjeru u svojoj državi i u njoj ujediniti njemački narod. G. 1535. povede križarsku vojnu na gusara Hajredina, koji je iz Alžira zadavao kršćanskim zemljama neizrecive jade. Slavno ga porazi, zauze Tunis i oslobodi 20.000 kršćanskih robova. Druga vojna na Alžir (1541.) nije radi bure uspjela. G. 1556. odreče se carske krune i pođe u samostan, gdje se pripravljao na smrt († 1558.) O borbi s Franjom I. za Italiju gledaj gore, s. 103. Kao kat. vladar bio je iskreno odan vjeri i Crkvi.

Njegov sin **Filip** II. (1556—98.) naslijedio ga u Španjolskoj i Nizozemskoj. Bio je ozbiljan i vrlo radin, darežljiv i pravedan kat. knez. Pobijedi Francuze (1558.) U Nizozemskoj raspire bunu proti njegovoj vladi nezadovoljni plemići i drugi, koju su još više podjarivali bijesni kalvinski propovjednici. Ovi razdraže svjetinu, te ona u par tjedana obesčasti više stotina kat. crkvi i uništi na tisuće umjetnina i svetinja. Filip nije mogao ugušiti bune; ostadoše mu vjerne samo 7 južnih pokrajina (Belgija), a 7 sjevernih (Holandija) proglasile se neovisnima (1579.) — takvim su priznate od ostalih vladara (1648).

Dok je Belgija očuvala kat. vjeru, u Holandiji okrutno ju progone, a uvedu kruto kalvinstvo, čije se pristaše među sobom gložile. U ovoj zemlji uvelike se gojila znanost, a u svjetskoj trgovini zadobije ona prvo mjesto. Najvećom bezobzirnošću i smjelošću Holandezi gusare po svim morima i otimaju Španjolcima i Portugizima mnoge kolonije u Americi i Aziji. Pri tome se nisu žacali nikakvoga zločina. Njihovo gospodstvo na moru je potrajalo oko (1600—750.) Filip II. branio je kat. vjeru kao najveće blago svoga naroda. Zato su ga novovjerci ogorčeno klevetali.

Borbe s **Turcima** za **Ugarsku. Ferdinand** I. (1556—64.) preuzme od brata Karla V. njemačku krunu; austrijske zemlje imao je već od svoga djeda cara Maksimilijana. G. 1526. izabraše ga češkim kraljem; a g. 1527 hrvatskim i ugarskim. Sultan Sulejman II. osvoji Beograd (1521.), zatim pozvan od franc. kralja Franje I. uništi Ugarsku vojsku kod Mohača (1526). Ovdje je vladao veliki nered; plemstvo je tražilo jedino svoju korist; za nesretnu zemlju radilo je samo svećenstvo i papa Klement VII., koji joj — kao i Hrvatima — slao obilnu pomoć.

Za Ugarsku bore se od sada car Ferdinand i ugarski plemić Ivan Zapolja, koga je izabrala većina Ugra i dio Hrvata za kralja. Ovaj pozove u pomoć Sulejmana, te od njega primi kraljevstvo. Zatim sultan navali na sam Beč (1529.), no bez uspjeha.

Sulejman je 6 puta poveo vojsku preko Slavonije i Ugarske grozno pustošeći i odvodeći nebrojene ljude u okrutno ropstvo. Turci od tada (do 1683.) gospodare najvećim dijelom Ugarske, a manjim Habsburgovci. Ferdinand se mnogo trudi oko procvata kat. života i ćudoređa, što su ga novovjerci razrovali; stoga pozove Isusovce, pomogne im, te su otvorili cijeli niz visokih škola u Insbruku, Pragu, Beču, Gracu i drugdje. Ovi najviše doprinesu za obnovu vjerskog života i kršć. kreposti, k tome mnoge privedu u kat. Crkvu. Nadalje car kuša ujediniti svoje zemlje u upravi, a također promiče znanost i umjetnost.

Njegov nasljednik **Maksimilijan** II. (1564—76.), radi neurednoga života i tvrdoglavosti sklon je Luterovoj nauci, koja se još više uvriježila u njegovim zemljama. Skupio je veliku vojsku na Turke, ali nije ništa postigao; dok je naš **Nikola Zrinjski** obranom Sigeta i junačkom smrću za ime Isusovo slavom napunio svijet (1566.) Tu je izdahnuo silnik Sulejman, prije nego je osvojio malo gnijezdo Siget.

Rudolf II. (1576—612.) bavio se znanošću, umjetnošću i sakupljao učenjake na svome dvoru u Pragu; nažalost je bio slab vladar. Borba se među katolicima i protestantima zaoštrila. Ovi otmu katolicima samo u Njemačkoj iza 1555. 14 biskupija, razne samostane, a i mnoga su druga nasilja počinjali. G. 1608. slože se neki protestantski knezovi u **Uniju**, tobože za obranu vjere. Katolički knezovi stvore u tu svrhu **Ligu** (1609). — Od 1608. vlada Ugarskom i Austrijom carev brat **Matija,** za koga ojačaju protestanti, a 1612. ugrabi bratu i Češku.

6. Katolička reformacija.

(obnavljanje katoličke Crkve u 16. vj.)

Mnogi su narodi otpali od kat. Crkve. Ali su pozvani ljudi nju u isto vrijeme obnovili na svim područjima života, te je doživjela veličanstven procvat. To su — bez kraja i preko mjere oklevetani —

1.) Niz velikih papa: **Pavao** III. (1534—49.), svladavši goleme teškoće, sazva **opći sabor** u **Tridentu** (1545—63.) **Sv. Pijo V.** (1566—72.) istakao se kao veliki obnovitelj duhovnog života. **Grgur** XIII. (1572—85.) mnogo je učinio za kat. znanost, osnovao je broj-

ne škole; čuvenu univerzu Gregorianu u Rimu predao je Isusovcima, njegovo je znamenito djelo popravak svjetskog kalendara. **Siksto** V. Peretti, čiji je otac potekao iz sela Kruševice u Boci Kotorskoj, (1585—90.) bijaše genijalni vladar, on uredi vrhovnu upravu Crkve i crkvene države.

2.) Mnogi i veliki sveci, koji su svojim blagotvornim djelovanjem nebrojene prosvjetljivali i usrećivali. Ponajviše se istakli sv. Ignacije Lojolski (1491—556.), osnovatelj reda Družbe Isusove, sv. Karlo Boromejski, kardinal i revni promicatelj zaključaka Tridentinskoga sabora, sv. Filip Neri, preporoditelj Rima i najveća spisateljica svih vremena sv. Terezija Avilska, koja obnovi ženski red Karmelićana u Španjolskoj.

3.) Mnogi novi kat. redovi, muški i ženski, koji su svojim radom i osnivanjem dobrotvornih ustanova iskazivali bezbrojne blagodati ljudima u tjelesnim i duhovnim potrebama. Od tih su važniji: **Kapucini**, osnovani 1528., vrlo važni za podizanje puka u vjeri i prosvjeti. **Oratorijanci** od sv. Filipa Nerija (†1595.), sveca veseljakovića, važni su za znanost. Od sv. Vinka Paulskoga († 1660.) koji je stekao neprocjenjive zasluge za ublaživanje vremenitih nevolja francuskog naroda, potječu Lazariste i Sestre Milosrdnice. Ovih sada kod nas djeluje oko 1500 u brojnim bolnicama i školama.

Jedni se redovi bave odgojem mladeži kao Pijariste (1600.), a drugi njegom bolesnika ka Braća sv. Ivana od Boga (1540). Golemih zasluga za znanost stekoše Maurinci (francuski Benediktinci 1618.) i Mehitariste, red za Armence (1701). Naši **Trapiste** kod Banja Luke (1664.) pomažu od (1878.) na tisuće siromaha svake ruke, a na tisuće siročadi izuče kod njih razne zanate.

Razornom ništenju kršćanstva po novovjercima najjače se opire kroz 4 vijeka red **Isusovaca** — Družba Isusova (D. I.) Societas Jesu (S. I.) — koje je osnovao neprispodobivi organizator sv. **Ignacije Lojolski** (1540). On se od ostalih kat. redova najviše umnožio — sada broji 23.000 članova. Kako nosi ime Isusovo, tako je kroz sva vremena bio od protivnika najgore progonjen i klevetan radi Imena Isusova. Njegovi su članovi protegli svoje djelovanje na sva područja ljudskog života, gdje su samo mogli koristiti dušama. Naročito se posvetio gojenju znanosti te odgajao mladež u stotinama srednjih i visokih škola po cijelom svijetu.

G. 1773. imao je u Evropi oko 600 škola sa 200.000 mladeži. I protivnici daju njihovom radu najljepša priznanja. Tako veli povjesničar protestant Ranke: »Ni prije ni poslije nije svijet vidio ujedinjenu tako bogatu znanost i neumoran rad, proučavanje i djelovanje riječju, vanjski sjaj i pokoru, raširenost po svijetu i jedinstvo u duhovnom djelovanju«.

4.) **Tridentski** crkv. sabor (19 opći) s pravom se drži važnijim od svih prijašnjih sabora, jer je uz najžešće zapreke riješio najviše važnih pitanja, koja su osvijetlila kat. vjeru i obnovila cijeli vjerski život od pape do zadnjega seljaka. On je pokazao pred cijelim svijetom veliko znanje, svetost, slogu i veličanstvo kat. Crkve, koju su protivnici toliko grdili — prema mnoštvu nećudorednih neznalica, prezrenih protestantskih propovjednika, što se bez kraja bijesno grizli u vjerskim prepirkama. Ponajveća mu je zasluga, što je naredio, da se u svakoj biskupiji osnuje sjemenište, u kojem će se odgajati za narod sposobni svećenici.

Inkvizicija i indeks.

Kako su novi krivovjerci svim sredstvima varke i sile nastojali, ne bili kat. Crkvi oteli njezine članove, u prvom redu mnogobrojnim krivovjernim knji-

gama, **Pavao** III. preuredi Rimsku Inkviziciju, to jest crkveno sudište, koje će se brinuti za očuvanje kat. vjere i suzbijanje krivovjerja; uz to dade sastaviti popis knjiga (Indeks), što su rušile vjeru, kako su već imala neka sveučilišta: a ima ga svaka država. Inkviziciju je usavršio **Pavao** IV. (1555—59). Ona je puno pomogla, da se Italija sačuva od krivovjerja, a time od groznih građanskih ratova i ostalih žalosnih posljedica. Istima je plodovima urodila španjolska Inkvizicija.

7. Engleska za vlade Elizabete (1558—603).

Ova nezakonita kći Henrika VIII., okrunjena je katoličkim načinom, iza kako je položila svečanu prisegu, da će svome narodu sačuvati kat. vjeru. Ali je ona odmah zatražila, neka ju pod prisegom svi ispovjede glavom engleske crkve. Svi biskupi to odbiju; zato ih kraljica baci u doživotnu tamnicu. Slično je radila s kat. svećenicima. Proti katolicima izdade najokrutnije zakone i kazne: smrtnu kaznu udari na vršenje raznih vjerskih dužnosti; a za druge vjerske čine, kako je bila velika škrtica, zahtijeva goleme globe. Tako je broj od 2/3 katolika, što ih Engleska imala na početku njezine vlade, kasnije veoma spao. Tiranska vladarica uredi po svojim hirima englesku crkvu sa 39 članaka; u stvari je to bila mješavina katoličke i kalvinske vjere.

Marija Stuart, kraljica Škotske, bijaše zapravo zakonita baštinica engleske krune, a ne Elizabeta. Protjerana iz domovine od kalvinske stranke, uteče se Marija Jelisaveti, svojoj rođakinja. Ali je ova zadrži u tamnici 19 godina, zatim ju dade pogubiti licemjerno hineći gorku žalost radi toga. Plemenita i kreposna kraljica umre kao svijesna mučenica kat. vjere.

Kako je Elizabeta s drugim engleskim gusarima ništila španjolske lađe, razbojnički plijeneći robu i pomagala bunu u Nizozemskoj i druge španjolske protivnike, digne Filip II. (1588.) na nju nepobjedivu armadu (135 lađa); no ona bude uništena od bure.

Inače je Jelisaveta podigla moć političku i materijalno bogatstvo Engleske, dok je vjera i svaka krepost grozno propadala! Na njezinu je pak dvoru vladala velika pokvarenost, a na duši ove okrutnice leži krv do 3.000 nevinih katolika: 1.200 dade ih pogubiti do god. 1588; iza toga je još više bješnjela protiv engleskih katolika. Sve to bezprimjernom okrutnošću; a još je nesmiljenije progonila katolike-Irce. Umrla je u tužnoj zdvojnosti (1603).

8. Austrija.

Nasljednik cara Matije **Ferdinand II.** (1619—37.), odgojen od Isusovaca i vrlo krepostan, upravlja uzorno kao katolički knez i pravi otac svojih podanika. Za njega bukne 30 godišnji rat (1618—48).

Povod su mu bila vjerska trvenja; ali glavni su uzroci nebrojena nasilja, što ih već cijelo stoljeće počinjaju protestanti raznih sljedbi na osobama i imanjima kat. Crkve. Katolici su bili već tisuću godina u posjedu svojih prava, pa su zacijelo imali pravo da se brane; osim toga protestantski knezovi traže pomoć u njemačkih neprijatelja (Francuza, Šveda i Danaca), protiv zakonitog vladara i protiv jednokrvne braće.

30. godišnji rat (1618—48).

Bliži je povod ratu bio, što je car dao zatvoriti dvije crkve, koje su češki protestanti protuzakonito

sagradili na crkvenim dobrima. Radi toga oni se pobune proti Ferdinandu II. i proglase Fridrika Falačkoga kraljem. Ovoga kat. vojska do nogu potuče na Bijeloj Gori kod Praga (1620.) Protestantima dođe u pomoć danski kralj Kristian; no posvuda ga poraze slavni general Tilly, vrlo krepostan muž, i Vallenstein. Nato car zatraži, neka protestanti vrate sva crkv. imanja i zgrade, što su ih katolicima oteli iza godine 1555. (restitucioni edikt).

Nasilnicima priskoči u pomoć švedski kralj **Gustav Adolf,** koji bješe željan osvajanja. On nakon nekih pobjeda pogine u bitci kod Lützena (1632.). Protivnike careve najviše je pomagala Francuska. Častohlepni Vallenstein traži veze s neprijateljima; zato bude umoren. Tilly, već prije poražen od Gustava na Lehu, umre od rane — kao svetac (1632). Rat se nastavi, pa su uz neizrecive grozote pustošili njemačke pokrajine, gdje su uništili 2/3 njezinog stanovništva. Svršio se **Vestfalskim mirom** (1648.) Francuska uzme neke dijelove od Njemačke, a Švedska još više. Crkvi otmu više biskupija. Katolici i protestanti postadoše ravnopravnima. Svaka je stranka zadržala, što je imala u godini 1624.

Papa je svečano prosvjedovao proti mnogim nepravdama, koje su ovim mirom nanesene kat. Crkvi i povredama međunarodnog prava. Od ovog rata Njemačka je neizkazano trpjela na svim područjima napose u ćudoređu. Uzrok je pak žalosnih plodova bio, što je nestalo veza kat. vjere; stoga je nestalo i ljubavi, a zavladala međusobna mržnja i sve moguće opačine.

9. Poljska (u 16—17 vj).

Sigismund I. (1506—48.) posta lenskim gospodarom istočne Prusije; on je odan kat. vjeri, koju brani sa poljskim biskupima od inovjeraca.

Sigismund II. August (1548—72.) dobije Livonsku i Kurlandiju. Litavska združila se realnom unijom s Poljskom, te je ona izišla najvećom državom u Evropi. Za njega je poljska knjiga doživjela zlatni vijek. Protestanti, a još više kalvini znatno su podrovali poljski narod.

Iza ovoga posljednjega Jagelovića Poljaci biraju svoje kraljeve, a pri njihovu izboru oduzelo im plemstvo gotovo svu vlast; ono pak, podijeljeno u stranke, traži svoju korist na štetu domovine.

Stjepan Batory (1575—86.), jedan od najslavnijih vladara svoje dobe, uzdržao je Poljsku na visini, promicao pravdu i znanost. Isusovcima kralj sagradi u Vilni sveučilište.

Sigismund III. (1587—632.) potječe iz švedske kuće **Vaza.** Za njega i nasljednika mu planu ratovi sa Švedskom, koji se svrše za Poljake nesretnim mirom u Olivi (1660).

God. 1621. izvojštio je **Vladislav IV.** kod Chocima sjajnu pobjedu nad Turcima (otpjevana od Gundulića). U to su vrijeme Isusovci, pomagani vrlim biskupima, pomoću škola i književnim radom obnovili kat. život, te je ovaj dosegao neviđen sjaj. To je silno žestilo disidente (nekatolike). Prem su ovi imali ravnopravnost s katolicima, počeli se buniti i tražiti pomoći u izvanjih neprijatelja. U ratu s Rusijom Poljaci izgube Kozake, koje dobije Rusija (1667.) — s još nekim krajevima.

Sjednjenje Ukrajinaca s katoličkom Crkvom provelo je više njihovih biskupa — posve slobodno — na saboru u Brestu (1595). Potaklo ih na to žalosno stanje vjerskog života ukrajinskog naroda i djelovanje Isusovaca, koji su im povratili kršćansko jedinstvo, što im ga otela grčka mržnja i tiranija ruskih knezova. Ovih Ukrajinaca — Unijata ima sada preko 3,000.000. Njihovo sjedinjenje, veli jedan nekatolički pisac, bilo je veliko djelo Rima i Isusovaca,

i sredstvo za duhovno jedinstvo Slavena. Uništila ga ruska politika najgorim nasiljima za Katarine II. i Nikole II.

10. Rusija (u 16—17. vij.)

Ivan IV. Grozni (1533—84.), odgojen u opačinama, posta ruskim Neronom. Prvi se okrunio za cara ruskoga, pa je kao takav proganjao i ubijao na tisuće građana upravo zvjerskom okrutnošću; u samom Novgorodu dade ih pogubiti oko 60.000. Mnogima je otimao zemlju i sebi prisvojio (opričina); dapače je dotukao svoga sina, jednako opaka; uz to je igrao ulogu monaha i molio za svoje žrtve! Poražen od Stj. Batorija obrati se papi za pomoć. Legat Grgura XIII., slavni Possevin S. I., isposluje caru mir.

Ivan je nešto uradio i za prosvjetu; državu je na jugu razmaknuo, uništivši hanovine kazansku i astrahansku. Sa Ivanovim sinom Fedorom izumre rod Rjurikovića (1598). Ovaj nije ni vladao, nego njegov rodjak Boris Godunov, koji isposluju, te osnuju samostalnu rusku Crkvu sa patrijarhom u Moskvi. Spletkama i zločinima postane Boris carem (1598—605.), ali brzo umre, a pojave se 3 lažna Dimitrija — tako se zvao ubijeni brat Fedorov — vrijeme velikih nevolja za Rusiju (vrijeme smutnja). Novi Dimitrij prešao je na kat. vjeru i dao se u zaštitu papi Klementu VIII.

Mihajlo Romanov (1613—45.) borio se s nutarnjim i izvanjim neprijateljima i uređivao rusku državu. Od pape je tražio savez protiv Turaka. **Aleksij Mihajlovič** (1645—76). Za njega se Rusija povećala na račun Poljske i protegla preko Sibirije. Patrijar Nikon dade ispraviti sv. knjige; stoga se mnogi odmetnu od državne crkve.

Inače su u Rusiji tijekom stoljeća procvale premnoge vjerske sljedbe. Uzrok je tome bilo veliko

vjersko neznanje i neplodnost ruskog naroda, jer se odijelio od glave kršćanstva — nasljednika sv. Petra. Za vlade Aleksejeve radio je u Rusiji Hrvat Juraj Križanić, kat. svećenik i veliki učenjak. On je žrtvovao svoj život, da ujedini sve Slavene u katoličkoj vjeri i u slavenskoj narodnosti. Ali ga car progna u Sibiriju. (gledaj V. Jagić, Juraj Križanić.)

Juž. Slaveni u doba reformacije (gledaj Pregled domaće povjesti)

11. Kultura za vrijeme kat. reformacije (16—17 vj.)

I. Umjetnost.

Barok je bujno razvijena renesansa — na kraju 16. vj., u kojoj prevlađuje ukrašivanje golemih građevina. U ovom stilu podižu veličanstvene crkve i palače: crkvu sv. Petra i Al Gesu (zadnja od Vignole) u Rimu. Bernini, Maderna i Fontana dovršuju crkvu sv. Petra. Isusovački laik **Pozzo** slika punih 6 godina (1686—92.) na stropu sv. Ignacija u Rimu najveličanstveniju perspektivnu slikariju svijeta. Daljni su primjeri Eskorial u Madridu, Versailles = kraljevski dvor i dom invalida u Parizu, crkva sv. Katarine u Zagrebu.

Rokoko je pravi izrod renesanse; nikao je u Francuskoj u 18. vijeku. Prekomjerni njegovi ukrasi odrazuju raspušteni život viših staleža iz te dobe u spomenutoj zemlji. U vajarstvu lijevaju većinom nadgrobne spomenike. Ova kultura cvate naročito u Španjolskoj i služi veličanju kat. vjere. (Kano, † 1667). U Italiji i u ovom razdoblju stvara besmrtna djela mnoštvo velikih slikara: Tizian († 1576.), Tintoretto († 1594) itd.

Naprotiv u protestantskim zemljama ljuta borba proti papi i kat. Crkvi uništila je bezbroj djela lijepe umjetnosti, a stvorila kako ovdje tako i u znanosti

vrlo malo. Iznimku u tome donekle čini Nizozemska; ali zato nema ona uzvišenih vjerskih slikara; dok ovima obiluje kat. Belgija (Rubens, † 1640.) i van Dyck † 1641).

Slikarstvo u Španiji odlikuje se velikom plodnošću i čistom pobožnošću. Glavni su zastupnici Velaskvez († 1660.), zatim veliki i plemeniti Murillo — Bezgrješna — († 1682). U **muzici** je nedostiživ knez crkvene muzike Palestrina († 1594.), koji se stavio u službu Rimske Crkve. Ova je cvala još u Nizozemskoj, Španiji i Njemačkoj: Orlando Lasso u Münchenu († 1594). Od 17. vj. prevladava svjetovna muzika. U Firenci se porodila **opera;** a sv. Filip Neri pokrenuo je pjevajući zbor (Oratorij).

U pjesništvu stvorili su djela velike vrijednosti na latinskom jeziku kat. obraćenik Angelus Silesius († 1667.), zatim Isusovci Jakov Balde († 1668.), najveći latinski lirik uz Horaca i Fridrih Spee († 1635). Ovaj je najviše učinio da prestane proganjanje vještica, čim se bavile poglavito protestantske zemlje, (Engleska, a još više njemački krajevi). To su ostaci poganstva, protiv kojima se kat. Crkva uvijek odlučno borila. Kleveta je dakle, da je crkvena inkvizicija počela paliti vještice na lomači (1484.), kako to na pr. tvrdi Srkulj u Povijesti Nov. vijeka, Zagreb 1918. str. 16. — neka pogleda »Rad Jugoslavenske Akademije« knj. 103. raspravu od svoga znanca Tkalčića; pa će vidjeti, da su vještice palili i u Hrvatskoj već u 14. vijeku. U 16. i 17. vj. spaljene su radi toga nebrojene žrtve. Time se u to vrijeme jedino bavili svjetski sudovi.

II. Znanost.

Za ovu je mnogo radila Kristina, genijalna kraljica švedska, koja je kupila oko sebe brojne učenjake. Budući da ju nije zadovoljila protestantska vjera, prijeđe u kat. Crkvu, premda je zato izgubila krunu. Nakon toga živila je u Rimu na trošak papin († 1689). U Nizozemskoj stekoše razni učenjaci velike zasluge za proučavanje klasičnih jezika. Neumrla slava ide u tome Justa Lipsija — čestitog katolika († 1606.) Hugo Grotius, osnovatelj međunarodnoga prava, piše o teologiji, jezicima itd.

U 17. vj. stvarahu mnogi povjesničari neumrla djela. Tako kardinal Baronije († 1607.) i Raynaldi pišu klasične: Crkvene anale. Francuski Benediktinci Maurinci: Mabillon, Tillemont i drugi, zatim Dominikanci i Isusovci imaju velike muževe, koji su napisali glasovita istorijska djela. Najpoznatija od tih jesu »Djela svetih (Acta Sanctorum)«, što ih od god. 1643. obrađuju belgijski Isusovci (Bolandiste). Svećenik Muratori († 1750.), sastavlja čuvene: Anale Italije, koji su od goleme važnosti i za našu povijest.

Neprolazna djela »O pravu« napisali su najveći isusovački učenjak Suarez: De legibus (o zakonima († 1617.) i sličan mu genij De Lugo.

Francuska je tada proživjela zlatno doba u svojoj književnosti. Veliki dramatičari Molière († 1673.), Racine († 1699.), Corneille († 1684. — kao dobar katolik); on je otac francuske tragedije. Glasovit je pisac basna Lafontaine († 1695.). Biskup i duboki učenjak Bossuet slovi kao po najveći govornik svih vremena († 1704). Ovaj poletni »Orao« ostavi mnoga besmrtna djela: (tako uz brojne govore napisa »Raspravu o povijesti«), kojima je uspješno branio kat. vjeru i Crkvu. Za njim nisu mnogo zaostali govornici: Isusovac Bourdaloue († 1704.) i biskup Massillon († 1742.), u Italiji pak potresni propovjednik Segneri S. J. († 1694.), a u Portugalu Vieira S. J. († 1697.), koji i u Americi mnogo radi za robove.

Katoličke znanosti: bogoslovija, moralka i filozofija, crkveno pravo, povijest i askeza (znanost o krepostima) obogaćene su kroz 16. i 17. vijek tisućama umnih djela neprolazne vrijednosti. Mnoštvo ponajvećih duhova, najviše kat. redovnika u prvom redu Španjolaca, napisali su u to vrijeme cijele knjižnice dubokih djela. Tako je kat. skolastika u 16—17. vj. doživjela neviđeni procvat.

U Engleskoj živi Vilim Shakespear (Šekspir 1564—616.) jedan od najvećih dramatičara svih vremena. U svojim dramama (glavne su Lear, Hamlet i Macbeth) nenatkriljiv je radi živog risanja duše i njezinih strasti — osobito ljubavi i zlobe. On piše u katoličkom duhu te je umro kao katolik. Englez Franjo Bakon († 1626.) slavi se kao osnovatelj empirijske znanosti t. j. koja se temelji na opažanju sjetila; ali ovo je jedan od mnogobrojnih nepravednih sudova u istoriji, empirijsku metodu rabe već u srednjem vijeku sv. Albert Vel. († 1280.) i Fra Roger Bakon († 1292). Englez Bakon je istina odbacio Aristotelov silogizam, ali time se je odrekao zdravoga razuma, jer čovjek jedino po silogizmu može doći do novih istina na pr. silogizam, koji nije drugo nego matematička jednadžba: Svi su ljudi razumni. Bakon je čovjek. Dakle Bakon je razuman. — Ako ovo ne vrijedi, onda će biti istina protivno: Bakon je bezuman.

II. PERIODA (1648—1789.)

1. Doba apsolutizma.

Novi duševni pokreti. Prevlast Francuske.

Mjesto **Ljudevita XIII.** (1610—43.) vlada njegova majka Marija Medići, stojeći pod uplivom loših talijanskih savjetnika. Plemići i hugenoti gramze za vlašću. Biskup i kardinal Richelieu (Rišlje) veliki političar, vodi cijelu francusku politiku (1624—42). On skrši premoć plemića kao i mnoge njihove ustanke, a također bune hugenota. Ovima otme tvrđave ostavivši im tek slobodu vjere (1629.) Tim je dokrajčio neprestane građanske ratove. Nezadovoljan time svemožni ministar dade razne najodličnije plemiće radi buna smaknuti.

Nažalost je upravu kat. Crkve u Francuskoj učinio ovisnom od vladinih prolaznih interesa. U savezu s njemačkim protestantima uspjelo mu je oslabiti Habsburgovce, a Francuskoj izvojevati prvenstvo u Evropi. Ipak je Rišlje umro omražen gotovo od svih zbog nepravda nanesenih kat. Crkvi i zbog silnih nameta na seljake; njega ide slava da je osnovao čuvenu: Francusku Akademiju znanosti i umjetnosti.

Za **Ljudevita XIV.** (1643—715.) kraljuje najprije majka mu Ana Austrijska i minister kardinal Mazarin. Ovaj svlada ponovnu bunu plemića, Fronda zvanu. Francuska se povećala na račun Španjolske mirom Pirenejskim (1659). Kraljevska je vlast postala neograničenom. Mazarin osnuje knjižnicu i muzej. Iza njegove smrti (1660.) državom gospodari sam Ljudevit. On — kralj — sunce, smatrao se izvorom svekolike vlasti u državi: (država sam Ja). To

je apsolutizam — plod nekršćanske politike i poganske renesanse, kakva ne pozna katolički srednji vijek.

U ovom duhu vrše svoje gospodstvo mnogi knezovi toga vremena. Ljudevit je sebi izabrao sposobne savjetnike (4 državna tajnika) i pomoću njih vladao. Plemiće privuče na sjajni dvor. Glavni su mu savjetnici Lionne za politiku, Louvois (Lovua) za vojsku, Kolbert za novčarstvo.

Sposobni vladar okaljao se time, što je njegovo kraljevanje prema susjedima sastojalo u brojnim otimačinama. Dva put udari na španjolsku Nizozemsku te joj otme neke krajeve — mirom u Ahenu (1668.) i Nimvegenu (1678.); isto tako napane Holandiju. T. zv. Reunijskim sudovima osvaja ovaj silnik i za mira neke krajeve od Njemačke i Nizozemske. On također s ugarskim plemićima pozva Turke na Beč (1683.) Dokle kršćanski narodi tjerajući Turke liju krv za svoje svetinje, njegova vojska grozno pustoši njemačke zemlje (1688—97.) i tako onemogući oslobođenje Juž. Slavena.

Ovaj je despot kušao da kat. Crkvi nametne svoju samovolju i mnoge joj nepravde nanosio. Veliki papa Inocent XI. odlučno se opro samovolji kraljevoj. Hugenotima je kralj oduzeo slobodu vjere. Zato je ukinuo edikt od Nantesa. I to je papa osudio. Stoga se hugenoti u velikom broju isele iz Francuske. Ljudevit bijaše oko 1680. na vrhuncu moći — prvi u Evropi. Protiv njegovim nasiljima sklope u Augsburgu ligu Njemačka, Španija, Nizozemska i papa. U nastalome ratu (1688—97.) francuska je vojska pobjeđivala; ipak je država bila uništena uslijed nesnosnih tereta. Mirom u Rysviku (1697.) Ljudevit morade povratiti mnoge osvojene zemlje.

U **borbi** za **španjolsku** baštinu (1701—14.) bore se Francuzi i car Leopold I. za španjolsku krunu, čiji je kralj Karlo II. umro bez muških potomaka.

Leopold se smatrao kao član iste porodice, koja je vladala i u Španjolskoj, njezinim jedinim baštinikom. Eugen Savojski i Englezi zadadoše Francuzima više teških poraza u gornjoj Italiji i na Rajni. Mirom u Utrehtu i Rastatu (1713—14.) kraljem Španjolskim posta Filip V., unuk Ljudevitov; a car Karlo VI. dobije španjolsku Nizozemsku, Napulj, Milan i Sardiniju. Carevi saveznici: Englezi, Savoja i Prusija također se povećaju.

Ljudevit je tražio samo svoju slavu ne obazirući se na pravdu, zakon Božji i dobro naroda, pa je upropastio Francusku mnogim ratovima, koji su pozobali do milijun ljudi i golem novac. K tome je materijalno i moralno uništavao narod nečuveni raskošni i raskalašeni život na kraljevu dvoru, i vrlo nećudoredni njegov obiteljski život, ipak je u zadnjim godinama skrenuo na bolji put. Narod je radi despotizma stenjao pod nesnosnim jarmom. Sve je to urodilo najgorim posljedicama u Francuskoj. Napokon je kralj umro osamljen i ispraćen kletvama svoga naroda, pošto je u grob položio malne sve svoje baštinike; a i prevlast Francuske bijaše slomljena.

2. Engleske revolucije i utvrđivanje parlamentarizma u Engleskoj.

Prvi Stuart i prva revolucija.

Jakov I. (1603—25.), sin Marije kraljice-mučenice, no žalosno odgojen kao kalvin, sjedini Škotsku i Irsku sa Engleskom. Kralj-brbljavac igrao je ulogu neograničenog cara i svećenika; zato je okrutno progonio katolike i druge sekte nedržavne crkve, premda je odmah na početku katolicima obećao slobodu vjere. Ipak već u početku više tisuća katolika bude osuđeno. Na katoličku vjeru bace krivnju, što su neki katolici prekomjerno ogorčeni i donekle zavedeni

od same državne vlasti, htjeli dići parlamenat u zrak (1605.) Zato se razbjesni proti katolicima još gore progonstvo. Oni su ostali u Engleskoj — zemlji zlatne slobode! — bespravno roblje sve do g. 1829. Jakov je također došao u sukob s parlamentom zbog svoga raskošnog života i despotizma.

Njegov sin **Karlo** I. (1625—49.) jednako se zavadio s parlamentom, koji mu je valjalo sazivati radi potrebnih novaca. Ovaj ga prisili, da potpiše stara prava parlamenta. Irci i Škoti dignu ustanak poradi nevaljale uprave. Za vrijeme dugog parlamenta (1640—52.) bukne građanski rat između ovoga i kralja, koji podlegne stranci, što je vodio O l i v e r K r o m v e l l. Ovaj dade osuditi Karla I. po svojim ljudima u krnjem parlamentu na smrt i (9/II. 1649.) odrubiti mu glavu. Inače je Kralj Karlo bio čestita obiteljskog života.

Katolike proganjaju Englezi kako za njegove vlade, tako i za Kromvella. Iza toga uvedu **republiku** (1649—60.); u istinu je zavladalo strašno bezvlađe. Ustali su Škoti. Irci se bore za čovječanski život i vjeru katoličku, jer su im Englezi oduzeli vjeru i gotovo svu zemlju. Sve je pokorio Kromvell. Neizrecivim je grozotama pustošio on i njegovi na tisuće ubijao i u roblje prodavao nesretni Irski narod; a sve to kao »djelo Duha svetoga!!« Kromvell je kao lord-protektor despotski vladao do smrti (1659.) Engleska se trgovina još više podigla i učvrstila u kolonijama, što su ih osvojili. Za ovog groznog krvoloka vladala je fanatična i licemjerna sekta puritanaca.

Karlo II. **Stuartović** (1660—85.), pozvan na prijestolje poče gospodovati kao apsolutista; uz to je bio rasipan i loša života, protiv republikanaca i puritanaca, izdane su oštre mjere. Kralj je kušao, ne bili poboljšao stanje katolika. Ali intolerantni parlamenat izda T e s t a k t, koji je katolike izključio iz svih državnih služba, od njih je naime tražio, da zaniječu temeljne istine svoje vjere, ako žele dobiti kojugod javnu službu. Da bi pak oteli prijestolje Jakovu, kraljevu bratu, koji bješe katolik, jedan od ministara i Titus Oathes (Ots) »najbestidniji član čovječanstva« (po riječima bezvjerca Huma), natovare katolicima — napose Isusovcima — urotu proti kralju (1678). Premda nisu našli traga kakovu dokazu, ipak se razbjesni grozno gonjenje katolika, kojima napune tamnice, a mnoge poubijaju — od tih 6 Isusovaca, jednoga sijedoga lorda i nadbiskupa Irske Olivera Plunket-a.

Parlamenat osim toga iznudi od kralja nove povlasti za građane (Habeas corpus akt), od kojih isključiše samo katolike. Mnogim zlodjelima i klevetama sveđer nastojahu, da ne bi došao na vladu katolik Jakov, brat Karlov; pa ipak to im nije uspjelo. Sam kralj Karlo izmiri se na smrtnoj postelji s katoličkom Crkvom.

Jakov II. (1685—88.) ogorči protestante dajući katolicima pravednu slobodu i neke časti. On je doprinio velike žrtve, da ostane katolikom, ali je radio nerazborito za kat. stvar. Izdajice, visoki plemići, pozovu **Vilima Oranskoga,** namjesnika u Nizozemskoj i njegova zeta, te ga proglase kraljem; a posebnim zakonom isključe svakoga katolika od kraljevanja. Jakov je pobjegao k Ljudevitu XIV., koji je dosta skrivio njegovu propast. Jakova je boljelo, što su engleski katolici neizrecivo bili proganjani radi svoje uzvišene vjere; dok su malne sve — i odurne — sekte uživale potpunu slobodu.

Još je više za ljubav istoj vjeri i na dalje trpio **Irski** narod. Njemu su ostavili Englezi tek 1/12. dio zemlje. Ipak su Irci uzprkos nebrojenim stradanjima i neopisivim grozotama kroz tri stoljeća ostali vjerni Rimskoj Crkvi. Potomcima Jakova II. nije uspjelo opet zadobiti engleski prijesto; zadnji od njih H e n r i k umre kao kardinal (1807).

Vilim III. (1689—702.) utvrdi vladanje parlamenta. U Londonu osnuju prvu banku i istočno-indijsku trgovačku kumpaniju, koja se trgovinom i gusarenjem silno obogaćivala. Za kraljice **Ane** (1702—14.) ujedinila se Engleska sa Škotskom u Veliku Britaniju (1707). Plod ove mržnje na rimokatolike, a slobode za svaku drugu razuzdanu nauku, bila je — onamo od 16. vj. skrajnja iskvarenost na svim područjima javnog i privatnog života — u politici i trgovini, u obitelji i društvu, kod kraljeva, visoke gospode i nižih slojeva naroda. Ovo priznaju mnogi pisci nekatolički i bezvjerski, Englezi i stranci. Sam engleski čuveni učenjak Carlyle (Karlail) uspoređuje Engleze s krdom svinja, kojima je cijeli svemir veliko korito; za njih je dobro, nevinost, pravda, druge kreposti i vječni život: što više nagrabiti napoja iz tog svemirskog korita. (Hohoff, Revolution, S. 336-8.)

3. Jačanje Austrije. Leopold I. (1658—705.) Sv. rat za oslobođenje kršćanskih zemalja (1683—99.)

God. 1658. izabran je Leopold rimskim carem, dok je već od prije nosio češku-ugarsku-hrvatsku krunu. Bješe odan kat. Crkvi, ljubitelj znanosti i umjetnosti, priprost i radin, a pravedan prema podanicima; k tome čista obiteljskoga života.

Turska je u 17. vj. slabila zbog unutarnjih nereda, a stizavahu je nesreće u vanjskim ratovima. Donekle ju podigao Mehmed Ćuprilić, veliki vezir (oko 1660.) God. 1664. rasplamtio se novi rat između Turske i kršćana. Ovi izvojuju sjajnu pobjedu nad Turcima kod sv. G o t h a r d a (1/VIII). Car utanači u Vašvaru s Turcima vrlo nepovoljan mir.

Ratove, što ih vodi s Ljudevitom XIV. gledaj gore s. . O zavjeri Zrinjskih i Frankopana gledaj: Pregled povjesti HSS.

Neki ugarski velikaši dali se Turcima u najam, kako bi njihovom pomoću Ugarsku odcijepili od cara. Od tih je Nadasdy platio glavom. Leopold obustavi djelomično ustav u Ugarskoj i Hrvatskoj. Na čelo ugarskih buntovnika stavio se Emerik Tökely. Ljudevit XIV. obilno ih pomagao novcem, a Turke dražio na cara. Veliki vezir Kara Mustafa, goreći mržnjom na kršćanstvo, dovede preko 200.000 turske vojske pod Beč.

Papa **Inocent XI.** (1676—89.) postigao je uz najveće žrtve, te su caru priskočili u pomoć — u bojevima s Turcima proslavljeni junak — poljski kralj I v a n S o b j e s k i i drugi knezovi, a kasnije Mleci i ruski car Petar I. Papa je podmirio najveći dio troškova (6—7 milijuna) za cijeli ovaj rat (1683—99.), koji se punim pravom ima smatrati svetim, jer se borba vodila za kršćanstvo i njegove svetinje. Kršćanska vojska (oko 70.000) okrijepljena svetim tajnama satre tursku silu pod Bečom (12. IX. 1683.) i u nizu poraza, što ih je Turcima iza toga zadala osvojenjem Budima (1686.), Mohača (1687.), Beograda (1688.) i Niša (1689.); zatim kod Slankamena (1691.) i konačno Eugen Savojski kod Sente (1697). Za rat je stekao velikih zasluga kardinal Kolonić i papin legat kapucin M a r k o A v i a n o. Uslijed tolikog uspjeha carskog oružja sabor u požunu (1687.) prizna mušku lozu Habsburgovaca nasljednom u Ugarskoj i Hrvatskoj. M i r o m u K a r l o v c i m a (1699.) skršena je Turska premoć u Evropi; oslobođena je naime sva Ugarska osim Banata; Hrvatska i Slavonija osim Srijema. Mletačka je dobila Dalmaciju, Moreju i neke otoke, a neke krajeve Poljska i Rusija.

R a t z a š p a n j o l s k u b a š t i n u (1701—14.) gledaj gore. Ostalo o Hrvatima i Srbima gledaj u Pregledu povjesti H. S. S.

Karlo VI. (1711—40.) i njegovi uspjesi na Balkanu.

Cara **Josipa** I. (1705—11.) naslijedio je brat mu Karlo VI. Budući zadnji muški Habsburgovac uspjelo mu je, da su austrijske zemlje priznale ženske članove njegove kuće kao zakonite njegove nasljednike. Taj je zakon prozvan — Pragmatična sankcija.

Vjerolomne Turke, koji iznova ubaciše ratnu zublju u kršć. zemlje (1715—18.) osramoti Eugen Savojski slavnim pobjedama kod Petrovaradina (1716.) i Beograda (1717.) Mir u Požarevcu donio je caru svu zemlju do Save i Dunava (Srijem i Banat) pa i desnu njihovu obalu — bosansku Posavinu i sjev. Srbiju. Desne obale odrekao se car iza neuspjele vojne s Turskom mirom u Beogradu (1739.) Princ **Eugen Savojski** (1663—736.), nepobjediv vojskovođa i velik državnik, čist značaj i muž žive vjere, otac svojih vojnika i ljubitelj znanosti, umrije u Beču (21. IV. 1736.).

Car Karlo izgubi također neke zemlje u Italiji, jer se upleo u rat s Francuskom i Španjolskom radi Poljske. On je mnogo poradio za obrt, trgovinu i umjetnost u svojim narodima. Njegov odnošaj prema našem narodu, gledaj Pregled povj. H. S. S.

4. Rusija postaje velevlast. Prvi Romanovi, gledaj gore.

Petar I., nazvan veliki (1689—725.) pregne kako će Rusiju preporoditi po uzoru zapadne Evrope. Stoga putuje na zapad, da ga upozna i u tu svrhu dobavlja odanle vrsne pomoćnike. Najslavniji od tih jest Škot Gordon, dobar katolik i glavni njegov vojvoda. Ovaj osvoji Azov i blagošću utiša bunu strijelaca: no zato im se Petar najokrutnije osvetio. Car je uvodio razne tečevine zapadne prosvjete. Nego ta je bila više izvanja boja, a bez vjere. Sam nećudoredan ostao je do smrti okrutni barbar te je mnoge sam ubio, pače vlastitoga sina dao je nevina mučiti i pogubiti.

Još je gore, što je javno i prostački ruglu izvrgavao kršćanske svetinje; osim toga ukinuo je patrijaršiju, kako bi i u crkvi nesmetano provodio svoju samovolju. On zbilja samovoljno uredi upravu ruske crkve (kao da Isus nije mudro uredio ustav Crkve): ruskom crkvom upravlja od cara posve ovisni sinod. Sjeverni rat (1701—21.) poduzme, da poveća Rusiju na račun Švedske. Najprije bude poražen od Karla XII.; nego Petar ipak uništi njegovu vojsku kod Pultave (1709.) Ali i car nastrada od turske sile na Prutu (1711). Švedskoj pak otme zemlje na Baltičkom moru (1721.) Crnogorce je pomagao u borbi za njihovu slobodu. Za Petrovih nasljednika Petra II. i Jelisavete opire se staro-ruska stranka evropskim reformama, koje se ipak provađaju. Rusija se i kasnije povećala na račun Turske.

5. Kultura 17. i 18. vijeka (gledaj gore str. 115.)

Kraljevi i knezovi vladaju sa svojim savjetnicima apsolutistički t. j. neograničeno; malo se brinu za dobro naroda, a više za svoju slavu i nisko uživanje. To je plod preporođenog poganstva. Radi istoga razloga od doba renesanse preotima mah velika okrutnost u pravu i sudstvu (spaljivanje vještica), a u životu nećudoređe.

Ekonomisti su ljudi, koji traže sredstva, kako bi se povećalo narodno bogatstvo. To će biti, misle oni, ne samo u poljodjelstvu nego i u što većem razvitku obrta, trgovine, osobito pomoću glavnica i strojeva treba da se što više robe izrađuje i izvozi.

Oni traže neobuzdanu slobodu za trgovinu bez obzira na zakon Božji i poštenje.

Klasična knjiga i umjetnost (gledaj str. 115.)

Newton (Njutn), veliki učenjak u prirodnim naukama, pronašao je zakon teže (1727). Milton pjeva ep: Izgubljeni raj (oba Englezi). U filozofiji novu je nauku iznio Descartes: treba o svemu sumnjati osim o sebi (to je dakako nešto nemoguće). Sam je ostao vjeran kat. Crkvi († 1650). Drugi su obnovili učenje poganskih filozofa, koje ruši svaku vjeru i krepost. Takav je panteizam Židova Spinoze († 1667.), po kome nema razlike među Bogom i stvorovima, krepošću i opačinom, duhom i blatom, svijetlom i tamom itd.

U Engleskoj, gdje je vlada najviše gazila slobodu kršćanske vjere, rodio se deizam, naturalizam i racionalizam. Sva tri niječu od Boga objavljenu vjeru i tvrde, da je jedino naš razum izvor svake istine i ćudorednih zakona. Razum je dakle po njima uistinu od Boga neovisan (autonoman) to jest čovjek je bog! Pa ipak kako je taj čovjek sa svojim razumom ograničen, bijedan i ovisan u stjecanju svoga znanja u cijelom životu. Sebe zovu slobodni mislioci, dok se uistinu odrekli svog razuma — te slike Božanstva! Kršćanstvo mrze i živo nastoje da ga unište. Glavni su predstavnici ovih nauka Toma Hobbes († 1679.), koji uči, da postoji samo materija t. j. blato. John Locke († 1704.) i njegova škola niječu više duhovne istine, vjeruju samo sjetilima. To je empirizam i senzualizam. David Hume († 1776.) jest poganin i skeptik te o svemu sumnja.

Mnogi se od ovih rušitelja najvećih svetinja kršćanskih naroda udružili u društvo »Slobodnih zidara« (1717.), koje vanrednom organizacijom pod izlikom prosvjete i čovječnosti ruši objavljenu vjeru, a time temelj svakoj kreposti i javnom poretku. Društvo se brzo raširilo po svijetu i došlo u vladama do najvećega upliva. Kat. Crkva ga je osudila. Leo XIII. pismom: Humanum genus (1884)!

Ovo bezvjerstvo iz Engleske najprije prijeđe u Francusku, te ju upravo poplavi nebrojenim spisima. Tu je potkopalo vjeru, ćudoređe i ugled državnoj vlasti, dok nije urodilo groznom revolucijom (1789). U tom je duhu djelovao Montesquieu (Monteskijè † 1755). Ali je najvećim bijesom ustao da uništi kat. Crkvu Voltaire (Voltèr) nazivajući ju besramnicom. Bio je on već kao mladić posve pokvaren, pa je umro u zdvojnosti (1778.), zato je smatran patrijarom bezbožaca.

Nadalje grozno je širio pokvarenost Jakov Rousseau (Ruso † 1779.), koji uči, da je čovjek po prirodi dobar, a tako zamamljivo piše te će čovjek — po riječima Voltairovim, gotovo požaliti, što ne hoda četveronoške. U istome djelovanju, blateći i rušeći sve, što je uzvišeno i sveto, žalosnu slavu stekoše mnogi drugi bezbošci kao Diderot, D' Alembert. Naročito su radili za bezvjerstvo pod izlikom znanosti u leksikonu Enciklopedija (28 velikih svezaka); stoga nazvani Enciklopediste. Ovakim su knjigama, pisanim krasnim jezikom, upravo poplavili Evropu; najvećim su bijesom plamtili proti kat. Crkvi glavnoj čuvarici vjere i morala, pa ju zato obasipali nebrojenim klevetama. To su u glavnom plodovi protestantske nauke: da svaki može tumačiti vjerske istine, kako mu se sviđa, to će napokon biti po svojim strastima.

Bezvjerstvo pomažu i predstavnici onodobne njemačke književnosti kao Herder († 1803.), Wieland († 1813.) i najveći pjesnik Goethe — u životu je bio pravi poganin — († 1832.), dok slavni dramatičar Schiller u svojim pjesmama slavi krepost i vjeru (1805). Imanuel Kant († 1804.) škodio je vjeri

i ćudoređu kao malo koji čovjek novom filozofijom, koja je puna protuslovlja a imao je najveći upliv na gotovo cijeli svijet. On uči opreku između vjere i razuma, pa tvrdi, da čovjek ne može spoznati nadosjetnih istina, stoga niti opstanka Božjeg: pa ipak veli, da čovjek mora predpostaviti razne nedosjetne (metafizičke) istine: kao obstanak Boga, besmrtnost duše, slobodnu volju itd. Sam Kant postavlja cijeli svijet nadosjetnih istina, dakako da sam traži, neka njemu cijelo čovječanstvo vjeruje, koji je htio porušiti sve tečevine zdrave mudrosti iz prošlosti; uvelike je slavljen, što je tobože dokazao, da je čovjek u moralnim zakonima o Bogu neovisan i svoj gospodar.

Veliki kipar toga doba jest Mlečanin Kanova († 1822.), a slikari Francuz David († 1825.) i Španjolac Goya (1828): svi katolici. U Engleskoj slikarstvo cvate u 18. vijeku: Thornhill († 1834.) Reynolds i drugi slikaju najviše portrete (ljude). U muzici uživaju besmrtnu slavu katolički glazbenici Bach († 1750.), Gluck (1797.), Jos. Haydn († 1809.), za koga se veli, da je porijetlom Hrvat, i nenatkriljivi Mozart (1791.) (Rekviem — sv. Misa za pokojne).

6. Postanak Pruske. Ova se razvila iz Branibora i Istočne Pruske, kojima od 15. vj. knezuje porodica Hohenzollern. U 16. vj. silom uvedu njezini knezovi Luterovu vjeru.. Crkvenu zemlju Prusku sekularizira (otme) veliki meštar njemačkog duhovnog reda Albreht (1525). Fridrih Vilim I. (1640—88.), veliki izbornik, ujedini ove pokrajine. Jakom rukom učvrste ju Fridrih III. (kralj u Pruskoj od 1701.) i kralj Fridrih Vilim I. (1713—40.) — naročito izvrsnom vojskom.

Fridrih II. (1740—86.) učini Prusiju velikom silom. Bio je on sposoban državnik i vojvoda; na nesreću poput svoga prijatelja Voltera bezvjerac i ra-

spušten, te se cinički rugao kršćanstvu. Imajući jaku vojsku počne oholi Prus na ruglo Božjeg i ljudskog prava susjedima otimati zemlje.

7. Austrijska kraljica Marija Terezija (1740—80.) i Fridrih II. Čim je umna kraljica primila vladu, dignu se razni susjedi, da si prisvoje dijelove njezine države. Fridrih ugrabi najveći dio bogate Šleske. Ali Marija Terezija pomoću Engleza protjera Bavarce i Francuze. Njezina muža **Franju I.** Lotaringijskoga izabraše rimskim carem (1745—65.) Fridrih kuša da ponovno ugrabi Šlesku kao saveznik Engleske u 7 godišnjem ratu (1756—63). Kraljica se ipak obrani pomoću Francuza i Rusa te mirom od 1763. nije pretrpjela novih gubitaka. U tome ratu izvojevao je Fridrih više pobjeda: no doživio i osjetljivih poraza, tako od slavnog vojvode Dauna kod Kolina, Kunersdorfa i Hohkirha. Jednako je bezobzirni kralj pogazio međunarodno pravo, kad je prvi predložio, da on s Katarinom ruskom Poljsku zvjerski raskomada (1772.) Inače se brinuo za blagostanje podanika u sudstvu, trgovini, njegovao znanosti itd. Nije dao kao drugi vladari, da se iz njegove države prognaju Isusovci (1773.), jer ih je trebao kao vrsne učitelje za škole.

Marija Terezija ostavila je trajni spomen kao vrlo umna vladarica i čestita majka, uzor kršćanskih kreposti, odana kat. Crkvi, nadalje bila je zauzeta za pravdu i opće blagostanje svojih naroda: stoga od njih štovana i ljubljena. Ona je ne samo spasila državu od rasula nego je preporodila upravu i vojsku, školstvo i sudstvo, koje odjeli od političke uprave. Njezin sin Josip II. postade carem (1765.), a isto tako suvladarem svoje majke. On ju prisili te u diobi Poljske (1772.) uzme jedan dio.

Marija Terezija i Josip II. prema Juž. Slavenima gledaj Pregled HSS.

Josip II. naslijedio je majku u Austriji (1780—90.) te je nastavio njezine reforme u državi. Zadojen

proticrkvenim duhom dao se na vjerske reforme, koje su išle zatim, da kat. Crkvu učine državnom ropkinjom; uprava kat. Crkve imala je biti posve zavisnom o vladi. Car je pokazao svoju samovolju, kada je dokinuo preko 700 samostana i mnoga sjemeništa. time je povrijedio ne samo zjenicu oka kat. Crkve nego i čovječanska prava sviju građana. U zadržanim glavnim sjemeništima odgajaju kat. svećenike nesposobni, često bezvjerski profesori. Uzalud je sam papa, blagi Pijo VI. došao (1782.) u Beč, da ga odvrati od reforama, koje su kat. Crkvi nanijele neizrecive štete, a kat. narode tako ogorčile, da se je Belgija odvrgla od cara.

Josip osim toga ukazom tolerancije dopusti Židovima i još nekim vjerama slobodu i građanska prava. Car odluči da svoju državu učini jedinstvenom s jednim njemačkim jezikom, jednakim građanskim pravima, u porezima i carini, vojnoj dužnosti i razdiobi na okružja. On ukine kmetstvo i smrtnu kaznu, a na zemlju udari porez; znatno podiže materijalno blagostanje u svojim zemljama. Ali tolike brze novotarije i nepoštivanje starih prava prekomjerno ogorčiše narode; a još više plemstvo, koje je novim uredbama gubilo mnoge povlastice. Nesretni rat s Turskom, što ga je Josip zapodjeo s Katarinom II. (1787—92.), samo je povećao nezadovoljstvo. Ti neuspjesi pogoršali su njegovu u ratu dobivenu bolest, te on umre god. 1790. Radini vladar mnogo je plemenita htio; no radi nerazborita postupanja nije uspio.

8. Engleska i Francuska bore se za kolonije u 18. vijeku.

Englesku krunu baštinili su iza kraljice Ane njemački knezovi Hanovera **Juraj I.** (1714—27.) i **Juraj II.** (1727—60.) Englezi, odbacivši vlast papinu, zabacili su od Krista ustanovljeni poredak kršćanske vjere. Zato su padali u sve veću iskvarenost u javnom i privatnom životu Ova je dosegla vrhunac u 18. vj. razvivši se u požudu za zlatom i uživanjem. Englezi iza rata (1756—63.) oteše Francuskoj mirom u Parizu mnoge kolonije, Kanadu, Indiju i druge. Od god. (1768—79.) otkrio je Cook (Kuk) za Engleze razne otoke u Tihom Oceanu i Australiju, u kojoj oni podigoše Sydney (1788.).

9. Postanak Unije (Sjedinjenih država).

Iza ovog ojačanja Engleske na moru njezine naseobine u sjev. Americi zapodješe rat protiv matere zemlje, koja ih je isisavala (1775—83.). Njih 13 proglasiše se 1776. (4. VII.) nezavisnima. Nakon neuspjele borbe morade im nezavisnost priznati i sama Engleska mirom u Versaillesu (1783.).

Pod glavnim vođom i prvim predsjednikom Washingtonom izradile su svoj ustav i uredile se kao republika, u kojoj su pojedine naseobine imale veliku samostalnost; a svima je upravljala zajednička vlada i parlamenat. Njihova je moć sve više rasla useljivanjem mnogih milijuna Evropljana tijekom 19. vj., a isto je tako napredovala i kultura. Ali ova je najvećim dijelom materijalna i bezvjersrka, mnogim manama okaljana. Vječne vrednote duhovnog života, vjeru i krepost cijeni uglavnom katolički dio stanovništva, koji u ovom požrtvovnom idealizmu prednjači cijelom svijetu.

10. Rusija za Katarine II. (1762—96.)

Ova njemačka knjeginja prijeđe s Luterove vjere na pravoslavlje, čije obrede himbeno vrši, no u srcu ostade bez vjere; bijaše nadarena velikim spo-

sobnostima; ali vanredno pohlepna za vladom i bestidnim uživanjem, skrivi umorstvo svoga muža Petra II. Nečuvenim načinom gazeći međunarodno pravo u tri maha raskomada Poljsku (1772, 1793, 1795.) Time je dobila više milijuna katoličkih podanika, kojima je obećala potpunu slobodu vjere. Ipak je katolike latinskoga obreda žestoko tlačila; a katoličke unijate odluči posve istrijebiti. Katarina je sa svojom vladom nebrojenim nasiljima i groznim okrutnostima otrgnula 8 milijuna Rutena-unijata od kat. Crkve, otela 10.000 njihovih župa i 150 manastira, ugrabila im njihovo najveće blago — katoličku vjeru, za koju su oni podnosili najokrutnija progonstva od bijesnih progonitelja. Istini za volju valja priznati, da je pozvala Isusovce (1779.), neka rade među ruskim katolicima u Bijeloj Rusiji. Inače je slavohlepna carica pravila mnoge reforme i to najviše na papiru, da joj radi toga slavu pronose svijetom, pa je u tu svrhu skupo plaćala francuske bezbožne filozofe.

Iza prvog rata s Turskom (1768—74.) Katarina poveća Rusiju mirom u Kučuk-Kajnardžu. Drugi rat protiv iste države u savezu s Josipom II. slabo je uspio. Uza sav izvanji sjaj vlada carice Katarine učini ruske seljake još više robovima nemilosrdne gospode, a nevaljalom upravom u zemlji uništi ljubav za rad, blagostanje i međusobno pouzdanje naroda. Francusko bezvjerstvo, što je preotelo mah kod viših staleža urodilo je željom za niskim uživanjem kod mogućnika i skrajnjom iskvarenošću, a isisavanjem slabih. Carica udarena od kapi izdahne, a da nije za njom prolio suze niti vlastiti sin Pavao. Tako su stvoritelji velike Rusije Petar I., Katarina II. s drugima prezirom vjere i vječnih dobara pripravili ona nepojmljiva zla, što su snašla ruski narod pod zvjerskom vladom komunista.

11. Propast Poljske.

Nesložna ova zemlja od 16. do 18. vj. dozrijevala je za propast. Već Petar I. ruski htio da ju proždre. Propast je skrivilo njezino plemstvo, koje je tražilo samo svoju korist, a seljački je svijet bezobzirno isisavalo. Slobodnih seljaka nije ni bilo. Trgovina bješe u rukama Židova, kralj pak bio bez vlasti. Svaki plemić mogao je zapriječiti svaki korisni zakon u saboru (liberum veto) već onamo od Kazimira II. (1648—72.)

Ivan Sobjeski (1674—96.), taj po cijeloj Evropi slavljeni kršćanski junak zbog mnogih pobjeda nad Turcima (uz pomoć sv. Stanka), bio prema plemićima nemoćan.

Za sasko-poljskoga kralja **Augusta II.** (1696—733.), koji prijeđe s luterove na katoličku vjeru, i Augusta III. (733—63.) izgubili su nekatolici neka građanska prava. Zato počeše oni izdajnički tražiti pomoći u neprijatelja Poljske. Na taj način Katarina II. nametne im za kralja Stanislava Poniatovskoga (1764—95.), pa tako s vojskom tiranski zagospodari Poljskom. Stoga se katolici u Baru slože u savez s geslom: ili umrijeti ili pobijediti za vjeru i domovinu (1767). Ruska je vojska s Kozacima u tim žalosnim vremenima počinjala na katoličkim Poljacima neizrecive i nebrojene grozote. Do 200.000 Poljaka pogine u tome ratu. Konačno pravom jačega Katarina i pruski kralj poput tigra raskomadaju u tri maha Poljsku (1772, 793, 795). Marija Terezija pristade tek primorana na to ruglo Božjih i međunarodnih prava. Jedini pape Klement XIII. i XIV. sve učiniše, ne bili spasili nesretnu Poljsku. Ali proti brutalnoj sili nijesu mogli ništa postići.

12. Apsolutizam u romanskim državama (u 18. vijeku).

Njegova značajka: vlade se bore najbezobzirnijim nasiljima protiv kat. Crkve napose proti Isusovcima, čime same plove u propast.

Portugal, proživljuje u 18. vj. teške borbe, a gospodarski postade zavisan o krutoj Engleskoj. Kralj **Ivan V.** (1706—50.) mnogo troši na crkvene građevine; također dobije velike povlastice u Crkvi.

Za slaboga kralja **Josipa Emanuela I.** (1750—77.) ustane, da kat. Crkvu posve sapne u tiranske ruke ministar Pombal. Ovaj sebe obogaćuje gazeći nečuvenom tiranijom svako pravo, savjest i slobodu naroda. Besprimjerna nasilja počinja, kako bi uništio ugled plemstvu; a još više, da satre katoličke redove, napose Isusovce, kojima je napunio tamnice. Protiv Isusovaca organizira cijelu vojnu najpodlijih kleveta: da bune Indijance u Paragvaju protiv države. (Iz ovoga vrela piše sveučilišni profesor V. Popović, da su Isusovci u 18. vj. vodili rat s Portugalom i Španijom i slične smiješne tvrdnje!!! Povj. nov. veka 1929. s. 136.)

U Paragvaju su Isusovci uredili u 17., 18. vj. velike naseobine Indijanaca — Redukcije. U 18. vj. tu živi do 30.000 ljudi. Njihov je život bio tako obezbijeđen, napredan i tekao u kršćanskoj ljubavi, da u povijesti nema tomu slična primjera. Pombal htijući ih uništiti, razdraži Indijance na bunu; potom radi nje svali krivnju na Isusovce te ih progna iz cijele države. Mnoštvo ih — 180 misionara — pobaca u najgroznije tamnice, a trojicu spali kao krivovjerce, među njima apostola Brazilije patra Malagridu. To je sam Voltaire nazvao »vrhuncem smiješne i bezumne grozote«.

Za kraljice **Marije** (1777—816.) osude groznoga silnika na smrt; ali ipak bude od kraljice pomilovan.

Španjolska za **Filipa V.** (1713—46.) izgubi zbog izvanjih zapletaja moć na moru; uza sve to ona se za **Ferdinanda VI.** (1746—58.) oporavlja. **Karlo III.** (1758—88.) provodi vladu u duhu protikatoličke prosvjete, a stoji ponajviše pod uplivom ministra Arande. Narod, ogorčen poradi nerazumne uprave, diže ustanak. Aranda, zakleti neprijatelj Isusovaca, upotrebi tu zgodu, da ih protjera. Vlada se posluži gadnim klevetama te 6.000 nevinih redovnika, koji su velike svoje sposobnosti i sav život žrtvovali za vječno dobro naroda, bez suda poput zločinaca izbaci iz zemlje. God. 1767. Burbonski vladari u Napulju i Parmi sličnom bezobzirnošću prognaše Isusovce, glavni oslon javnoga reda. Time su dakako oni sami pod sobom posjekli granu i otvorili vrata revoluciji, koja ih je doskora otpuhnula.

13. Francuska za Ljudevita XV. (1715—74.)

Do g. 1723. ravna državnim kormilom iskvareni vojvoda Filip Orleanski. Golemi državni dug pospješuje propast; a ludo izdavanje papirnatoga novca po Ivanu Lavu uništi mnoge tisuće ljudi. God. 1726—43. spasava narod od propasti glavni ministar kardinal Fleury (Fleri). Na dvoru i među plemstvom hara vanredno pokvarenost, u čemu kralj daje najgori primjer. Zapravo kraljuju ćudoredno propale kraljeve milosnice kao Pompadour (Pompadur) i Du Barry. Ljudevit toga radi izgubi svaki ugled, a narod biva sve više ogorčen.

Vlada sa nebrojenim neprijateljima kršćanske vjere, složno jurišaju na kat. Crkvu, nada sve na njezine glavne braniče — Isusovce šireći protiv njih mnoge najpodlije klevete. Napokon ih istjeraju iz Francuske (1764.) kao »bezbožne i državi pogibeljne«. Ali papa, gotovo cijelo francusko svećenstvo i 250 njihovih biskupa ustadoše na obranu Isu-

sovaca dajući njihovom nesebičnom djelovanju za najuzvišenija dobra naroda najljepša priznanja. Od 4.000 francuskih Isusovaca svi rado pođu u progonstvo, tek nekoliko ih poslušalo obećanja i ostavilo svoje zvanje. Opaki Ljudevit XV. umre god. 1774, pošto je zemlju doveo na rub propasti. Stoga nije čudo, da ga je u grob pratilo prokletstvo naroda.

14. Ukinuće reda Družbe Isusove (1773). Nebrojene navale slobodnih zidara i filozofa, burbonskih vlada u Francuskoj, Španiji, Italiji i Portuga na Isusovce junački je odbijao papa Klement XIII. (1758—69). Nakon njega spomenute vlade sve učine, da se izabere papa, koji će izvesti njihovu namjeru: **Klement XIV.** (1769—74.) I na njega jurišaju pune 4 godine prijeteći mu, da će odcijepiti svoje države od kat. Crkve. Napokon ga prisiliše, te on potpiše njihov ukaz, kojim ukida radi mira Crkve cijeli red (21/7. 1773). Niti kod pojedinih Isusovaca niti u cijelome redu sve do danas nijesu mogli ljuti neprijatelji naći traga kakvu zločinu. Niti je sama papa vodio uopće istragu o krivnji reda; on se tek poziva na tužbe Isusovačkih neprijatelja, a pravi razlog ukinuća, kako veli, zadržao je u svom srcu.

Ali kat. svijet nije došao do većega mira: nego ostade još više izložen bijesnim neprijateljima, jer je u Isusovcima izgubio 23.000 vrsnih branitelja, koji su sa 15.000 učitelja u 800 škola odgajali 200,000 mladeži u samoj Evropi. Ipak se Družba Isusova zakonito uščuvala neko vrijeme u Šleskoj, a u Rusiji sve dotle, dokle ju nije uspostavio papa Pijo VII. (7/8. 1814.) na cijelome svijetu. Učinio je to, piše on, na vruće želje, najveću radost i dobro cijeloga kat. svijeta. Isusovci — tolike tisuće svijetlih duhova — primili su kod ukinuća reda vlastitu smrtnu osudu, kojom im je oduzeto na zemlji najveće blago, junačkom poniznošću, niti su ikada zato papu žigosali.

15. Turska i kršćani u 18. vijeku.

U njoj obvladaju u to doba najveći neredi. Glavni stup carstva — janjičari — posve se izrodiše, odajući se uživanju postaše nepokorni i vrlo okrutni, pa su kršćani od njih trpili nebrojene jade. Turci se zalijetali i u slobodne hrvatske zemlje, gdje su robili, palili i ubijali. Sultani su provodili dane u neradu i prostom uživanju. Upravitelji države, od velikog vezira do zadnjeg činovnika, bjehu također preko mjere podmitljivi i nasilni. Još se veće smutnje uvriježile u pokrajinama; na sudu su kršćani veoma teško mogli doći do pravde, Turci su s njima postupali kao s bespravnim robljem.

Turci i Grci još su više ugnjetavali Srbe pomoću Crkve, kada su ukinuli njihovu patrijaršiju u Peći (1766). Radi toga Hrvati i Srbi oduševljeno pomagahu Josipa II. u ratu na Turke (1788—91.) Od srpskih četa osobito se junački borio protiv Turaka Koča Anđelković: stoga se ovo ratovanje nazvalo Kočina Krajina.

U Bosni pak stajahu na čelu naroda Franjevci, a Turci im se u to ime ljuto osvećivali. Mirom u Svištovu (1791.) dobiju kršćani u Turskoj, najviše zauzimanjem pape Pija VI., slobodu vjere i neke druge povlastice.

Istočno pitanje, koje počinje u 18. vj. sastoji se u takmenju evropskih velevlasti, kako će podijeliti Tursku. Ona je naime iza rata s Rusijom (1774.) već dozrela za propast, spasavala ju jedino međusobna zavist evropskih država. Napoleon I. nastoji, ne bi li preko Selima III. (1789—807.) reformirao tursku vojsku. Sultanu se opru janjičari i staro-turska stranka, te ga sruše.

TREĆA PERIODA (OD 1789).

1. Francuska revolucija i najnovije doba od g. 1789.

Francuska revolucija i republika (1789—1804.)

Revoluciju su prouzročili: 1. prevelika materijalna bijeda, koja je postala nesnosnom i urodila ogorčenjem naroda, k tome je ovaj snosio goleme državne poreze i posebne daće, što ih je dugovao plemstvu, a visoko plemstvo — svjetovno i duhovno — živjelo je slobodno od svih tereta. 2. dublji uzrok bio je dugotrajno djelovanje pisaca: ovi su naime strašnim širenjem bezvjerstva i nemorala porušili ugled vjerskoj i državnoj vlasti. Bezvjerstvo je i nećudoređe već proželo više staleže, znanost i štampu. 3. Vlada je bila radi velike samovolje i raskalašenosti posve omražena; uz to se razmahala želja za republikom. 4. Svećenstvo, glavni odgojitelj duhova, dospjelo je u preveliku ovisnost o vladi; narod ga stoga držao vladinim oruđem.

Ljudevit XVI. (1774—92.) bio je neporočan, ali preslab vladar, a da bi doskočio tolikim zlima. Njegovi su ministri većinom nemoćni, da bi državu spasili od bankrota. Toga radi sazove vlada skupštinu narodnih zastupnika za namaknuće poreza (1789). Zastupnici građana proglase sebe Narodnom skupštinom.

Ova Ustavotvorna skupština (od 4. V. 1789.) izradi novi ustav za državu; zatim stane redom ništiti tisućljetne tečevine i kršćanske svetinje francuskog naroda. Kat. Crkvi otme njezina dobra. Država je ipak malo vidjela koristi od te otimačine. Ukine kat. redove. Uništi upravu Crkve učinivši svećenike državnim činovnicima. Papi otme imanja u Francuskoj. Najveći dio (46.000) svećenika nije htio priseći na ovaj nekršćanski ustav. Nadalje proglasi čovječanska prava, a ukine feudalna prava gospode. Svi su pred zakonom jednaki. Konačno provede novu razdiobu države. Time su razorili cjelokupni stari poredak, stoga i temelje vjere, svakoga reda i kreposti. Maknuli su Boga, uništili čovječje dostojanstvo, uništili red: ostala je od čovjeka samo neukroćena zvijer. To se vidi iz plodova revolucije.

God. (1789. 14. VII.) razori svjetina državnu tamnicu Bastillu. 10. X. kralj i skupština dođu u vlast pariške rulje, koju su vodili bijesni demagozi razjarujući ju na najgora zvjerstva. Ovi su organizirali klubove, a klubovi vodili rulju. Najzloglasniji bješe klub jakobinaca. U općem metežu mnogi plemići pobjegnu iz Francuske.

Zakonodavna skupština (1791—2.) zarobi kralja, kojega svjetina zatvori, a vođena od Marata pokolje u Parizu (2—7 IX. 1792.) do 8.000 ljudi, među njima 400 biskupa i svećenika, što nisu htjeli priseći na protikršćanski crkveni ustav (mučenici).

Narodni konvenat (1792—5.) proglasi republiku (1792—804.), ubije nevina kralja (21. I. 1793.) Od sada provodi strahovladu pariška poživinčena rulja. Na čelu su joj demagozi-zvijeri: Marat, Danton i Robespierre. Revolucionarci čiste republiku od plemstva i svećenstva time, što poput hijena po cijeloj Francuskoj kolju na stotine tisuća nevinih žrtava, osobito kada svladaše Vandejce, koji se bore za kat. vjeru i kralja. U tom je ratu poginulo do milijun ljudi. Ujedno poruše ili oskvrnu na tisuće divnih crkvi i drugih svetinja. Ukinuvši kalendar zatru svaki trag kršćanstvu u javnom životu. Ali zato uz najgnjusnije opačine obožavahu živinski dio čovjeka i božicu razuma, to jest bestidne ženske. To se činilo po cijeloj Francuskoj neko vrijeme, i to svaki deseti dan.

Napokon zasićeni besramnostima i okrutnostima ubiju Dantona i Marata, a Robespierre posta tiraninom i vrati štovanje najvišega Bića. Ali i on ubrzo izgubi glavu. Potom zavlada umjerena stranka Direktorij sa 5. direktora i 2. komore na čelu (1795—99.) Ovaj digne veliku vojsku, koja pobijedi Engleze, Pruse i Austriju. U bojevima najviše se istače Napoleon Bonaparte.

Mirom u Kampo Formio (1797.) dobije on sjev. Italiju i zemlje do Rajne, Austrija pak Dalmaciju, Istru i dio Mletačke, koju je Napoleon uništio zauvijek. Francuzi zarobe velikoga patnika pravde papu Pija VI. (1798.), nanesu goleme štete crkvenoj državi i učine ju republikom. Napoleonova vojna na Egipat (1799.), kojom je mislio naškoditi engleskom gospodstvu na moru, ne pođe mu za rukom.

God. 1795. francuska vlada proglasi vjersku slobodu; ali i nadalje bivaju progonjeni svećenici i katolici. Napoleon sruši direktorij (1799), a sebe dade izabrati konzulom na 10 godina, g. (1802.) pak do smrti. On je uvidio, u kakvo je zvjersko stanje dospjela Francuska bez kršćanstva; stoga vrati slobodu kat. Crkvi, a s papom sklopi konkordat (1802.) Time se vrati kršćanstvo u javni život.

Napoleon svlada i drugi savez protiv Francuske (Rusiju, Englesku, Portugal, Napulj i Tursku 1799—1801.), i tada mu pade u šake lijeva obala Rajne. Švajcarska i sjeverna Italija postale su republikama, zavisnim od Francuske. Njemački knezovi, koji su izgubili zemlju, budu namireni dobrima na desnoj obali Rajne, što su ih oteli kat. Crkvi, a knezovi ih dobili najpodlijim puzanjem pred silnikom. Kat. Crkvu nemilosrdno progone i plijene također u drugim zemljama, što ih je Francuska osvojila.

Napoleon je međutim provodio unutarnje uređivanje države, škola i uprave. Veliki je um pokazao građanskim zakonikom. God. 1804. dade se proglasiti carem — pomazan od pape Pija VII., koga je u tu svrhu pozvao u Pariz.

God. 1805. svlada car 3. savez protiv sebe: Austriju i Rusiju u trocarskoj bitci kod Slavkova u Moravskoj. Mirom u Požunu Napoleon uzme Istru i Dalmaciju. Njemački knezovi na Rajni uglave Rajnski savez, koji je o njemu ovisan. Ali engleski admiral Nelson izvojšti pobjedu nad francusko-španjolskom mornaricom kod Trafalgara (1805). Sam car 1806. porazi Prusiju i Rusiju, zatim osnuje Varšavsku vojvodinu. — God. 1807. pokori Španiju, gdje proglasi brata Josipa kraljem, isto tako postavi rođaka Murata kraljem u Napulju.

U ratu s Austrijom 1809. bude prvi put u životu poražen od nadvojvode Karla u dvodnevnoj bitci kod Beča; ipak malo zatim pobjedi i otme joj nove zemlje, a papi ugrabi crkvenu državu. Zato ga Pije VII. izopći iz Crkve. Tome se je silnik rugao rekavši: »Ne će zato padati mojim vojnicima puške iz ruku.« (Ovo se zbilja obistinilo u vojni na Rusiju).

Kako papa i Crkva nijesu mogli da služe svim hirovima ovog despota, kao što je on to hito, ovaj zarobi Pija VII. te je s njime veoma nedostojno i nasilno postupao.

Budući da je pred tiraninom moralo sve puzati; a radi njegova častohleplja izginulo je stotine tisuća ljudi, postade on jako omražen.

U vojni na Rusiju stiže ga napokon osveta Božja (1812.) Neviđena vojska od 600.000 ljudi bi od zime, glada i Rusa posve uništena — vojnicima su padale puške iz ruku! Spasilo se kojih 50.000 ljudi. To je bio prst Božji! Na noge se diže pogažena Prusija i Austrija, te zajedno s Rusijom poraze Napoleona u bitci naroda kod Leipziga (16—19. X. 1813.), gdje je Napoleon izgubio 90.000, potom zauzmu sam Pariz; a njega zatoče na otoku Elbi doznačivši mu 2 milijuna godišnjih franaka — baš koliko je on po-

nudio papi za otetu crkvenu državu (1809.) Francuski kralj Ljudevit XVIII. uglavi mir sa saveznicima. **Kongres u Beču** (1814—15.) počne nanovo uređivati Evropu. Ali jer se ravnao ne po zakonu Božjem nego po pravu jačega, zato nije donio pravog mira. Napoleon se iskrca u Francuskoj, da opet pokuša bojnu sreću — vlada od 100 dana (1. III. 1815). No u zao čas! Poraze ga Englezi i Prusi kod Vaterloa (18. VI. 1815). On bude prognan na otok sv. Helene. Tu je do smrti promišljao o prolaznosti zemaljske sreće. Tu je Pijo VII., kome je tolike jade zadao, njega i obitelj mu obsipao blagodatima. Umro je 5. V. 1821., izmiren s kat. Crkvom. G. 1840. prenesu njegove kosti u Pariz.

Bečki kongres (1814—15.) skuči Francusku u njezine granice od g. 1790. Protjerane vladare povrati u njihove države. Osobito se povećala Prusija, napose otimačinom crkvenih dobara, a Austrija Lombardijom i tečevinama od g. 1797. Belgiju i Holandiju ujedine u jednu državu. Pijo VII., koji je kao neustrašivi borac za slobodu i prava naroda zadivio svijet, vrati se neopisivim slavljem u svoju državu.

Grozni plodovi bezvjerske revolucije donekle opamete narode i vladare, te uvidješe, kako samo kršćanstvo može dati mir i sreću svijetu. Stoga vladari austrijski, pruski i ruski sklope sv. Alijansu (savez), da će naime upravljati po načelima sv. Evanđelja. Nego to bješe tek polovično kršćanstvo bez sudjelovanja kat. Crkve; stoga je urodilo slabim plodovima.

Napoleon i HSS. Gledaj Pregled povj. HSS.

2. Restauracija ili povratak Burbonaca u Francusku.

Ljudevit XVIII. (1814—24.), muž naobražen, u trpljenju se odrekao bezvjerske filozofije; čuvao je obećani ustav i red, te podizao vjerski duh. U Francuskoj se međusobno bore stranke kao i prije revolucije. Ipak se obnavlja kat. život, koji pomažu veliki pisci kao de Maistre (de Mestr), Chateaubriand (Šatobrijàn), Veuillot (Vjejo) i drugi.

Karlo X. (1824—30.) drži sa starim plemstvom, pa nastoji umiriti stranke dajući štampi veću slobodu. Emigrantima naknadi štetu, što im je zadala revolucija, ali si otuđi vojsku. Slobodna štampa mnogo radi protiv vlade i protiv vjere. Time pobune narod. Kralj dva puta raspusti parlamenat; a za volju liberalaca progna Isusovce (1828). Da bi narod predobio, osvoji Alžir poradi sramotnog gusarenja (1830). Ipak zbog protiustavnih zakona plane iste godine u Parizu **Julijska revolucija,** koja zbaci kralja, a uzdigne častohlepnoga **Luisa Filipa** Orleanskoga (1830—1848). Revolucionarci žestoko rade protiv njega i kušaju ga ubiti. God. 1840. prenesu u slavlju kosti Napoleona I. u Pariz.

3. Rusija. Pavao I. (1796—801.) premda je bio zapostavljen od majke Katarine II., ipak bijaše urešen dobrim svojstvima; ali htijući sve promijeniti izazva žestok otpor te pogine od urotnika. Prema katolicima je bio pravedan i poštivao kat. Crkvu. Od pape, kojem bješe prijatelj, isposluje, te je potvrdio Isusovce za Rusiju.

Aleksander I. (1801—25.) svojim radom i dobrotom bio je uzor kršćanskoga vladara, kako svjedoči papa Lav XII. (1825.) Grozni požar, koji uništi Moskvu (1812.) učini ga odanim vjeri i molitvi. Ipak se ponašao kao glava ruske crkve, a nahuškan od neprijatelja progna Isusovce iz Rusije (1820). Car je poštivao i donekle pomagao katolike. Žena mu Elizabeta živi kao čestita katolikinja, a dosta je sigurno, da je i sam car umro kao katolik. Bio je on stup vjere, prosvjete i poretka za Rusiju, koju je također povećao. U njoj se osnivaju tajna društva, koja spremaju revoluciju.

Nikola I. (1825—55.) nastupao je kao despot, za koga vlada traži od naroda upravo božansko poštivanje carskog lica. On je tvrdo odlučio stvoriti u Rusiji samo jedan narod i jednu vjeru, u kojoj će on biti neograničeni gospodar. Zato, svladavši ustanak Poljaka, oduzme im ustav (1830.) pa stane najokrutnijim načinom ništiti poljski narod i kat. vjeru. Još je groznijim sredstvima zatirao katolicizam kod unijata — Ukrajinaca — i to sve do svoje smrti. Otimao je sa svojom vladom na veliko crkvena dobra, na tisuće samostana i crkvi, a narod zvjerskom silom gonio na otpad od svoje kat. vjere. Ovaj je pak nečuvenim junaštvom radi nje podnosio neizreciva zlostavljanja. Pri tome nije car dopustio, da bi išta o tome doznao zapadni svijet.

Međutim je sam Nikola papu uvjeravao o slobodi katolika u Rusiji. Ali umni **Grgur** XVI. (1830—46.) otkrije (1842.) cijelom svijetu ruska barbarstva, a samome caru izbroji sve grozote, kada je on posjetio papu u Rimu (1845.), stoga on ugovori s papom konkordat, no samo zato da ga prevari. Car Nikola uživa tužnu slavu, da je poznat kao jedan od najvećih progonitelja katolika zbog njihove vjere. Iza rata s Turskom otme joj mirom u Drinopolju (1829.), koje su Rusi zauzeli, neke zemlje; a Grčkoj, Vlaškoj i Srbiji iznudi slobodu. Radi nesnosnog pritiska od strane vlade na narod tajna društva spremaju u Rusiji prevrat.

4. Oslobođenje Grčke (1821—29). Grci se u to vrijeme nacionalno osvijestili. God. 1821. dignu se oni na Turke, pod kojim su stenjali malne 4 stoljeća, te pomoću evropskih vlasti, poglavito Rusije, izvojšte samostalnost. Turska je mornarica bila uništena u luci Navarino (1827.) Na vlastitu nesreću Grci su među sobom grozno nesložni, svojim kraljem izaberu bavarskoga princa **Otona** (1832—62.), zatim dan-

skoga princa **Jurja (1863—901).** Zemlju su jednako trle unutarnje borbe.

5. U Portugalu se nakon pada Napoleonova vrati **Ivan** VI. (1821.) i primi konstituciju (ustavnu vladu). Iza njega bukne građanski rat među Don Pedrom-carem Brazilije, koji se bori za kćer Mariju, i njegovim bratom Don Miguelom. Pobijedio je Don Pedro a naslijedila je Marija. Ona se uda za njemačkoga kneza Ferdinanda Sachsen-Koburga. Ova kuća vlada od g. 1853 do 1910. Portugal također trpi od stranačkih borba, što se vode za konstituciju. Kasnije nasta mirnije stanje. Ali tajna bezvjerska društva (masoni=slobodni zidari i drugi) spreme revoluciju, koja protjera kralja **Emanuela** II. (1910.), pošto su već god. (1908.) ubili kralja Karla i njegova sina. Iza višemjesečne strahovlade proglase republiku, koja ovaj isključivo katolički narod grozno progoni. Od god. 1910. izmijenila se 223 ministra, a god. 1919. sedam predsjednika. — Od g. 1918. progonstvo je katolika jenjalo.

6. U Španjolskoj uvedu liberalnu konstituciju (1812.) I ova država strada od čestih vojničkih prevrata. Liberalci od sada po svuda traže najveću slobodu u cijelom životu — također u širenju svakog zla i nereda u stvarima vjere i ćudoređa, osobito traže neobuzdanu slobodu od zapovijedi Božjih i kršćanske vjere. Dakako, da to nije razumna sloboda, nego bezumna razuzdanost, koja je učinila narode tako nesretnima.

Ferdinand VII. iza svoga povratka na vladu, dokine konstituciju (1814.), a ustanak pomoću Francuzo kruto uguši. Nakon njegove smrti bore se za vladu Don Karlos (karlisti) proti Izabeli, mjesto koje upravlja majka joj Kristina (kristinci). Ova osta pobjednicom, pa narodu dade konstituciju. U zemlji sveđer se dižu bune. Tako skinu Izabelu s prijestolja (1868). Novi kralj **Amadeo** od Sardinije, pozvan

na vladu, održa se 3 godine. Stranačke borbe primiri **Alfonzo** XII. (1874—85).

Za **Alfonza** XIII. (1885—31.) najprije upravlja majka Kristina austrijska. Španjolska izgubi u to vrijeme malne sve kolonije: Kubu, Filipine (1898.) itd. Zemlja strada od stranačkih trvenja.

Djelovanje kat. Crkve mnogo sprječava kroz 19. vijek vlada raznim progonstvima, još više razorno djelovanje slobodnih zidara, socijalista, komunista, koji više puta počine premnoga razbojstva na kat. svetinjama kao god. 1909., kada u Barceloni spale 70 samostana; a najviše u revoluciji od g. 1931., kada kralja protjeraju a uvedu republiku. G. 1932. prognaju 3.000 Isusovaca uništivši stotine njihovih škola i drugih ustanova od najveće koristi za narod; zatim najokrutnije pritisnu kat. Crkvu. Sve to rade nosioci slobode i pravde u ime jedne bezbožne stranke, koja gazi najsvetija dobra vjere i kulture od 20 milijuna katolika.

7. Oslobođenje Latinske Amerike. Španjolska gospoduje još u 18. vj. cijelom Amerikom južno od Unije, osim Brazilije, kojom vlada Portugal. Obje ove države ljuto isisavaju svoje kolonije. Zato ove jedva dočekaju nesreću matice zemlje za napoleonskih ratova. One se dignu na svoje gospodare te u ratovima (1808—26.) izvojšte neovisnost. **Bolivar** oslobodi N o v u G r a n a d u i P e r u (1819.) V e n e z v e l u (1821.) i K v i t o (1821). Isto učine zemlje na L a P l a t i i C h i l e. Juž. Amerika raspala se tijekom 19. vijeka na 15 republika, njihova je povjest ispunjena građanskim ratovima.

Meksiko je izvojevao sebi samostalnost (1821.) Od njega se odijele države c e n t r a l n e A m e r i k e (1825.), koje se proglasiše republikama. Meksiko je najviše trpio od buna (od 1821, bilo ih 62.) N a p o l e o n III. pokuša stvoriti u Meksiku o sebi ovisno carstvo. U domaćem ratu (1861—7.) pobijedi cara

Maksimilijana, brata Franje Josipa I., J u a r e z i posta diktator. Diktator D i a z podržavao je u nesretnoj zemlji neki mir (1876—911.) Bezobzirni bogataši Unije često su jarili nemire u bogatom Meksiku iz požude za novcem. Zadnje vrijeme (od 1915.) doživje on neopisive grozote u građanskim ratovima. Kat. Crkva mnogo je trpjela u Latinskoj Americi od neprijateljskih liberalno-masonskih vlada, koje se često pomirile s njome. Ali je najviše onamo od 1915. i to k r v a v o p r o g o n j e n a u Meksiku. Najljuće, upravo Neronovo progonstvo započela je komunistička vlada 1927. (predsjednik Calles — Kaljes) i poubijali na tisuće katolika, (Calles dade ustrijeliti Isusovca Augustina Pro-a i brata mu Umberta jedino zato, što su branili kat. vjeru (23. XI. 1927. — P. Aug. Pro čini sada mnoga čudesa.), a Crkvi otela sva dobra i slobodu. Katolici su slogom i junačkim trpljenjem i radosnim umiranjem za Krista-Kralja obnovili prva vremena kat. Crkve, te izvojštili djelomičnu slobodu vjere.

8. Evropa za Julijske revolucije (1830.)

Belgija i Nizozemska.

U ovoj — godine 1815. sjedinjenoj državi — H o l a n d e z i - protestanti veoma su ugnjetavali Belgijance-katolike, napose njihovu vjeru. Ovi duboko ogorčeni dignu se na noge (1830.) te sretno izvojšte svojoj domovini slobodu. Kraljem učine **Leopolda I.** Sasko-koburškog (1830—65). Velike sile priznadu Belgiju nezavisnom i neutralnom. Katolička Belgija od tada uveliko procvate u obrtu, trgovini i prosvjeti — naročito zbog kat. slobodnih škola.

Za **Leopolda** II. (1865—909.) urede veliku koloniju K o n g o (1884). **Albert** I. vlada od g. 1909. Katolička Beglija spada po napretku, ustavu i slobodnoj prosvjeti među prve države svijeta.

U kraljevini **Holandiji** upravlja i nadalje Vilim I., a iza njega **Vilim** II. (1840—49.) i **Vilim** III. (1849—90.) I u ovoj zemlji katolici dobiju pomalo veću slobodu, te su danas u općoj kulturi, blagostanju i prosvjeti, što ju razvijaju pomoću slobodnih škola, zacijelo na svijetu najbolje organizirani. Oni su g. 1918. spasili zemlju od komunizma. Susjedna država velika vojvodina **Luksemburg** priznata je od država neutralnom.

U **Italiji** nakon pada Napoleonova razni vladari uspostave apsolutizam. Zato od g. 1820. tajna proticrkvena društva karbonara dižu česte ustanke, da bi vladare prisilili na ustav ili stvorili republiku i tako konačno ujedinili cijelu Italiju u jednu državu. **Ferdinand** I. († 1825.), kralj Napulja i Sicilije, morade najprije dati ustav, ali pomoću Austrije domala zavlada apsolutistički. Austrija je ugušila razne ustanke u svom posjedu Lombardiji, crkvenoj i drugim državicama, naročito od god. 1831.

U **Piemontu** Austrija pomogne svladati revoluciju (1821.) Ustanak je pomagao Luis Bonaparte, nećak Napoleonov, zatim je zapalio zublju prevrata u samome Rimu (1831.) protiv pape, od koga je dobio mnogo dobra. Mazzini osnuje (1831.) bezvjersko društvo Mlada Italija, s kojim sprema prevrate kušajući, kako će sve države pretvoriti u republike.

U Piemontu je **Karlo Alberto** (1831—49.) unapređivao vjeru, znanost, upravu, prosvjetu itd. I on se mora boriti protiv revolucija. God. 1848. buknu revolucija u cijeloj Italiji. Veliki i blagi papa Pijo IX. (1846—78.) bude prisiljen, da bježi iz Rima, gdje uvedu republiku i poprate ju mnogim ubojstvima.

Poljska. Njoj je Rusija (1815.) obećala samoupravu i vlastitu vojsku. Ipak su Poljake bezobzirno tlačili, osobito za vlade Nikole I. (gledaj gore). Jednako je s njima nemilosrdno postupao upravitelj

veliki knez Konstantin. God. 1830—1. late se Poljaci oružja i proglase Poljsku slobodnom. Ali Rusi (generali Diebić i Paskiević) s premoćnom silom skrše ustanak, premda se Poljaci junački borili i Rusima zadali teških poraza. Sada se Rusi grozno osvećivali narodu, te su sve učinili, kako bi zatrli kat. vjeru i poljsku narodnost. Mnogo tisuća ljudi prognaju, posebice u Sibiriju, a imanja im zaplijene. Gledaj gore kod Nikole I. i zauzimanje Grgura XVI. za nesretne Poljake. God. 1846. pripoje republiku Krakov Austriji.

9. Engleska i Irska u 19. vijeku.

Pronalaskom željeznice i parobroda razmahala se industrija i trgovina a time poraslo bogatstvo, ali ga je uživalo istom kojih pola milijuna bogataša: visoko plemstvo imalo je sva politička prava. Ostalih preko 9 milijuna bješe bijedna sirotinja. Tako je bilo i za kralja Jurja I. (1820—30). God. 1823. bi dopuštena sloboda trgovine.

Za **Vilima** IV. (1830—37.) popuste narodu i počnu s reformama. God. 1833. ukinu sramotno ropstvo s crncima, što je kat. Crkva oduvijek osuđivala; zatim prošire izborno pravo, koje bijaše nepravedno podijeljeno. No opće tajno glasovanje uvedeno je istom g. 1885. Engleski katolici bili su preko 2 vijeka bespravni; još je gore bilo katolicima Ircima. Ovima su 1801. oduzeli parlamenat.

Ircima je izvojevao slobodu veliki govornik i sveti muž Irac Daniel O' Connell (1775—847). Zaštitnik potlačenih i vođa milog naroda radio je ovaj muž samo zakonitim sredstvima za slobodu neizrecivo pogažene Irske. U strahu od građanskog rata engleski parlamenat dokine Testakt, kojim su se kat. činovnici morali odreći svoje vjere. Od sada katolici mogu dobivati državne službe i druga prava. To se

zove **e m a n c i p a c i j a** katolika (1829.) O' Connell je najveći i najplemenitiji agitator svih vremena. Ostale pravedne zahtjeve kao samoupravu Irske nije postigao radi bezobzirnosti Engleza.

Irci su i nadalje zahtijevali samostalnost. Stranka sinfejnovaca laćala se nasilnih sredstava, da ju iznudi od Engleza. To su postigli u groznom građanskom ratu (1919—20.), u kome se Irci borili nečuvenom slogom, a Englezi grozotama kušali da skrše njihov otpor. Ipak moradoše priznati slobodnu državu Irsku pod zajedničkim kraljem (1922.)

Engleska je krajem 18. i početkom 19. vj. došla služeći se svakojakim sredstvima, do mnogih kolonija; tako je zavladala prednjom Indijom. Rado je podjarivala revolucije na evropskom kopnu radi svoje koristi.

Kraljica Viktorija (1837—901.) uze naslov: carica Indije. Za ove se vladarice pomalo Engleska pretvorila u demokratsku državu. Druge njezine kolonije Kanada, Južna Afrika, Australija i Nova Zelandija postale su malne samostalne države (dominioni). Neko vrijeme gospodarila je također Egiptom, a 1922. priznala ga nezavisnim.

10. Turska u 19. vj. proživljuje sudbinu država, u kojima je dugo vladala sila, a ne pravda. Podržava ju jedino zavist evropskih vlasti, koje se nisu mogle složiti, kako da ju podijele. Mahmud II. (1808—39.) nastoji da obnovi državu, napose vojsku, po uzoru evropskih naroda. Toga radi pobune se prkosni janjičari. Sultan ih dade poklati (oko 20.000) ili raspršati (1826.) Ustanci namjesnika i naroda u pokrajinama, na pr. Mustafa paša od Skadra, okrutni Ali paša od Janine, Grci i rat s Rusijom dovedu Tursku na rub propasti. Sultan i razbješnjena svjetina u Carigradu i drugdje osvećivala se Grcima zvjerskim grozotama.

Mehmed Ali paša od Egipta porazi više puta sultanovu vojsku, zaprijeti Carigradu, otrgne (1833.) Egipat i Siriju. Ali posredovanjem evropskih vlasti zadrži samo Egipat (1840). Ovdje uvelike diže radinost i prosvjetu, a kršćane štiti.

Sultan **Abdul Medžid** (1839—61.) zajamči svečanim pismom (hatišerif od Gülhane) svim podanicima slobodu i sigurnost (1839). Time je malo ublažio nesnosno stanje kršćana; ipak su njih Turci i nadalje mrzili i ugnjetavali, a oni dizali ustanke. U Turskoj i odsada traju neredi, a blagostanje naroda sve više propada.

11. Revolucije (1848—49). Druga francuska republika.

Najživlje rade za prevrat i republiku tajna društva i radnici. Radnike vodi bezvjerac **P r o u d h o n** (Prudon), koji uči, da je privatno vlasništvo krađa općega dobra, a **L u i s B l a n c** zahtijeva, da država namakne radnicima posla u narodnim radionicama. Tu bi oni živjeli u neradu na tuđi račun, a uvijek spremni na prevrat. S druge strane opaki život bogataša razjaruje narod na ustanak.

Protiv vlade, osobito za opće pravo glasa, bukne u Parizu **f e b r u a r s k a r e v o l u c i j a** (1848.) Proglase drugu republiku. **L u i s F i l i p** mora bježati. U junu obnove radnici ustanak još većim bijesom, koji vojska uguši nakon ogorčena boja (12.000 mrtvih). Pariški nadbiskup d' Affre pokuša dokrajčiti grozni pokolj, ali pane kao žrtva za nesretno stado. Ova je herojska ljubav nemalo i najgore zadivila, pa se time borba stišala. I nakon ugušene bune francuski narod trpi od velike bijede i čezne za mirom. Za predsjednika republike bude zabran **L u i s N a p o l e o n** (1848.), koji je uživao glas radi slave svoga strica Napoleona I. On drži poredak u zemlji, i

time predobiva sve staleže. Riješivši se silom protivnika bude mu produžena vlast na 10 godina, a god. 1852. dade se proglasiti carem Francuza (do 1870).

12. **Njemačka** iza g. 1815. sastojala se od 39 država, koje su imale tek zajedničko vijeće, ali bez ugleda. Mnogi traže veliku slobodu i ustav, što su ga vladari obećali, no nisu ga dali nego su upravljali i nadalje apsolutno i prigušivali težnje naroda — pod vodstvom austrijskog ministra Metterniha. Inače do god. 1848. bilo je malo pobuna.

Prusija je za kralja **Fridriha Vilima III.** (1797—840.) provodila unutarnje reforme u trgovini, školi itd. Slično za Fridriha **Vilima IV.** (1840—61). Ovaj se pokazao dosta pravednim prema katolicima. Njemačke države, osim Austrije, dokinu međusobnu carinu u trgovini. Vlade su na žalost pomogle, te je sve više nestajalo kršćanske vjere u narodu, osobito zanemarivanjem vjerske obuke u školama, dok su visoke škole i onako širile bezvjerstvo.

13. Austrija.

Franjo I. (1792—835.), prvi car austrijski (od 1804.), bješe čestit i obljubljen vladar. Njemu i sinu mu **Ferdinandu I.** (1835—48.) glavni je savjetnik lukavi Metternih, koji cenzurom i policijom drži stari apsolutistički poredak. Ali zato je opaka štampa mogla slobodno rušiti u narodu i krepost. Kat. Crkvu još su sputavale razne protikršćanske naredbe Josipa II., premda su oba spomenuta vladara (Franjo i Ferdinand) poštivali kat. vjeru.

Do g. 1848. u Njemačkoj je bilo malo pokušaja za ustanak. Zato god. 1848. uzavre prevrat u Beču (u ožujku i listopadu), koji je tražio građansku slobodu. Metternih pobjegne, a car dade ustavnu vladu.

Prevrat uguše ban J e l a č i ć i V i n d i s c h g r ä t z. Ovi potisnuše bunu Madžara, koje vodi Lajoš Kosutth (Košut), a traže vlastitu državu. Ali carska vojska morade napokon uzmaknuti pred Madjarima. Madžari nijesu htjeli da priznadu Franju Josipa I. (1848—916.), kad se njemu u korist Ferdinand odrekao krune. Bunu je svladala austrijska vojska s pomoću Rusije (1849).

U **Njemačkoj** su buknuli prevrati po glavnim gradovima, osobito je krvav bio u Berlinu. Knezovi su dali narodu slobodu i ustav. Ipak se još nije Njemačka ujedinila, kako su to mnogi tražili, nego se povratila reakcija tj. stari red. Velikonjemačka stranka htjela je jedinstvo sa Austrijom, a malonjemačka bez Austrije.

14. Buđenje Slavena u Austriji.

Prvi se osvijestili **Česi** koncem 18. vj. Narodni duh budili su u njih učenjaci i pisci kao Pelcl, svećenik D o b r o v s k y — otac znanosti o slavenskim jezicima, zatim veliki povjesničar Š a f a r ž i k, P a l a c k y i pjesnik K o l l a r. God. 1848. sastane se kongres Slavena u Pragu, da vijeća o sudbini austrijskih Slavena; ali radi nemira u gradu bude raspušten. U Pragu nastalu pobunu uguši knez Vindischgrätz. Tako su Česi postali učiteljima u osvješćivanju i drugim Slavenima, napose Hrvatima. (Gledaj Pregled HSS.)

Reakcija u Njemačkoj. Svladavši prevrate vlade opet uspostave staro stanje apsolutizma, a dokinu obećane sloboštine i ustav. Ovaj se održao jedino u Pruskoj. Tako isto Austrija poništi ustav od god. 1849., a od g. 1851. poče provoditi jedinstvo države u upravi i jeziku. Pošto je raspušten parlamenat, ministarstvo, kojim upravlja Bach, ukida zakone

pojedinih zemalja, a svu upravu usredotočuje u Beču; austrijske pak narode ponijemčuje. Dakako, to je nenjemačke narodnosti u Austriji jako ogorčilo, poglavito Hrvate, koji su toliko žrtvovali za spas države (1848—49). Apsolutistička je vlada ipak za vazda dokinula kmetstvo i rabotu.

Italija god. 1848—49. uzavre sva od prevrata. Ferdinand II. sretno pokori revoluciju u svojoj kraljevini Siciliji i Napulju. Pijo IX. uvede 1848. ustavnu vladu; ali jer ne htjede da se stavi na čelo pokretu za ujedinjenje Italije i navijestiti rat Austriji, pobune zlikovci rimsku svjetinu. Papa u opasnosti života pobjegne iz Rima (1848), u kojem proglase republiku, što ju vode razbojnici kao Mazzini i Garibaldi. Kao g. 1789. u Francuskoj tako i Rimu okaljaju se ubojstvima i oskvrnjivanjem crkvi. Ali francuska i austrijska vojska učiniše kraj republici i tiranskoj vladi, a Pijo IX. vrati se s najvećim slavljem dobrih u Rim (1850). Talijanske ustaše poveo je protiv Austrije častohlepni Karlo Alberto, kralj Sardinije i Piemonta; no bješe slabe sreće. Više ga puta sramotno porazi — kod sv. Lucije (1848.), kod Kustoce i Novare (1849.) **Radecky** vojvoda austrijski. Bio je to najveći ratnik svoje dobe, premda starac od 82 godine, kao otac ljubljen od svoje vojske, koji nije u grmljavini topova zaboravio moliti se.

U obnovljenoj **Švajcarskoj** republici htjedoše ostvariti jedinstvo tim, što su protestanti i radikali stali progoniti katolike, premda su ovi činili polovinu stanovnika; k tome ukidahu samostane i izdavahu mnoge proticrkvene zakone. Stoga se odcijepe katolički kantoni, ali budu poraženi od drugih kantona (1847). Sada nasta još gore progonstvo kat. vjere i tjeranje kat. redova. Ovo se nastavilo u drugoj polovini 19. vj. no uz neke olakšice. Katolici se ipak junački držali, mnogo trpjeli za svoju vjeru i živo radili na izgradnji duhovnog života, stoga njihov vjerski život cvate, dapače imaju svoje sveučilište u Friburgu. Po ustavu od g. 1848. Švajcarska je savezna republika, kantoni su samostalni, izuzev neke zajedničke poslove.

Sjeverne evropske države. Danska izgubi (1864.) Schlesvig i Holstein, dio toga dobije opet god. 1918. **Islandija** je ostala s njome samo u perzonalnoj uniji.

Norveška prekine sa Švedskom perzonalnu uniju (g. 1905.), u kojoj bijaše od god. 1815. Njome kraljuje Hakon VIII. (1905—X.) **Švedskom** vlada Gustav V. (1907—X).

15. Kultura u 19. vijeku.

Klasična književnost bila je uzorom piscima 18. vijeka na pr. njemačkim klasicima Schilleru i drugim. I u umjetnosti iste dobe hladno oponašaju stare uzore. Za Napoleona I. stvore u Parizu glasovita djela kao crkvu sv. Magdalene, triumfalni stup i zvjezdani luk. U Njemačkoj je München postao novom Atenom (propileje od Klenzea, muzeji, pinakoteke t. j. zbirke starih slika i kipova spadaju među najbogatije na svijetu.

Kao reakcija protiv obožavanja poganske kulture rodila se u 19. vj. **Romantika** u književnosti. Mnogi se naime bacili na proučavanje knjige i pjesništva svoga naroda za vrijeme srednjega vijeka. Nijemci su najprije uvidili golemo blago, što ga duguju kat. Crkvi, koja je ujedinila njihov narod, te je u srednjem vijeku vladao svijetom. Sve im je to otela slijepa mržnja protestanata na kat. Crkvu, koji su krivotvoreći povijest, raširili nebrojene klevete protiv iste Crkve. Razni učenjaci stanu proučavati neiskrivljene spomenike prošlosti i obrađivati ih u knjizi, na pr. pjesnik Brentano, genijalni Jos. Görres, Fridrih Schlegel. Plod je toga istinolju-

bivog nastojanja bio, da su Schlegel i mnogi drugi velikani prešli u kat. Crkvu; isto je tako učinio glasoviti povjesničar Fridr. Hurter, pisac Inocenta III (u 3 svezka), Gfrörer, auktor Grgura VII. (u 7 svezaka). Oba klasična djela.

Još je više Engleza potražilo istinu i mir duše u kat. vjeri (kardinal Newman, ponajveći genij 19 vj. Kenelm Digby i na tisuće drugih odličnih duhova Engleske i američke Unije — naročito krajem 19. i početkom 20. vj.

Veliki romantinci u Francuskoj bili su Chateaubriand (Šatobrian), pisac djela »Genij kršćanstva« i »Mučenici«, Montalembert (Montalaber), auktor klasičnog djela »Zapadni monasi« (u 7 svezaka), Veuillot (Vjejo) i drugi. Oni zamjernim uspjehom brane perom blago srednjega vijeka, što su ga Francuzi primili od kat. Crkve.

U Italiji Manzoni († 1873.) stvara najbolji roman »Zaručnici«, a Silvio Pellico († 1854.) čuveno djelo »Moje tamnovanje« (oba su dobri katolici). Povijest otkrivaju razni učeni pisci: kardinal Maj S. J. († 1854.), Cantu, Macaulay (Mekole), Ranke,Momsen zadnja trojica su protestanti.

Jednako se u umjetnosti povode za velikim djelima sred. vj. kipari katolik Canova († 1822.) i protestant Thorwaldsen († 1844.), zatim slikari David i Viollet le Duc jesu plemeniti slikari u Francuskoj; isto tako Overbeck († 1869.) i Fürich u Njemačkoj. Slikarstvo se također vraća k nasljedovanju obične prirode (realizam). U glazbi su kao što u 18. vj. najveću savršenost postigli Nijemci kao Beethoven († 1827.) i katolici Schubert († 1828.) i Schumann († 1856.), nadalje Poljak Hopin a u Italiji Rossini († 1868.)

U graditeljstvu ožive gotiku (dovršuju stolnu crkvu u Kölnu, Schmidt gradi u Beču i Katedralu u Zagrebu). Humanistične nauke tj.

grčko-latinske marljivo se goje, osobito na sveučilištima, a još više razne prirodne znanosti. Velikim marom istražuju cijelu zemlju, carstvo životinjsko, bilinsko i kameno. U fizici, kemiji i medicini pronađu mnoštvo tekovina, parni stroj (Watt 1819.), koji je zapravo već našao opat Suger za Ljudevita VII. (u 12. vj.), željeznicu (Stephenson 1814.), telegraf (Gauss 1833.), telefon (Bell 1876.), električno svijetlo (Edison 1879.). Parne strojeve i elektriku rabe za obavljanje svih mogućih poslova, čime nadomještaju nebrojene ljude.

Tako se razvila nedogledna trgovina i industrija, a time se nagomilalo bogatstvo u rukama malog broja ljudi. Na drugoj strani milijuni radnika i zanatlija ostali su bez posla i bez kruha, jer se nijesu mogli natjecati sa mašinama, koje su brže radile, pa su njihovi vlasnici robu jeftinije prodavali; stoga su radnici zamrzili bogataše (kapitaliste).

Socijalizam. Kako su krivi filozofi u 18. vj. tisućama oteli vjeru u Boga i vječni život, radnici počnu tražiti sreću samo na ovoj zemlji u materijalnom blagu. Dok bezvjerski bogataši isisavaju slabe radnike, ovi zahtjevaju neka se sva dobra podijele jednako među sve ljude — što bi dakako bila najveća nepravda. To zahtijevaju socijaliste i komuniste. Po njima bi to morala učiniti vlada. Zato se ujedine radnici cijeloga svijeta (1864. — internacijonala) i nastoje, da oni dobiju vlade u ruke.

Njihovi su vođe Saint Simon († 1825.), Fourier, Proudhon, Luis Blanc u Francuskoj; a u Njemačkoj Marks († 1883.) i Lasalle. Sve su ove struje neprijatelji svake vjere, zabacuju ćudoredni zakon, pa uče, da nema grijeha i traže neograničeno uživanje na zemlji — i to poglavito tjelesno. Oni zahtjevaju, neka se silom uništi sveukupni stari poredak: privatno vlasništvo, obitelj, Crkva i postojeće

vlade. Najbezobzirniji su u rušenju svake vjere i vlasti n i h i l i s t e, koji se vrlo razgranali u Rusiji. Razumije se iza svega toga ne preostaje, nego da gospodari brutalno nasilje i da se vodi rat sviju protiv svima — čovječanstvo se ima pretvoriti u najokrutniji zvjerinjak.

16. Nacionalizam (narodnost).

Napoleon III. (1852—70).

Kad su bezbožni filozofi 18. vj. izbacili iz javnoga života zakone Kristove ljubavi i pravde, koji su narode kao braću sjedinjivali, ne preosta drugo do li o b o ž a v a n j e č o v j e k a ili n a r o d a (jer je pojedinac odviše bijedan). Iz toga se rodila težnja 1) da se ujedine svi pripadnici istoga naroda. 2) velika mržnja na druge narode. Prvo se nije moglo provesti, a da se ne poruše mnoge zakonite vlade i pogaze mnoga stečena prava. To je uzrokovalo premnoge ratove i prevrate. Konačno je dobio pravo onaj, koji je bio jači, a nestalo je na zemlji pravde, koja je temelj svakoj državi.

Ovo je još više ubrzala filozofija 19. vj. Tako Hegel, koji je učio, da se božanstvo najviše razvilo u vladi — i to u Prusiji. Stoga, štogod vlada odredi, to je sveto, makar koliko bilo protiv Božjemu ili naravnome pravu. Ova je nauka snažno utjecala na vlade svijeta.

Napoleon III. bude priznat za cara i od drugih država. On je neko vrijeme vodio politiku Evrope, s Engleskom prisili ratom Kinu, da pripusti misionare i druge Evropljane u svoje zemlje (1860.) U stražnjoj Indiji zauzme Končičinu, ali nije uspio da utvrdi svoj upliv u Meksiku, gdje je sramotno napustio cara Maksimilijana (1867.) Talijanski zavjerenici prisile ga bombama, da ispuni zadano obećanje kao negdašnji član njihova tajnoga društva, kojim se obvezao da će Italiju osloboditi od Austrije. On se već bio izjavio za ujedinjenje naroda. Uistinu stavi se na čelo vojske i priskoči u pomoć P i e m o n t u te, pobijedivši austrijsku vojsku kod Magente i Solferina, dobije mirom u Zürihu Lombardiju, koju preda Piemontu (1859). Napoleon brine se za mir u svojoj državi, a prema vani vodi evropsku politiku. Stoga je s Engleskom i Sardinijom pomogao Turskoj, kada se Rusija digla, da ju osvoji. U **Krimskom ratu** saveznici poraze Rusiju osvojivši Sevastopolj (1854—6). Mirom u Parizu (1856.) Rusija se morade odreći svoga nauma i ratne flote na Crnome moru.

U tom miru **Moldavska** i **Vlaška** zadobiju samostalnost. Obje se zemlje ujedine (1859.) Od god. 1866.—1914. vlada njima njemački knez **Karol I.** Berlinski kongres oslobodi ih od svakog vrhovništva Turske.

17. Rusija. Aleksandar I. Oslobodilac (1855—81.) Iza krimskoga rata s pomoću reforma liječi mnoge teške rane svoga naroda u upravi, sudstvu i promiče škole. Ukinućem kmetstva zadobije 23 milijuna kmetova slobodu. Al god. 1865. donese kraj njegovim reformama. Svladavši ustanak Poljaka, koji se (1863.) digli za slobodu, pregne vojskom i sredstvima politike najokrutnijim progonstvima, da uništi poljski narod i njegovu kat. vjeru u Rusiji, premda je u ugovoru papi svečano obećao da će poštivati slobodu katolika .Neizrecive i nebrojene grozote i nasilja počinjala je ruska vlada na katolicima, osobito na svećencima.

Papa Pjo IX. iznosio je pred svijet i žigosao patnje poljskih katolika. Rusija se istina u Aziju daleko protegla, ali unutra tajna društva vodila ju u propast. Kada ih je vlada pritisla, ona stanu napunjati zemlju groznim razbojstvima. I sam car Aleksander pane užasnim načinom kao njihova žrtva (1881.)

Turska. Još za krimskoga rata sultan je proglasio svečanim pismom kršćane ravnopravnima s muslimanima; no to je ostalo tek na papiru. Kršćani ogorčeni dižu i nadalje bune. (Gledaj o tome kod Juž. Slavena.)

18. Ujedinjenje Italije.

Propast i Uskrsnuće crkvene države.

Za rata (1859.) razbojnički vođa Garibaldi (tako nazvan od Bismarka, čiji je bio saveznik,) priskoči u pomoć Viktoru Emanuelu II. raspirivši bunu na Siciliji, te je osvojio kraljevinu Napulj. Sardinska vlada, čija je duša bio opaki i lukavi ministar Cavour (Kavur), redom protjera vladare talijanskih državica te nečuvenim gaženjem međunarodnih prava i svetogrdnim načinom otme svetome vladaru Piju IX. najveći dio crkvene države (1860.) — tobože da u njoj uvede red; papina vojska od 5.000 ljudi pod vođom Lamoricierom sva junački izgine — u najslavnijem od svih poraza — kod Kastelfidarda (18. IX. 1860). Prisilno glasovanje naroda pod pritiskom Piemonteza imalo je posvetiti razbojničku otimačinu. Mnogi katolici cijeloga svijeta pohrliše, da najvećim zanosom brane duhovnoga oca kršćanstva; tako su (1862. i 1867.) odbili od Rima razbojničkoga napadača Garibaldija.

Kada su pak god. 1870. francuske čete ostavile Rim, naredi Viktor Emanuel, da se topovima puca na grad. Pijo IX. nije htio prolijevanja krvi, zato predade 1100godišnju baštinu sv. Petra. Tako je slobodnozidarska stranka u Italiji dovršila u povijesti najsvetogrdniju otimačinu. Da bi bar donekle pred svijetom oprala toliko razbojstvo, talijanska vlada, zajamči papi posjed Vatikana i ponudi mu neku odštetu (zakon garancije). Razumije se, da papa nije na to mogao pri-

stati, nego je tražio bar toliko neovisne zemlje, da može upravljati sveopćom Crkvom nezavisan od talijanske vlade. A to je tražilo i preko 300 milijuna njegovih podanika iz svih naroda svijeta.

Papinstvo je baš uoči gubitka svoje države doživjelo najveće slavlje, kada ga je cijela Crkva na usta 530 biskupa na Vatikanskom općem saboru proglasila n e p o g r e š i v i m, ako u stvarima vjere i ćudoređa uči sav svijet ono, što je potrebno za vječno spasenje, a ne u drugim stvarima. Od sada je sloga i ljubav katolika prema zajedničkome ocu sve više rasla.

Protikršćanska talijanska vlada činila je još premnoge nepravde papama i Crkvi u Italiji. Uvidjevši napokon, kako to i njoj služi na propast; a papa Pijo XI. pokazao se prema vladi do skrajnosti popustljivim i oprostio joj svu otimačinu, priznala mu je talijanska vlada s Mussolinijem na čelu kao s u v e r e n u nezavisnu svojinu V a t i k a n s k i g r a d, L a t e r a n s k u palaču i vilu C a s t e l G a n d o l f o kod Rima s još nekim povlasticama. Lateranski pakt (11. II. 1929.); k tome je k o n k o r d a t o m uredila državne zakone u kat. duhu i dopustila potpunu slobodu Crkvi na području vjere. P i j o XI. postigao je sličan konkordat sa još kojih 13 drugih država (s Poljskom, Njemačkom itd.). Pape 19. vijeka su na stotine načina učili svijet, čega se moraju narodi i vlade klonuti, da se oslobode nezrecivih zala, koja danas tište čovječanstvo. To su prije svega bestidno rušenje vjere i ćudoređa, bez kojih nema pravde, poretka niti ikoje kreposti. Ovi pape veliki osobnim krepostima, znanjem i djelima učili su narode, što će činiti, da dođu do vremenitoga blagostanja i vječne sreće. To će postići, ako se odnošaji među ljudima urede na pravdi i kršćanskim krepostima. Narodi, koji su pape slušali, iskusili su istinitost njihovih uputa na pr. Nizozemski katolici, koji su pak

ostavili zakon Isusov, zapali su u nečuvenu bijedu kao komunisti u Rusiji.

19. Prusija. Vilim I. (1861—88.) uredi najbolju vojsku u Evropi. Od g. 1862—90 vodi njezinu politiku svemožni kancelar B i s m a r c k, bezobzirni silnik. On nije dopustio, da Austrija preuredi njemačke države, jer je htio, da sama Prusija zavlada Njemačkom. God. 1864. u ratu s Danskom osvoji zajedno sa Austrijom Schlesvig i Holstein, malo zatim Prusija uzme ove zemlje za se. Austrija joj radi toga navijesti rat i pobijedi prusku saveznicu Italiju kod Custozze, a na moru kod Visa (1866.) Ali je austrijska vojska bila poražena u Češkoj. Ona je morala Italiji prepustiti Veneciju te se odreći njemačkog saveza. Prusija zauze neke njemačke države, s drugima pak stvori sjevero-njemački savez, u kojem je dakako sama gospodarila.

Njemačko-francuski rat (1870—1.) Bismarck izazva Napoleona III. u rat. Francuzi dožive više poraza, dapače sam Napoleon bude s velikom vojskom zarobljen u Sedanu (1870). Nijemci pak zauzmu Pariz (1871.) Tu okrune pruskoga kralja Vilima za cara njemačkih država, osim Austrije. Francuzi utanače mir i predadu Nijemcima Elzas i Lotaringiju s velikom ratnom odštetom. Njemačka se uredi kao savezna država sa zajedničkom vladom u nekim poslovima.

Ujedinivši tako Bismarck razbojničkom silom Njemačku zapodjene tako zvani **kulturni boj** (tobože boj za prosvjetu proti tamnoj kat. Crkvi!) t. j. odluči kat. Crkvu u Njemačkoj sputati u državne okove. God. 1872. protjera Isusovce i razne druge redove, zatim izdade mnogo zakona protiv katolika i svećenstva, koji su imali postati pokornim državnim slugama. Kako se svećenici i biskupi nijesu htjeli iznevjeriti sv. dužnosti, vlada je s njima punila tamnice. Katolici su bili na nebrojene načine proganjani,

ali su oni velikom požrtvovnošću trpjeli i ostali vjerni kat. vjeri.

Videći Bismarck njihovu nepobjedivu slogu, a kako socijaliste drmaju temeljima države — posljedica bezvjerstva, vlada se pak uzalud proti njima borila, dokine najveći dio proticrkvenih zakona. U susret joj išao umni državnik papa L e o XIII. (1878—903.) Bismarck je morao, premda je izjavio da ne će, u Canossu. To je u povijesti jedna od najsjajnijih pobjeda golorukih katolika proti premoćnome neprijatelju, koji je imao u rukama najjaču vojsku svijeta, novac i štampu itd. Njemačka je u toj periodi dobila mnoge kolonije u Africi i Tihom Oceanu, što ih je izgubila g. 1919.

20. Austrougarska nagodba (1867.)

Austrijski narodi bijahu vrlo ogorčeni zbog apsolutizma (1850—60.) Vlada poražena (1859. i 1866.) i zadužena kušala je zadovoljiti svoje narode vrativši im ustav. Iza raznih pokusa, kako bi se uredili odnošaji među narodima, Nijemci stvore s Madžarima nagodbu, kojom su podijelili državu na dvije pole — Austro-Ugarska. Po njoj su Nijemci i Madžari vladali drugim narodima i ugnjetavali ih. Madžari su dobili svoju vladu, samo su imali neke poslove zajednički s Austrijom (vojsku, financije i vanjsku politiku), koje su rješavali posebni odaslanici. Tek sada bude car Franjo Josip I. okrunjen za ugarsko-hrvatskoga kralja u Budimu (1867.), ali bez sudjelovanja Hrvata. (O Hrvatima i Srbima gledaj, Pregled HSS).

—— - —— - ——

21. Bugari su u novom vijeku stenjali pod Turcima u sličnim patnjama kao Hrvati i Srbi. Njihovo su ropstvo nastojali da ublaže u raznim zgodama pape, a kasnije Rusi (u 19. vj.)

God. 1600. bosanski Franjevac Petar bi imenovan od K l e m e n t a VIII. biskupom Sofije. On je

mnogo radio za tamošnje katolike i, obratio više tisuća bogumila. Slično je djelovao iza njega biskup Fra Ilija Marinić. Urban VIII. osnuje u Sofiji i Preslavi nadbiskupiju (1643.).

Oko g. 1650. s j e d i n i l a s e t r i m i t r o p o l i t a u Ohridu s papom. U to je doba ondje radilo više biskupa Hrvata (glasoviti Petar Parčević oko 1670.) Turci su na veliko klali Bugare, osobito u ratu za oslobođenje (1683—99). Tom prilikom izgine mnogo katolika i Franjevaca kao mučenici.

U 17. i 18. vj. pregnuše Grci, ne bi li uništili bugarsku crkvu i narodnost. Stoga ovi prekinuše svaku vezu s Grčkom crkvom (1860). — God. 1870. dobili su samostalnoga e k s a r h a (crkvenu glavu). Grčki patrijara radi toga izopći Bugare. Mnogo tisuća Bugara sjedinilo se u to vrijeme s kat. Crkvom; a da nije toga učinio velik dio naroda, ugušile su Rusija i Engleska zlatom, a Rusija i raznim nasiljima.

God. 1876. Bugari dignu ustanak za svoju slobodu, koji Turci uguše strašnim okrutnostima, poubijavši oko 15.000 Bugara.

B e r l i n s k i k o n g r e s učini Bugarsku nezavisnom kneževinom. Knezom izaberu najprije Aleksandra Battenberga, zatim F e r d i n a n d a K o b u r g a (katolika, 1887—918.) On podleže ruskoj sili te za volju politike dade prijestolonasljednika **Borisa** (1918—x.) prekrstiti s katoličke vjere na pravoslavlje. God. 1885. Bugari pripoje sebi istočnu Rumeliju, poraze Srbe, koji udare na Bugare kod Slivnice i Pirota.

God. 1908. Bugarska se proglasi kraljevinom, a povećala se u balkanskome ratu (1912—13.) Ali podlegavši Srbiji, Grčkoj, Rusiji i Turskoj morala se odreći velikog dijela osvojenih krajeva (Dobrudže, Drinopolja.) God. 1915. pristala je u svjetskome ratu uz centralne vlasti. Mirom u Neuilly (Nöji) 1919. izgubi neke južne krajeve.

22. Turska. Rusko-turski rat (1877—78.)

Za rasipnoga A b d u l A s i z a (1861—76.) prilike se u Turskoj još više pogoršale. Sultana zbace s prijestolja. Reformna stranka podigne A b d u l H a m i d a II. Ustanci kršćana, kao u Hercegovini i pokolj Bugara (1875—6.) prinukaju vlasti, te one zatraže, da se neredima stane na kraj. Radi neuspjeha u toj stvari Rusija navijesti Turskoj rat (1877—8.) Iza ogorčenih bojeva (junačka obrana Osman paše u Plevni), Rusi prijeđu Balkan, osvoje Drinopolje i prisile Turke na mir u S a n S t e f a n u, kojim oni izgube gotovo sve zemlje u Evropi (1878).

Ali velike vlasti priskoče Turskoj u pomoć, zabrinute, da nebi ruski upliv na Balkanu odviše ojačao, pa urede i s t o č n o p i t a n j e n a k o n g r e s u u B e r l i n u (1878.) Ovdje priznadu samostalnost Bugarskoj, Srbiji, Crnoj Gori i Rumunjskoj. Tri zadnje države također budu povećane. Engleska dobije Cipar, Austrija pak Bosnu i Hercegovinu na upravu, a Rusija Kars, Batum i Besarabiju.

* *
*

23. Velike države uoči svjetskoga rata vode imperijalističku politiku tj. nastoje što više proširiti svoju vlast i to ponajviše u kolonijama. Kako su naime nebrojene tvornice razvile golemu industriju i trgovinu, pojedine države traže kolonije, kamo će prodavati svoju robu. Jednako se radnici na milijune umnožali, a time socijalistički pokret. S o c i j a l i s t e idu zatim, da radnici zagospodare svijetom, kao da jedino ručni rad nešto vrijedi, kako je tvrdio njihov vođa Karlo Marks.

Papa **Leo** XIII. pismom R e r u m - n o v a r u m (1891.) rješava odnošaj radnika prema kapitalistima po načelima pravde i ljubavi. Za bezobzirno ugnje-

tavane radnike, traži papa po načelima čovječanske pravde i nauke Evanđelja, neka im se daje tolika plaća, kojom će moći uzdržavati svoju obitelj. Tim je uveliko olakšao stanje radnika i stekao priznanje svih dobro mislećih. Danas ima 10 milijuna organiziranih komunističkih, 15 mil. socijalističkih, a 3 mil. kršćanskih radnika (međutim je prvih velik dio odpao, jer su neke države — kao Njemačka — zabranile komuniste i socijaliste).

Engleska za Eduarda VII. (1901—10.) i Jurja V. (1910—x.) upinje se, ne bili u trgovini zadržala svjetsko gospodstvo. Zato protiv njemačke trgovine, koja je gotovo dostigla englesku, sklopi savez s Rusijom i Francuskom (Atanta). Ovo je takmenje glavni uzrok svjetskoga rata.

U Rusiji A l e k s a n d a r III. (1881—94.) vodi borbu sa n i h i l i s t i m a, a prema vani čuva mir i podiže seljaštvo; on izgradi transkaspijsku i sibirsku željeznicu.

Za N i k o l e II. (1894—1917.) redaju se grozni atentati i ustanci protiv apsolutističke vlade. Da bi suzbio revoluciju, uvede ustav (1905). Na njegov prijedlog sastane se mirovna konferencija raznih država u Haagu (1899.), koja ustanovi s u d z a m e đ u n a r o d n e r a z m i r i c e.

Japanci istom g. 1854., prisiljeni od Unije, otvore zemlju strancima, a od g. 1868. za cara (mikado) Motsuhita preobraze državu na evropsku, da ne bi postali njezinom kolonijom. Tako poraze Kitajce (1895.) i otmu im neke zemlje, isto tako Rusiju na kopnu i na moru (1904/5.), koja tako odcijepljena od Koreje odstupi Japancima neke krajeve. Japan sebi pripoji Koreju (1910).

Kitaj ostade od 14. vj. do 1840. zatvoren, kada ga Engleska ratom za opij prinuka, da otvori Evropljanima luke. Kinezi prime samo neke evropske tečevine. Mržnja na Evropejce dovede (1900.) do ustanka, u kom poginu do 30.000 kršćana. G. 1912. zbace Kitajci carsku dinastiju Mandžu, koja je vladala od 17. vj., i uvedu r e p u b l i k u. Od tada zaređaju u državi građanski ratovi, što ih u novije vrijeme ponajviše raspiruju ruski komuniste.

Njemačka za V i l i m a II. (1888— 1918) i nadalje tjera imperijalističku politiku gradeći veliku flotu, šireći svoje kolonije za izvoz goleme industrije u Tihom Oceanu, Africi itd. Bismark je uglavio trojni savez sa Austrijom i Italijom (1882.), izdavao zakone za zaštitu radnika. To je nastavio car V i l i m, kada je otpustio Bismarka (1890.), jer je htio sam upravljati politikom.

Francuska — treća republika bude proglašena iza pobjede Nijemaca (1870.) i zasužnjenja cara Napoleona ; ovaj umre u progonstvu (1873). Prije toga valjalo im je pokoriti ogorčenu bunu komunista u Parizu (1871.), koji se po običaju okaljaše ubojstvima pariškog nadbiskupa, mnogih svećenika i paležima. U tom klanju pogine 17.000 ljudi. Država trpi od stranačkih borba.

Kat. život obnove u 19. vj. razni redovi i veliki ljudi. Od g. 1879. slobodnozidarska vlada radi, kako bi pomoću zakona i drugim sredstvima posve zatrla kršćanstvo; stoga uvedu bezbožne škole, prognaju kat. redove otevši im imanja i 10.000 škola.

R a s t a v o m C r k v e od države (1905.) otme ista vlada katolicima sva imanja i crkvene zgrade. Ipak katolici velikim žrtvama podigoše i uzdržavaju nakon toga više vlastitih škola nego, što ih ima sama država. Želeći osvetiti poraz od g. 1870. Francuzi učine savez sa Rusijom (1897.) i Engleskom (1904). Nadalje povećaju svoje kolonije (Stražnja Indija, Tunis, Sahara, Madagaskar i druge).

Austrija. S nagodbom od g. 1867; po kojoj u državi gospodare samo Nijemci i Madžari, bijahu nezadovoljni Česi, Ukrajinci, Rumunji, Juž. Slaveni i dru-

ge narodne manjine. Borbe među njima bivaju sve oštrije, isto tako među raznim staležima (radnicima i bogatašima itd.). Austrija pak nastoji zadobiti što veći upliv na Balkanu, a prema vani osigurala se savezom s Njemačkom i Italijom (1882). Madžari nemilosrdno ugnjetavaju druge narode krune sv. Stjepana, pa sve čine, e bi ih pomadžarili i stvorili svoju državu od Karpata do mora.

Austrija uglavi s Pijom IX. konkordat (1855.), ali ga samovoljno dokine (1874). Iza 1866. Crkvi neprijateljsko ministarstvo (liberalci, Židovi i protestanti) progoni kat. Crkvu raznim zakonima. Slično radi i ugarska vlada; dok su druge male vjere u obje države uživale veliku slobodu!

Italija ujedinjena upela se, ne bi li dostigla druge velike vlasti. Narod trpi od prevelikih nameta i od stranačkih borba; još više od lude borbe slobodnozidarske vlade protiv kat. Crkve, nanoseći mnoge nepravde papama, kojima Talijani duguju, što su bili duhovne vođe naroda i druge nebrojene blagodati — kroz 18 vjekova. Kralj **Umberto** (1878—900.) pogine od bodeža. On je zaposjeo u Africi **Somali** i **Eritreju,** jer je trebao kolonije radi iseljivanja brojnog pučanstva.

Viktor Emanuel III. (1900—X.) ugrabi u ratu s Turskom Tripolis, Kirenaiku i istočne Kiklade s Rodom (1912).

Talijani su veoma žudili zaposjesti sve krajeve, gdje se govori talijanski, da otkupe svoju braću (irrendenta); ali zapravo, da prošire vlast i zagospodaju obalama Jadrana. A to su djelomično postigli po svršetku svjetskog rata (1919).

Američka **Unija** silno ojača u 19. vj. šireći se od jednoga do drugog oceana i uselivanjem — 32 i po milijuna u 19. vj. — iz Evrope. Načelo, što ga proglasi predsjednik Monroe (1823.): »Amerika Amerikanima« odaje njihovu požudu za gospodstvom

— sami ga pak ne drže. Materijalnim bogatstvom i napretkom dobila je prvenstvo na svijetu. Ali zato su zločinstva i tamne strane u njoj neizrecivo raširene kao jedva drugdje. Javnim životom upravlja požuda za novcem i uživanjem. Radi istih je razloga bjesnio najužasniji rat između sjevernih i južnih država (1861—5.), koji su uzrokovale gospodarske opreke. U njemu je palo do milijun ljudi. Za rata proglasi predsjednik Lincoln slobodu robova (crnaca), čim je zadao velik udarac juž. državama.

Useljeni Englezi — protestanti, gotovo uništili su Indijance — starosjedioce, koji se očuvali jedino u katoličkom dijelu Juž. Amerike (13 milijuna). Stranka radikala znatno otešćaje rad kat. Crkvi za Crnce. Stranke se bore o vladu, a kada ju dobiju vrlo je iskorišćuju u svoju korist.

Država je nemoćna protiv trustova (društva bogataša, koji kraljuju robom, na pr. željezom, ugljenom itd.). Žalosno je, da nemaju pjesništva niti drugog duhovnog blaga, kao što ga uživa kršćanska Evropa već iz srednjeg vijeka. Amerikanci sve više idu za gospodstvom nad svijetom; tako otmu Španjolskoj Kubu i Filipine; ove i Portorico uz neku odštetu (1898.), zagospoduju Panamskim kanalom, Havajskim otocima (1897).

Katolička Crkva u Uniji divno je procvala u 19. vijeku. Ima na tisuće cvatućih škola, od osnovnih do najviših, zatim mnoštvo redova muških i ženskih, koji krasno djeluju u odgoju mladeži i na svim područjima općega dobra. I drugi vjernici služe na uzor cijelome svijetu. Od ostaloga naroda izjavilo se, da ne mari za vjeru do šezdeset milijuna.

Katolici uzdržavaju dobrovoljno — bez državne pomoći — na tisuće škola, veliku štampu i nebrojene vjerske i socijalne ustanove.

Rumunjska je napredovala u raznim granama javnoga života. — G. 1881. proglasila se kraljevinom.

Karlo I. drži sa trojnim savezom. — G. 1913. dobije dio Dobrudže. — G. 1914. naslijedi ga Ferdinad I. Ovaj prista u svjetskom ratu uz antantu (1916).

Grčka sudjeluje u Balkanskom ratu (1912/3.) zauzme Kretu, razne otoke i Solun s okolinom. Kralj **Juraj**, ubijen u Solunu (1913). Naslijedi ga **Konstantin** I. (1913—17.), kada mora ostaviti Grčku. Za **Aleksandra** (1917—20.) prista Grčka u velikom ratu uz Antantu. U miru (1919.) dobije Traciju gotovo do Carigrada, mnoge otoke i Smirnu. U ratu s Turskom (1921/2.) nastrada, te mora odstupiti Aziju i Traciju do Marice. Kralj **Juraj** II. prisiljen ostavi Grčku (1923.), koja se proglasi republikom (1924).

U **Turskoj** za sultana Abdul Hamida (1876-1909.) grozno progone kršćane (1895.) u Armeniji i Siriji. Pomalo se uvode evropske reforme; tako 1908. ustav. Slično za Muhameda V. (1909—918.) i Muhameda VI., koji bude svrgnut 1922.; a 1924. ukinuše službu kalifa (vrhovni poglavica vjere). Mlado Turci uvedu jednakost kršćana u vojsci, koju urede Nijemci. G. 1915. izda turska vlada nalog, da se unište kršćanski Armenci. Pomoću divljih Kurda pokolju ih preko milijun, a pola milijuna ih prognaju, premda se za nesretnike zauzeli papa i druge vlade. — G. 1914. uđe Turska u rat kao saveznica centralnih vlasti. G. 1918—23. vojska antante posjedne Carigrad. Turska vlada preseli se u Angoru. G. 1925. svlada ustanak Kurda, koji se digli za kalifa.

Svjetski rat, vidi Pregled HSS.

24. Kultura iza g. 1850. Gledaj gore str. 115.

Pape vode kat. narode sigurnom stazom vjerskih istina i kršćanske znanosti. Tako je Pijo IX. osudio mnoge bludnje u **Sillabu** 1864. A drugi narodi osobito učenjaci bave se ponajviše osjetnim ili matematičkoprirodnim stvarima; u duševno-vjerskom životu većinom su zaronili u materijalizam, bezvjerstvo i bezboštvo. Polovinom 19. vj. strašno zavlada materijalizam, koji šire, Büchner, Haeckel, Moleschott, Darvin i drugi.

U **filozofiji** Hegel, Wundt i drugi njemački filozofi uče najbezumnije tvrdnje: nema razlike među svijetom i Bogom, duhom i tvari; dobrom i zlom; čovjek je bog. Nietzsche (Niče) proglasi zlo dobrim; a dobro zlim! Tako je sam umro u bjesnilu.

Katoličku filozofiju sjajno su obnovili pod vodstvom Leona XIII. mnogi kat. učenjaci i visoke škole. Katolici imaju puno velikih istorika; kao što su L. Pastor († 1929.), pisac Povijesti papa — Duchesne († 1922.) i kardinal Hergenroether pišu o crkvenoj povijesti; nadalje izvrsni su Cantu, I. Weiss, Pavao Allard.

Bezvjersko-materijalistička znanost, kojoj premnogi robuju u naše doba, nije svijetu donijela sreće ni mira nego najveću današnju bijedu i kaos.

Socijalizam, komunizam, slobodno zidarstvo i drugi rušitelji svake vjere i poretka neizrecivo preotimlju mah, dok nisu, došavši u Rusiji na vladu, okaljali se nebrojenim zločinima i čovječanstvo najdublje ponizili.

U **knjizi** je prevladao realizam, koji se bavi nižom stranom života. Ovaj se u nekih izrodio u naturalizam, te obrađuje prostote niskih strasti; iz čega je slijedio pesimizam, koji pozna samo zlo i zdvojnost u svijetu (Zola, Schopenhauer, Carducci). Ne manjka odličnih kat. pisaca raznih naroda osobito u Francuskoj: Paul Bourget (Burže), Paul Claudel, Rene Bazin; Englez Wells i Chesterton; Danac Joergernsen, Nijemac Herman Bahr: sve katolički obraćenici osim Bazina. Rus Tolstoj naučaje čudno kršćanstvo.

Slikarstvo sa svojim realizmom ostaje tek u školama. Nezgrapni impresionizam prikazuje samo nejasni dojam boja. Istaknuti Francuzi jesu

Laurens a bavi se srednjim vijekom († 1908); Monet († 1883). Chavannes (Šavan) slika crkvu sv. Genoveve u Parizu. Od Engleza istaknut je Everett Millais († 1906.), a od Nijemaca Lenbach. Poljaci imaju mnogo slikara: Matejko; isto tako Česi: Manes i Aleš, a Rusi Vasnecova i Rjepina.

Kipari nasljeduju stare klasike i realizam birajući obične uzore iz naravi: Carpeaux (Karpo); Rodin izrazuje nesreću duše, koja je bez Boga.

U **gradnji** mnogo se radi; nasljeduju stare uzore, ali slabo i bez života. Zgrade bivaju jednostavnije. Mnogo se služe željezom (Eiffelov toranj u Parizu).

Moderni su zanemarili Aristotelov pojam o umjetnosti. Po njemu umjetnik mora idealizirajući oponašati ono, što je u naravi uzorno (na pr. zdrava čovjeka) — da tako nasljeduje Stvoritelja. – Stoga je moderna umjetnost osobito u bezvjeraca upravo bolesna; a prečesto ima služiti ljudima za živinsko uživanje.

U **muzici** je slavan Wagner — obrađuje srednji vijek.

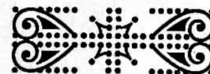
O nebrojenim drugim tečevinama govori se u fizici, kemiji, higijeni, geografiji itd.

Amo spada golemi napredak industrije, tehnike, obrta, trgovine, saobraćaja, raznovrsnih brzojava; milijuni željeznica, parabroda, automobila, zrakoplova i drugih prometala oblijeću i spajaju zemlju s kraja na kraj.

Ali nažalost radi nekršćanske mržnje naroda ljudi se time mnogo služe na međusobni zator; što su savršenija sredstva pronašli, to se više međusobom nište u mnogim ratovima (u svjetskome ratu 1914—18.) pogine 7 i po milijuna. Komunisti pokolju u Rusiji (1917—27.) 3 milijuna ljudi.

Kat. narodi imali su u sred. vj. u papi najboljega zajedničkoga oca, suca i posrednika, koji je spriječio premnoga zla i ratove. Nekatoličke vlade

sada vide, kako im je potreban takav posrednik, koji stoji iznad svih naroda i stranaka i bdije nad međunarodnim pravom. Zato su našli surogat u međunarodnom sudištu u Haagu (1899); zatim u Savezu (liga) naroda u Ženevi (1919). Ovaj se brine za međunarodni mir te izravnava međunarodne sporove; ali uživa malo ugleda. — G. 1864. osnuju Crveni Križ. To je društvo, koje pod ovim znakom štiti bolnice, ranjenike i njihove poslužitelje.

SADRŽAJ

Dozvolom Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu 7. ožujka 1934. br. 1685. i Starješinstva Družbe Isusove u Zagrebu 1. ožujka 1934. br. 36.

Tiskom Glasnika Srca Isusova.